

LÖVÉTE
NÉPRAJZÁBÓL

Lövete néprajzából

LÖVÉTE NÉPRAJZÁBÓL
I. kötet

Lövéte, 2001

Válogatta és szerkesztette:
MIHÁLY JÁNOS

Mottó:

„...a népszokások, népiünnepélyek mindig egy nép jellemének főbb vonásait tüntetik elő, s én, ki e kedves nép iránt nagy előszeretettel viseltetem, ki azzal folytonos érintkezésben lévén, oly sok nemes és szép tulajdonát ismerém fel, vétkezném mint székely, vétkezném, mint író és honfi is, ha azt hideg közönnyel mellőzném, ha a nép lelkiéletének ezen jelenségeit észlelésem tárgyává nem tenném.”

(Orbán Balázs)

Kovács Dénes

ELŐSZÓ HELYETT¹

Nem gondoltam arra, hogy előttem kik jártak ott, kinek a nyomdokain járok. Barangoló, kutató ember nem is szeret a más nyomdokain járkálni. Most sem felfedezni akarok egy új, érdekes és egzotikus helyet, csak összegezni szeretném azokat a gondolatokat és érzelmeket, amelyeket Lövete bennem keltett, többszöri látogatásom alkalmával.

Tulajdonképpen gyermekkori emlék fűz ehhez a névhez. Évenként kétszer is megcsodáltam azt a különös csengettyűjű, kócos lovak húzta szekeret, ahogy végigcsengetett a falunk főutcáján. Telis tele volt nagy türet fehér, fekete meg szürke posztóval.

A posztórakás tetején ült egy szép, piros arcú szőke asszony. Fején nagy, kerek szalmakalap és akkor számomra teljesen új, hófehér, ráncos inget viselt. A vakító ráncos ing alatt duzzadó melleivel olyan volt, mint egy keleti isten-szobor. A bőség és termékenység istennőjének szobra. Sohasem tudtam elfelejteni, ahogy egyenes tartással ült és mosolygott. Mindig egy ismeretlen és vonzó világ küldötteként élt bennem. Egy olyan világré, ahol sok tiszta, zuhogó víz, szikrázó patakok, nagy erdők között – titokzatos módon – puhává, csillogóvá és fehérre lesz a posztó, amelyet nagyapám viselt. Sokszor simogattam a térdén a fehér, csillogó posztót, s olyankor mindég a csengettyűszó jutott eszembe, a szekérrel és azzal a fehéringes asszonnyal. Ez vonzott mindég Lövétéhez. A tiszta víz, a tiszta ing és az a termékeny melegség, ami a frissen sült kenyérből árad.

Összeolvastam azután sok mindent róluk. Tudom, hogy benne van a falu Szentlőrinc falva néven az 1332-es pápai tizedjegyzékben, tudom, hogy Székely Mózes fejedelem birtokai voltak ott. Tudom,

¹ Az itt megjelenő írás először 1969-ben látott nyomdafestéket. Az idő múlásával elavulttá vált mondatrészeket, kifejezéseket megváltoztattuk (a szerkesztő).

hogy ott járt Orbán Balázs is, megcsodálta a szép völgyet, még látta a dübörgő ványolóbotokat és feljegyezte, hogy milyen szép viseletben járnak a lövétei asszonyok. Ezen keresztül megértem Haáz Rezső, volt udvarhelyi rajztanárt, boldogult emlékü Rudi bácsit, akit éppen a kerekfejű, szőke lövétei gyerekek hatottak meg annyira elsőéves tanár korában, hogy megtelepedett Udvarhelyen, azért, hogy egy életen át dolgozhasson értük. Megírta és megrajzolta a lövétei viselet történetét, így örökítve meg a saját nevét és az akkor már kallódni kezdő viselet-darabokat. De ez még nem minden. Lövétén vas is van a földben és só, és más és más ásványi kincsek. Azonban az igazi kincsek az emberekben vannak. A Homoród még folyik, de már nem emelgeti a ványolóbotokat; érthető is, nem kell már annyi harisnyaposztó. De azért még kellene! Megszűnt egy népi ipar és vele elpusztultak azok az ősi gépek, vízikerekek, fából készült szerkezetek és vízvezetékek, amelyek éppen a nép ősi technikai rákészültségét és műszaki hagyományait lettek volna hivatva számunkra megörökíteni. Szerencsére itt-ott még megvannak a „vetett ágyak”, a lövétei szövőművészet remekei. A csillagos ég minden csillaga és a meleg nyár minden bazsarózsája csillog és izzik rajtuk.

A tisztavízű Homoród mentén mindig sujkolt és mosott az asszony. Kiveszett volna a lövétei legények szívéből a vonzalom, hogy érzéseiket egy cifra guzsaly, vagy egy cifra sulyok formájában vallják be? Tudom azt is, hogy sokaknak jobban tetszik a nylon abrosz, mint a fodorvászon. Mert a kézimunka becsüje nagyon alászállt. Tudom azt is, hogy kevesebb emberséget és összeszedettséget követel a kocsmában való énekóra, mint a kultúrotthon. Pedig azok is tudtak énekelni, akik a guzsalyakat írták, meg azok is, akik a csillagot meg a rózsát a párnabütüre szőtték.

Sehol nem látott formájú öreg házak ablakait csattogtatja a szél, szemek üresen merednek a sötétbe. Nem lakják már. Elköltöztek, de miért ne lehetne egy ilyen régi házban egy falumúzeum? Legalább az a 200 szőke óvodás gyermek és az a közel 600 iskolás tudná azt, hogy milyen volt a régi Lövéte, amit az öregek emlegetnek.

Sok, ehhez hasonló gondolatot kavar fel bennem, ha rájuk gondolok...

Az érzelmek azonban semmit sem érnek, ha tettek nem lákadnak belőlük. Legyűrve szívdobogató lelkesülésünket, hideg fejjel kellene a problémák megoldásához hozzálátni.

A kérdés az, hogy ki vagy kik? Vannak sokan, akik ugyanígy látják a helyzetet mint én, de arra hivatkoznak, hogy erre nincs idejük, hogy nem ezért fizetik őket. Mások az „illetékeseket” hibáztatják, mert nem adnak elég segítséget. Pillanatnyilag egyik félnek sincs igaza. Ezt mindnyájan és közösen kell megoldanunk, sohasem lesz mentség és kimagyarázkodás az utánunk felnövő nemzedék előtt, azért, hogy nem használva ki lehetőségeinket, nem csináltuk meg azt, amit már akkor a feledés homálya takar.

Szerintem a legsürgösebb tennivaló:

1. A lövétei falumúzeum anyagának összegyűjtése.
2. A lövétei folklór- és néphagyományok leírása.
3. Kerekasztal-értekezlet összehívása a helyszínen, Lövétén, ezekről a kérdésekről, amelyen vegyenek részt: a helybeli vezetőség és tantestület valamint a megyei kulturális központ képviselői.

Tavasza jön. Olvad a hó, a Homoród duzzadt vizén úszik a tél minden fásultsága, mozdul az élet, mozduljanak, szabaduljanak fel a bennünk rejlő energiák és ne átlátszó kifogások gátoljanak bennünket cselekedeteinkben.

Ez a néhány sor csak gondolkoztató és figyelmeztető akar lenni, Lövéte hagyományainak és népművészetének érdekében, az eljövendő kultúrmunka lehetőségeinek teljes kiaknázása érdekében.

Érzem és tudom, hogy nem hiába hangzottak el ezek a szavak és sokat fogunk még erről a községről hallani, mert kincs van a hegyekben, még több kincs van az emberekben.

(Hargita II. évfolyam 81(349) sz. 1969. április 6.)

Almási István

LÖVÉTEI NÉPDALOK

Emeletes házak között kanyargó keskeny utcái, a főúttal párhuzamos malomárka és a mellette levő malmái,¹ szokatlanul magas lélekszáma a még inkább a megélhetést biztosító kétféle foglalkozás, a bányamunka² és a földművoenléte folytán Lövéte jelentősen különbözik Udvarhely többi falujától.

Négy évtizeddel ezelőtt Haáz Ferenc Rezső a lövétei népviselet tanulmányozása során azt tapasztalta, hogy „a falu népe az ősihez csudálatosan ragaszkodik. Az egész Székelyföldön talán ők őrizték meg legtisztábban viseletükben is az ősit.” (Lásd tőle: *Egy székely falu öltözete*. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Szerkesztette Csutak Vilmos. Sepsiszentgyörgy, 1929. 438.)

Népdalokat először Vikár Béla gyűjtött Lövétén³. A század első éveiben tett udvarhelyszéki gyűjtőútjai alkalmával, amidőn „Krizsa János Vadrózsáinak rég parlagon heverő kertjeit” szándékozott felkutatni és „a virágok illatát”, vagyis a *Vadrózsák* ballada- és dalszövegeinek dallamát igyekezett megtalálni „a gazdag székely dalmezőkön”, Vikár 1902-ben Lövéteire is ellátogatott és 18 népdalt rögzített fonográfhengerre. (Ezeket később közlés céljából Bartók Béla jegyezte le.) Itt vette föl többek között az „Ez a kislány mind azt mondja, vegyem el” kezdetű dalt, amely alighanem a többszöri publikálás által vált napjaink egyik legelterjedtebb, legtöbbet hallható népdalává.

-
- 1 Az 1980-as évek második felében a malomárkot feltöltötték. A község között fekvő ún. középszegi malom árammeghajtású.
 - 2 1984-re Lövéte valamennyi vasbányáját bezárták. Jelenleg csak néhányan keresik bányamunkával a kenyerük, Hargitafürdön.
 - 3 Lásd az adattár. 6, 9, 10, 11, 12, 14, 15 sz. kottáit.

1962 szeptemberében, ill. 1963 áprilisában Faragó Józseffel és Vikár Lászlóval¹ két ízben végeztünk népdalgyűjtést Lövétén a kolozsvári Etnográfiai és Folklór Osztály népzenei archívuma számára. Összesen 155 dallamot sikerült magnetofonszalagra fölvennünk. Ebből az anyagból válogattam és adom közre az itt következő népdalcsokrot.

Tempo giusto ♩ = 104 Löváte

1. Ud - va - rom kö - ze - pén
Van egy vad - ró - zsa - fa,
Ah - hoz van meg - köt - ve
Két szép .pej pa - ri - pa.

2. Fel is van nyergelve,
Fel van kantározva,
Gyere, régi babám,
Bújdossunk el rajta.

3. Te ülsz az egyikre,
Én meg a másakra,
Gyere, régi babám,
Induljunk az útnak.

¹ Lásd az adattár 4, 5, 7, 8, 13 sz. kottáit.

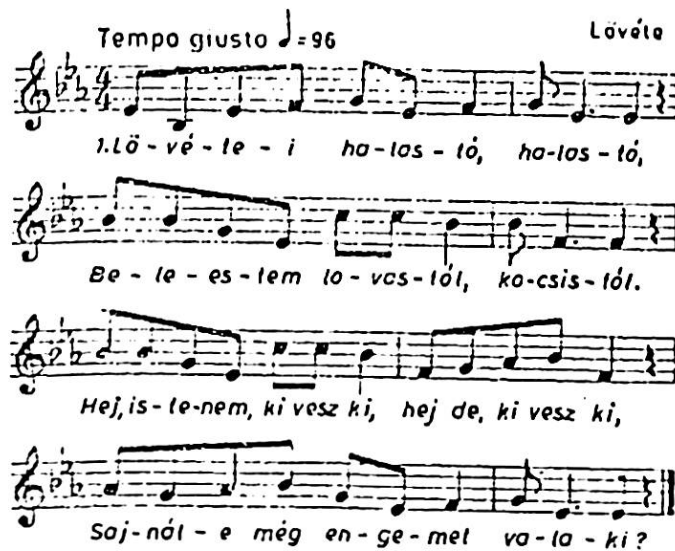
Parlando $\text{♩} = 112$ Lövete

1. Ti - szo part-ján el - o - lud - lam,
 Jaj, de szo - mo - rú! ál - mod - lam!
 Meg - ál - mod - lam az! az e - gyel,
 Ba - bám, el kell vál - jak tő - led.

2. – Búsulj, babám, mert én sírok,
 Tőled búcsúzni akarok.
 – Búcsúzásod rövid legyen,
 Vig szívemben kárt ne tegyen.

Tempo giusto $\text{♩} = 96$ Lövete

1. Lö - vé - te - i ha - las - tó, ha - las - tó,
 Be - le - es - tem lo - vas - tól, ko - csis - tól.
 Hej, is - te - nem, ki vesz ki, hej de, ki vesz ki,
 Saj - nál - e még en - ge - mel va - ta - ki?

2. Lövetei kert alatt, kert alatt,
 Rézsarkantyúm ott maradt, ott maradt.
 Jere, babám, keresd meg, hej de, keresd meg,
 Ha megleled, pengesd meg, pengesd meg.

Tempo giusto ♩ = 120 Lövete

1. Lő-vé-te-i búszke lányok mindig rólam beszélnek,
 Jó hí-re-mel, rossz hí-re-mel nem érszlik a szélnek.
 Jó hí-re-mel, rossz híremel engedjétek el a maga útjára,
 Te meg, csárdás kisangyalom, ne hallgass más szavára.

2. Lövetei bíró lánya fekszik fekete gyászba,
 Kilenc orvos vizitálja, baját egy se találja.
 A tizedik, édesanyám, gyűjtsa meg a gyertyát,
 mert én meghalok,
 Lövetei lányok között a legárvább én vagyok.

Tempo giusto ♩ = 176 Lövete

1. Za - bol vit - tem a ma - lom - ba,
 Azt gon - dol - tam, tő - rök - bú - za.
 Tő - rök - bú - za, é - des má - lé,
 víg é - let a nagy - te - ó - nyé.

2. Víg élete a leánynak,
 Szeretőt talál magának.
 De a legény, mint a kutya,
 Kustorog egy kicsi kócba.

Tempo giusto ♩=144 Lövőto

1. Hozsd ki ró-zsám a li - bá - kat,
Hadd csó - kol - jam meg a szó - dat,
Má - ma egy - szer, hol - nap két - szer,
Hol - nap - u - tón li - zen - két - szer.

2. Azt hallottam a nagyanyámtól:
Jó a vacsorásfájástól.
Máma egyszer, holnap kétszer,
Holnapután tizenkétszer.

Az adatközlők neve és életkora:

1. András Gáborné Márton Erzsébet, 25 éves
- 2, 4. Mihály Albertné Bence Magda, 25 éves
- 3, 5. Szikszai Lajosné Márton Margit, 36 éves
6. Mihály Domokosné András Teréz, 36 éves

(Művelődés, 1969. jan. 1. szám. 43–44. o.)

*

ADATTÁR

1.

Parlando.

Bii-ra bá-nat-ra szü-lettem

Ka-to-ná-nak ne-vel-kéltem

Vig-szi-ve-m el-szo-mo-ro-dik

Syénge lá-bam ma-sé ro-zik.

2.

Elbeszélve.

Ma-gyarország az én ha-zám.

Itt szült engem a-pám-sanyám.

Itt ringattak a bó-csü-be.

6 szép honnak szent ö-li-be.

2. Azétt oly szép ez a világ,
Met a szive Magyarország
Nincs is több ily áldott haza
Ez a földnek minden java.

3. Van aranyunk, van ezüstünk,
Borunk, búzánk, minden kincsünk,
Nem szorulunk soha másra,
Semmiféle pártfogásra.

4. Ha ellenség lép e földre,
Bátran mennyünk szembe velle,
Villám a huszár vágása,
A bakának nincsen párja.

5. Hánszor vótunk megtámadva,
Hánszor vótunk leigázva,
De a magyar megmutatta,
Hogy sérthetetlen országa.

6. Most es borus a hon ege,
Vagy tizennyóc esztendeje,
A vész felhők tornyosulnak
Mindig jobban megújulnak.

7. Ne féjj magyar, te szittya faj,
Nem oj sújos még ez a baj,
Nincs a földnek oly országa,
Ki a magyart leigázza.

8. Magyarország gyermekei,
Árpádnak örökségei,
Azétt élünk, azétt halunk:
Magyar hazánk tiéd vagyunk.

3

Alllegretto

Ma-gy-le-gén lett a pücsök házo-sod ni ké-szül.
 Ké-re-gé-ti a le-gyet hi-tes tele-sé-gül.
 Hn-na ja-ne-gy po-ce-gér vő-té-ly a-ka-len-ni.
 Ma-gyot hön-ke-nt a hős-ség társa a kar len-ni.

2. Megis teccet a vőféj az új jegyeseknek
 Ráparancsol a pücsök mind a kettejeknek:
 Násznagyot keressetek hónap leülőre,
 Legyen meg a kézfogás szombaton estére.

3. Gója lesz a primás, békajja mozikás,
 Egér lesz a cimbalmos, szunyog a szekundás,
 Lepke a leveshordó, hangya igazgató.
 Mérges pók a tálaló, cseszle a kináló.

4.

Poco ruhato $\text{♩} = 100$

- Ki-csi ma-dár, ej, de fēnn já-rez.
 Mi az o-ka, n-lább nem szá-llsz?
 - A-lább szá-ll-nék, do nom me-rék,
 Sok az i-ri-gy, attól fél-lök.

Lövéte (Udvarhely) György Lőrinc Lajos. (58) Vikár L., 1963. 1.

5.

Por - dús - ja - ból tu - zet ri - koi, meg - fú - to - zom ná - la.
 A sze - re - lóm vi - zes in - gét meg - szá - ri - tom ná - la
 Iless, légy, né szállj rám, be - teg va - gyok ám.
 Csó - kulj még é - des ró - zám, meg - gyó - gyu - lók ám.

Lövéte (Udvarhely), Petet Ignac (14) Vikár L. 1962 AP 4489a

6.

Ad - sza ró - zám jobb ke - ze - dől, for - dul - jünk é - gyet.
 Men - jünk ki a mégyés kér - te. Iogy széd - jünk mégy - get.

Lövéte (Udvarhely), György Juhos, (?) Vikár B. 1902 Lr. Bartók B. MF 4044d.

7.

J = 120

Fel - sü - tött a hőköl se - ga - ra Az én ró - zám ab - la - ká - ra,
 I - haj - ja, de tyu - haj - ja. Én nem tu - dom, mi az o - ka,
 Az e - nyém - re nem süt so - ha. I - haj - ja, de tyu - haj - ja.

2. Titkon tartottam egy ösvényt,
 Amelyiken hozzád járék, ihajja, de tyuhajja,
 Irigyeim irigyelték,
 Az ösvényt elkerítették, ihajja, de tyuhajja.

Lövéte (Udvarhely), Balázs Márton (45) Vikár L. 1962. AP. 4492/h.

8.

J = 96

Ló - vé - te - i csár - dá - ban, Ló - vé - te - i csár - dá - ban,
 E - cet ég a lám - pá - ban, E - cet ég a lám - pá - ban.

2. Az is olyan szépenn ég,
 Az is olyan szépenn ég,

Kilenc betyár a vendég,
Kilenc betyár a vendég.

3. A tizedik beugrott,
A tizedik beugrott,
Haza menni nem tudott,
Haza menni nem tudott.

Lövéte (Udvarhely), Mihály Albertne, Bence Magda (26). Vikár L. 1963 AP. 4496/c.

9

A-mely lő-ány fé - nyős, ke-vély. Jó gazd - asszonyt ab - ból ne vélj;
Ki so - kat jár gu - zsa - lyas - ba, Gyakron ményén ar - ron-gyos - ba.

2. Az ojanak katona kéll,
Mert a' különben még nem él,
Ki szántóvetőhöz ményén,
Sörény álmatlan az lgyén.

Lövéte (Udvarhely), Márton Ferenc (80). Vikár B., 1902. Laj. Bartók B. MF 403/b.

10.

I. Bús az én é - letöm Nem i - gén győ - nyő-rü,
Két pítos or - cá - mon Foly - dogal a könyü.

II
1) 2)

2. Mikor én elmenek,
Még a fák es sírnak,
Gyöngé ágairól
Levelek lehullnak.

3. Hulljatok levelek.
Takarjatok engem,
Mer az én édesem
Sírva keres engem.

4. Sír az út előttem,
Bánkódik az ösvény,
Még az es azt mondja:
Áldjon meg az Isten!

5. Áldjon meg az Isten
Minden jovaival,
Minden kerti virágjának
Drága illatával.

11.

2. Szegény hazámat már
Többé nem láthatom,
Nincsen ajján bánat,
Mint az én bánatom.

3. Tele van a szemem
Keserű könnyekkel,

Alig-alig bírok
Hánykódó szívemmel.

4. Amit érzek, úgy fáj,
Hogy ki sem mondhatom,
Nincs aki engemet
Mevívasztalhasson.

5. Indulok s megállok,
Búcsúzó örökre,
Utolszor borulok
A hazai földre.

6. Utolszor csókolom,
Holtig siratgatom,
Nincsen olyan bánat,
Mint az én bánatom.

12.

M. F. 402 c)
Lövete (Udvarhely)
Gergő Julis

Gy. Vikár Béla
[1902. IX. 28.]
L: Bartók Bela
4/4 3/4

1. Hej pá - va, jaj, pá - va, Császár-né pá - vá - ja!
Jó reggel föl - kel - nék, Fo - lyó - víz - re mēn - nék.
2. Fo - lyó - víz - re mēn - nék, Fo - lyó - vi - zet in - nám,
Szárnyam csat - tog - tat - nám, Szárnyam csat - tog - tat - nám.

2. Hes páva, hes páva,
Császárné pávája!
Ha én páva volnék,
Jó röggel fékelnék.

3. Folyóvizre mennék,
Folyóvizet innám,
Szép tollam hullatnám,
Szárnyam csattogtatnám!

13.

$\text{♩} = 160$

Há - rom bá - rány, hat mi - lő - ra.

1)

Még - sém ad - nak tu - röt ré - a.

2)

Há - rom bá - rán, hat mi - lő - ra.

Még - sém ad - nak tu - röt ré - a.

Lövéte (Udvarhely) Györgylőnne Lajos (58). Vikár L., 1963. I. AP. 4504 a1.

14.

Rubato ($\text{♩} = \text{cca } 88$)

1. a Csár-da - ka-pu, két ol-da-lán aj - tó,

a Bé-vág-ta-tott két szép magyar fic - kó.

Kocs-iná - ros-né így ad - ja ja jél - szót:

Éj, ki lá - tott egy lovon hét pat - kót?

2. Ha nem hiszed. gyere ide, nézzed!
Négyet visel e gyönyörű szürke,
Az ötödik magam vagyok. hejde,
Kettő meg a csizmámra van verve.

Lövete (Udvarhely) János Anna. Vikár. 1902. IX., Bartók.

15.

(♩ = cca 90)

1. / - Látom a csil - la - got f: - gön zén - ge - döz - ni,
Sok szegény le - gény - nek El kell masé - roz - ni.

2. El kell masérozni
Ki, Olaszországba (Nagy Magyarországba).
Bárcsak fele jöne (felém jönne)
Vissza, valahára!

3. Jó a jó huszárnak
Úton masérozni,
Felül a lovára,
S amúgy dohányozik.

4. Rossz a bakancsosnak.
Úton masérozni,
A sárt kerülgetni,
Nagyon káromkodni.
Minden mocsolyába
Megmerül a lába.

Lövete (Udvarhely), Gergő Julis. Vikár. 1902. IX., Bartók.

Források:

1–3. sz. kották: Gergnyeszeghy Ádám: A székely népzene. In: A nemes székely nemzet képe. Szerk.: Rugonfalvi Kiss István. Debrecen . 1939. II. k. 445. 448.

4. sz. kotta: VI. k. A Magyar Népzene Tára. Akadémiai Kiadó Bp., 1993. 536–537.

5–9. sz. kották: A magyar népdaltípusok katalógusa - stílusok szerint. Magyar Tudományos Akadémia, Zenetudományi Intézet. I. k. 1988. 455, 476, 549, 694, 715.

10–12. sz. kották: Bartók Béla: Magyar népdalok egyetemes gyűjteménye. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991. 372, 393, 485, 608.

13. sz. kotta: A Magyar Népzene Tára. VIII. A. Akadémiai Kiadó–Balassi Kiadó. Budapest 1992. 780.

14–15. sz. kotta: A Magyar Népzene Tára. X. Balassi Kiadó, Budapest, 1997. 268, 278.

Haáz Ferenc Rezső

EGY SZÉKELY FALU ÖLTÖZETE

Udvarhelyszéken, a Hargita délnyugati szélén, a Homoród vize két partján fekszik *Lövéte* község. Székely vonatkozásban nagy falu. 3600 szín székely lakja. Jellegre merőben elüt a többi székely falutól. Tipikusan hegyi jellegű. Keskeny utcák, emeletes kőházak. Oly szűk itt a Homoród völgye, hogy egyetlen háznak sem telt kertre. A falu főutcáján folyik a Homoród malomárka, az utóbbi a község ősrégi három malma kedvéért, még pedig egymással párhuzamosan, körülbelül másfél méternyi szintkülönbséggel.

A falu népe az ősihez csudálatosan ragaszkodik. Az egész Székelyföldön talán ok őrizték meg legtisztábban viseletükben is az ősit. Éppen ezért választottam tanulmányom tárgyául ennek a falunak a népviseletét. Dolgozatom anyagát helyszíni tanulmányaim és saját rajzaim szolgáltatják. Szólok a népviseletnek azokról a darabjairól is, amelyekről már csak a legöregebb emberek elbeszéléséből szerezhettem tudomást.

Férfi viselet

A lövétei férfiviselet főképpen abban különbözik más székelyvidéki férfiviseletektől, hogy jóval egyszerűbb és bizonyára ősi is. Még a katonasorral járó díszítések, pl. az egyébként általános sujtásdísz sem volt meg rajta eredetileg.

Az *ing*. Anyagát, a kendert ők termelik. A két nyüstön szőtt szürke vásznat *behamvazzák*, vagyis hamuval meghintik s így főzik ki kétszer-háromszor,

1. Férfiing.

2. Koszuth-szakállas öreg székely.

amíg fehér nem lesz. Még általában *kötős* inget viselnek. Csak az egészen fiatalok kezdik már a *bongost* vagyis gombost szeretni. Az ing deréka, mert *keskenyt szőnek* (13 bordába kb. 50 cm) *három darabos*. Csipőnél egy arasszal lejjebb ér (1. sz. ábra). 35–40 évvel ezelőtt még *kieresztve* hordták. Hossza így combközépig ért. A *betűrt*, vagyis a nadrágba kötött és a régi, *kieresztett ing* szabása azonos. Gallérja ráncba

rakott részéhez van varrva, 7–8 cm magas és visszahajtott. A vállvarrat nyak felőli része a *cikölben*, egy kis háromszögű betoldásban végződik. A gallért elől 2, 15–15 cm hosszú *kötővel* kötik össze. Ezeket a gallér széléhez varrják. Az ingujj *egy darab* bőségű. Hónáljába egy négyszögű betét, a *páha* van bevarrva. Az ujj a csuklónál ráncba szedve *gallérral* végződik. Ezt szintén kötéssel kötik. Ezek kb. 10 cm hosszúak. Nincsenek odavarrva a gallérlyukhoz, hanem kivarrt lyukba húzzák őket és hogy ki ne essenek (*sivadjanak*), az egyik végükre bogot kötnek.

Még 40–50 évvel ezelőtt általában *kieresztett* inget hordtak. Ezt derékban 10–15 cm széles *düszüvel* szorították le (12. sz. ábra). A *düszüt* két vagy három sárga rézesattal csatolták fel. A csattokat a düszüre varrt vékonyabb szíjak végére varrták. Rendesen a köhalmi vásáron vették szász szíjgyártóktól. Nagyon öreg emberek ma is hordják, de már csak *bétűrt* ingre. A *bácsok* (juhászok) is viselnek még *düszüt*, de nem bőrből, hanem posztóból valót.

3

4

5

6

3. Nemez —, 4. longos tóskakalap, 5. kucsma, 6. hajtokás sapka.

A régi ing szabása azonos volt a maiével, de ennél hosszabb, combközépig érő és gallértalan volt. Ujja egy *darab* bőségű, csuklónál nyitott. A nyak *hasitéka* s a nyitott ujj alsó széle egy ujjnyi szélességben vörös *fejtővel* volt *fejtőzve*, vagyis pamutfonallal kivarrva. A *kieresztett* és *betűrt* ing között átmenetképpen általánosan viselték ezt a ruhadarabot, úgyhogy az elejét megcsavarintották és az ellenzőbe *felcsippentették*, vagyis abba beletűrték.

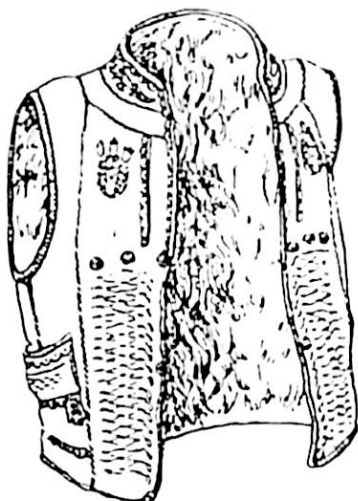
A *gagya* (gatyá) rendesen vastag *csepű-vászonból* (durva kender-vászon) készül. Szára bokáig ér és egy *darab* bőségű. Nincs korca, sem madzagja, sem hasitékja; egyszerűen *cigányboggal* fogatják a derékhoz, azután a harisnyaszíjjal szorítják le. A gatyát előrehúzzák, bogot csavarnak belőle és ezt a derékba dugják. Ez a *cigánybog*.

A *hajviselet* kb. 50 évvel ezelőtt az öregeknél a *csimbók* volt. Elöl-hátul nyírták a hajukat, a halántéknál meghagyták és ezt, a *fülhajat* megcsavarintva *csimbókra* kötötték. Ma oldalt választott, vagy rövidre nyírt haját viselnek. *Bajuszt* hordanak. Öregebbek közepén nyírják. Sohasem pedrik. *Körszakállt* nem hordanak, nem is hordtak, csak Kossuth-szakállt. Ez ma is akad pár öregen (2. sz. ábra).

A *kalap*. Ma fekete, kerek tetejű nemezkalapot hordanak. Háromszögmintás selyemszalag van rajta (3. sz. ábra). Az öregje még hordja a régebben általános, magas, lapos tetejű kalapot bársonyszalaggal. A rendesen zölddel szegett szalagot a fiatalok körülűzdelték színes üvegfejú *bongostűvel* (4. sz. ábra). Sőt a szalagra is tűzködtek *cifrát* (különféle figurákat) ebből. A téli fejviselet fekete bárányszapka, amit *kereksapkának* vagy *kucsmának* hívnak (5. sz. ábra). Tetejét betűrik, csúcsa 2–3 ujjnyira kiáll. Régebben *hajtókás sapkát* is hordtak. A leeresztős részt vörös *fejtő csokor* fogta össze (6. sz. ábra).

A *nyakravaló* fekete asszonyi fejkendő. Egyszerű bogra kötik. Végét az ing hasitékán betűrik. Régebben maguk szőtték. Egyszínű vonalas mintával *cifrátzták* ugyan, de alapszíne mindig fekete volt. A fiatalja kezdi már elhagyni.

A *bunda*, vagy *küsbunda* (7. és 16. sz. ábra) fehér juhbőrből készül. Mellső része irha. Ezen van a fehér bőrből sodort sűrű sújtás és egy zöld, hímzett rozmaring levélkoszorú, mely felül nyitott és három

7. Kézbunda

8. Ujjas Bunda

bíborszínű tulipán motívumban végződik. Gallérja egész felszínén ugyancsak e két színnel van kivarrva, levél és rózsa motívumokkal díszítve. A bundát a szélén köröskörül, úgyszintén a karöltöt és zsebszéleket is piros bőrrel szegik. E szegés mellé a gallérra, a melli részre, továbbá a zsebor felső és alsó szélére csipkés, tarajos, piros színű bördíszet varrnak. Hátrésze sima, dísz nélküli. A bundát nyáron nyitva hordják, télen három gombbal begombolják és ujjast húznak rá. Ezelőtt csak piros szegéssel és piros *bonggal* hordták virágdísz és sujtás nélkül. A *kevény* (hiú) legények a jobb felőli *bongház* (gombhurok) sorba végig *drótlábú* (amelynek a füle helyén két szál drót van) kék *éveg-bongot* (üveg-gombot) tűznek.

Ez idő szerint három helybeli mester látja el a falut bundával.

Kiveszöben levő téli felsőruha, a fehér juhbőrből készült *ujjas bunda* (8. sz. ábra) – ez csipőig ér és dísz nélküli – és a bokáig érő *kozások*, amiből egykettőt látni még. (9. sz. ábra)

9. Kozsok

Az *ujjas*, vagy *posztó-ujjas*, házilag szőtt, ványolt szürke

10. Lövési székely

11. Lövési székely

12. Lövési székely

gyapjú kabát. Az ünneplő ujjas öt cm széles, fekete bolti posztóval van szegve (10. sz. ábra), a hétköznapi szegetlen.

A *zeke* bokáig érő, házi posztóból készült sötétszürke vagy barnás-szürke ruhadarab. Szigorúbb téli időben hordják, de ma már csak az öregek. Egy *darabból* szabják. A nyak helyét kivágják, az első részt közepén végig hasítják. A hónalj-részébe *páhát*, oldalába csípőtől lefelé *aszalyt* toldanak, hogy bővebb legyen (11. sz. ábra). Gallérja nincs. Az áll alatt piros *szörkötő* (gyapjúgaland) fogja össze. Gomb nincs rajta. Régebben a fekete színű zeke ünnepi ruha volt. Templomban, lakodalomkor, temetéskor ezt hordták. Ha a zeke rövid, akkor *zeke-bolond* a neve (12. sz. ábra). Szabása hasonló a zeke szabásához, de gallérja is van. Ez tenyérszerű széles és felálló. Ma már csak pár, nagyon öreg ember hordja. Szerintük ez volt a posztó-ujjas általánosan hordott formája.

Lábbelijük a puha szárú, szegett szélű, oldalt varrott *magyar csizma* (13. sz. ábra). Sokan hordják már az olcsóbb *cepöket* (bakancs) is. Régen rámás (varrott talpú) kordován bőrből készült csizmát hordtak. A piperkőc szegény emberről azt mondták:

*Rámás csizma bongos ing,
az asztalban semmi sincs.*

A szegény ember lábbelije a *bocskor* volt (14. sz. ábra). Téli *erdőlő* munkában a bocskor ma is kedvelt lábbeli, mert meleg és olcsó. Olyan kvadrát alakú posztó-kapcára húzzák, amelynek széle-hossza kb. 40 cm és majdnem fél lábszárig ér. Ezt a bokán felül kb. két méter hosszú szíjjal kötik le. A bocskorba *tákot*, posztó talpbetét-félét helyeznek, hogy puhább járás essék benne. Régen sokkal általánosabb volt. 40–50 évvel ezelőtt templomba, táncba is bocskorba mentek. Három fajtája volt. A *fűzött*, egyszerű fűző likakkal, *telkekkel* a szélén a szíj átfűzésére. A *tűzött* bocskor elől két oldalt bőr tűzéssel (14. sz. ábra) és a *szőrös*, csak fűző likakkal, kidolgozatlan marhabőrből. A három bocskorfajtáról azt tartja a lövétei szólásmód:

*Fűzött bocskor tisztesség,
Tűzött bocskor kevélység,
Szőrös bocskor tehénség* (lustaság).

A *bakancs* vagy *cepők* zsiros bőrből készült, durva fűzős cipő.

Egészen letűnt lábbeli a belül fűzőre járó (15. sz. ábra) száratlan csizma, amit az öregek szerint 40–50 évvel ezelőtt általánosan hordtak. Ezt is azért, mert rövid *csizmabolondnak* hívták.¹

A *harisnya* (10. és 16. sz. ábra). Fehér gyapjú posztó, feszes, ellenzős nadrág. Oldalt a varráson, hátul a tomporon és az ellenző

13. Magyar csizma, 14. tűzött bocskor, 15. száratlan csizma, 16. női csizma.

¹ Rajzát a nagyszebeni Bruckenthal-múzeum '60-as években készült egyik fényképéről vettem.

szélén, fekete posztó esikkal díszítik. Réz csatos szíj tartja a csípőn. A szíj koreba fűződik és olyan hosszú, hogy a derekat még egyszer körüléri. A végét színes *szőrkötővel* egy fényes fémgombra akasztják (16. sz. ábra). A harisnya szára alul hasított és két singnyi *kengyellel* (posztócsikkal) tekerik a bokára.

A fiataloknál nyáron a fekete magas *lajbi* kezd divatos lenni, mert olcsóbb és könnyebb a bundánál.

A *vőlegény ruhája*: az ünneplő szegett ujjas, bunda, harisnya, csizma, kalap. A kalap mellett a *jegy* (17. sz. ábra). Ez kb. 8 cm átmérőjű, kerek, kitömött, piros-kék, piros-zöld, szín-zónás selyem párnácska. Fehér és zöld üveggyöngysor rávarrásokkal van díszítve. Körülveszi egy valódi rozmaring koszorú, amely helyenként aranyfüsttel van *megpillizve*. A húshagyó keddi táncban tüzi a leány választottja kalapjára. Ha a legény elfogadja, akkor jegyeseknek tekintik őket. A *jegy* feljogosítja a legényt arra, hogy a leánynál háljon, de csak a padon és harisnyában, csizmában, vagyis felöltözve.

A *halott* férfit ingben-gatyában temetik el. Lábára külön e célra varrott fehér vászon *istrimflit* húznak. Legénytemetéskor a legények az ujjast panyókára veszik és bal vállukra hosszú, *magyargyászszalagot* tűznek. Fekete alapon ragyogó, piros-fehér-zöld virágmotívumokkal díszített bolti selyem szalag ez (23. sz. ábra).

Női viselet

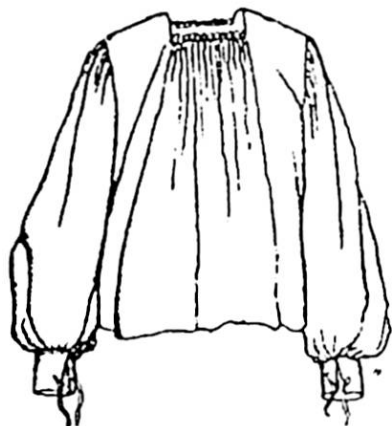
Az *ing* házi szöttes, gyolcs. Rövid, csípőig ér. Másfél *szélből* szabják a derekát, úgyhogy az elő- és hátrész egy darab. A nyak kivágása négyszögletes és akkora, hogy a fej kényelmesen keresztül-fér rajta (18. sz. ábra). Ezt a kivágást elől-hátul tűheggyel ráncolják, amint mondják *hurokba veszik* és *közbe összekapják*, vagyis 4–5 redőt

16. Lécsői székely.

17. Jegy.

18. Női ing

egy esomóba varrnak. Az ujj is másfél *pendely*, azaz egyszerű, dísz nélküli szoknya. Ez régebben csepü – most kendervászonból készül. Első és hátsó része a vászon szélesség, kb. 50 cm, kétfelől *aszallyal* bővítve. Felső része mentén kivarrott lyukak vannak rajta, amelyekbe galandot fűznek. Ez a pendely korca és kötője.

A régi női ing abban különbözik az újtól, hogy a nyakkivágás ráncolása veressel volt szegve. A vállfő, vagyis az ujj a nyak kivágásnál kezdődött. Az ujj alján hiányzott a gallér, azaz nyitott vége volt, amely meg volt *szedve* piros *fejtővel*.

A *kötő* vagy *karinca* anyaga eredetileg házi szőttés. E mellett nagyon elterjedt az olyan is, amelyet bolti selyemből, vagy más olcsóbb gyári anyagból készítenek. Belül *bé van gallérozva*, vagyis lapos redője van (20. sz. ábra). Ez olyan hosszú, hogy még egyszer átéri a derekat. Néha egyszerű színes hímzés díszíti (19. sz. ábra). A gallér végére egyszínű bolti *szörkötőt* (pamutgalandot) varrnak. A *kötőt* elöl ezzel kötik fel és csokrát előre lógatják. A szőttés kötő alja kb. másfél arasznyira az alpnál sötétebb, különböző színű szél bőségű. A vállfőn ráncba szedik. Hónaljában a *páha*, lent a *galléron*, azaz kézelőn szintén ráncba szedik. Az ing alatt csípőn felül kötődik a térdig érő (kék, fekete, sötét-vörös) csíkokkal van díszítve. A csíkok kettesével-hármasával vízszintes pásztákba futnak. A *kötő* ezelőtt sima volt, most redőzik, vagyis megvizezve az anyagot, ok maguk *szedik le*. Újabban saját horgolású csipkével is szegik és ilyen csipke betétet is alkalmaznak.

Surenak nevezett kötőt is viselnek. Ennek anyaga ritka szövésű vastag posztó. Alul fekete csíkkal díszítik. *Dologba'* hordják.

Hajviselet. A leányok ünnepélyes alkalommal egy ágba fonják a hajukat és a szoknya aljáig érő színes pántlikát kötnek belé. Az olyan leányra, akinek szoknyáján alul ér a pántlikája, azt mondják, *férjhez akar menni*. Hétköznap a hajukat két ágba fonva koszorúba kötik.

Az asszonyok kontyot hordanak. Ezt úgy rakják, hogy hajukat előbb két ágba fonják, azután a copf tövét felesavarják egy 15 cm hosszú, 3 cm széles lapos fadarabra, a *kontyfára* (19. sz. ábra). A fonatokat a kontyfa fölött hosszasan elrendezik és két végét egy zsinórral összekötik. A *kontyfát* a völegény faragja.

A leány hajadon fejjel jár, még a legnagyobb hidegben is. Az asszonyok *fejruhát* (fejkendőt) hordanak, amit a boltban vásárolnak. Ünnepek és évszakok szerint különféléit. Télen posztó (21. sz. ábra), nyáron *szőr* (szövet) és selyem az anyaga. Otthon dolog közben hátul kötik meg, úgyhogy a kötés a fejruha hátulsó csücske alá kerül. Ünnepeles alkalommal mindig az áll alatt kötik. Nyáron mezei munkára széles karimájú, egyszerű szalmakalapot – *bétai* (Béta községben font) *kalapot* – tesznek. Azelőtt *bözödit* hordtak. Ennek magas, hengeres teteje volt, melynek oldala ujjnyi vastag szalmazsinór sujtással volt cifrázva.

Megesett személy leeresztett hajra fejkendőt tartozik kötni.

Az asszonyok *főkötőt* is viselnek. Régen mindegyiknek volt egy viselő és egy ünnepelő főkötője. Ma csak egy van, az, amelyet *felkontyolás* után *beavatáskor* tesznek fel (első templomba menéskor). Ez áll készen vett, keményített fekete csipkéből készült előrészből, mely fültőig köríti az arcot és a fejbúbra húzott, lent ráncba szedett fejrészből. Áll alatt kötik fekete szalaggal. Ezen a szalagon az áll alatt az ún. *álladzót* húzzák át, ami nem más, mint egy

19. Kontyos asszony

21. Ünnepi leány

derékon alul érő. *magyargyászszalag* (20. sz. ábra). A főkötő fejrésze borítja a fehér gyolcs *nagyfejruhát*, úgyhogy a hosszabbik ágát az áll alatt elhúzzák és úgy tűzik tüvel a rövidebbikhez.

Nyakba asszonyok is, leányok is piros vagy fekete 4–5 sor *fáragott* (szabálytalan alakú) *éveg* gyöngyfüzért kötnek. Divatját múlta a *nyakszorító*, fekete bársonyszalag, melyre hátul *megcsokrolt* másfél sing hosszú, színes pántlikát tűztek.

A derékra *küsbundát* húznak. Ez csipőn jóval felül érő, ujjatlan, rövid juhbor bunda. Elöl mélyen ki van vágva, piros bőrrel szegve és a férfiakéval egyező, vékony sujtással díszítve. Zsebe nincs. Télen-nyáron magukkal hordják, ha nagy meleg van, karon.

Általános női viselet a *lajbi* (pruszlik) is (19. és 20. sz. ábra). Régen nem ismerték. A drágább bunda helyett hordják télen-nyáron, de bunda alatt nem. Alsó része kb. 20 cm széles, fekete bársony. Ugyancsak fekete bársony a karöltő vékony és a kivágás szélesebb szegélye. A felső rész zöld, kék vagy piros selyem. Elöl a széles bársony szegélytől és a mély kivágástól alig egy ujjnyi csík látszik csak. A lajbi elöl nem ér össze. Felül három, alul két ujjnyi széles hézag van. A lajbi szélét fekete *szőrzsínórral* fűzik össze. A bársony szegély és a kivágás bársony szegélye *éveg recével* van szegve. Ilyen, 3 ágú üveg rece dísz van a hátközépi varráson a bársony alsó része fölött is (19. és 20. sz. ábrák). Az *éveg rece* hosszú cső gyöngyökből varrott szalagdíszítés, amelyet a boltban készen vesznek.

Öregebb asszonyok télen csipőig érő nyaktalan *posztó ujjast* viselnek. Ezt sötétkék háziposztóból varrják. Végig nyitott, csak a nyak kivágásnál fogja össze *szörkötő*.

A *rokolya* mindig házi szőttesből készül. Ebben különbözik a *szoknyától*. Felül lapos ráncra rakva *bégallérozják* (19. sz. ábra). Újabban *leszedik*, vagyis lerakják. Adventkor és nagyböjtkor fekete vagy sötétkék, máskor leginkább piros rokolyát hordanak. A szoknya bősége 7–10 sing. Leghasználatosabb szőttesminta az *egyes*, a *béka-szemes*, *tetves*, *barackmagos*, *apró vesszős*, *nagypántlikás egyes* és *szilvamagos*.

A *szoknya* téli viselet. A rokolyától abban különbözik, hogy anyaga posztó, mindig sötétkék (21. sz. ábra). Legalul keskenyebb, egy arasszal fennebb 4 ujjnyi széles, fekete, vagy zöld bársony rávarrással díszítik. Rokolya is, szoknya is valamivel a térden alul ér.

Az *alsó szoknya* 2–3 nyüstös fehér gyoles. Hármat-négyet hordanak. A legszó szük, hogy tánc közben ne kelljen a szoknya után kapkodni.

A *női lábbeli* is a *csizma*. Puha szárú, felül egyenesen vágott, piros bőrrel szegett, magas sarkú (22. sz. ábra). Kapcával hordják. Bokánál kitöltik ronggyal, hogy feszüljön és ne ráncoljon. Öreg asszonyok valamikor még piros kordoványbőrből készült, felkunkorított hegyes orrú, rámás csizmát hordtak.

Nyáron *papucsot* vagy *pampót* viselnek mezei munkára. Ezt gyapjúból kötik. Ma különösen nyáron kezdik felkapni a *félcipőt*, fekete harisnyával. Azelőtt vékony bőrű, bocskáj nélküli boeskort is hordtak az asszonyok.

A *menyasszonyöltözete* (23 és 24. sz. ábra). *Rokolyája* fehér gyoles. *Kötője* világoskék selyem. A lajbi felső része szintén. Csizmájára a patkó nem hét, hanem kilenc szeggel van felütve és a sarka szélén köröskörül *rovátkás*. A menyasszonyi *fejdísz* négy különálló részből áll. Elöl a homlokra kötik a *gyüngyös bársonyt*. Ez egy tenyérnyi széles, karajos kivágott fekete bársony szalag, a szélén fehér üveggyönggyel díszítve. Erre jön a fejtetőt beborító hármás *virágkoszorú*. Az első és hátulsó része fehér, a közbenső rózsaszín művirágkoszorú. A hátulsót piros kötővel az áll alatt kötik meg. Ez fogja le a *magyargyász álladzó* szalagot. A másik két koszorú hátul kötődik. A kontyot az asszonyokétól eltérően nem a *kontyfára* kötik, hanem a két ágba osztott *összesírtett* (csak tekert és nem font hajat) nagy tübe fűzött

21. László asszony

23. Lővélei menyasszony öltözte.

piros vékony galanddal *bévarrják* (összeöltögetik); miután pohárral, vagy esészével szép kerekre, konty alakra formálták (23. sz. ábra). A kontyra tesszik a kemény papírból és vászonból készült, üveggyönggyel telis teli varrott *pártát*, melynek aljából a *rokolya* széléig, két ágban *magyargyász* szalag lóg le. A konty tövét még körülkötik egy hosszú színes szalaggal. Ez mindig rózsaszín, csak az árváknál kék. Két vége a *magyargyász* szalaggal együtt lelóg,

de csak térdhajlásig.

A *halott leányt* ingbe, fehér gyolcs *rokolyába* és kék *kötőbe* öltöztetik.

Az asszony nagy *fejruhás fokötösen* fekete *rokolyásan* és fehér *kötösen* temetik. Legény temetésére kivonult leányok fejdísz nélküli menyasszonyi ruhát öltenek. Hajukat kibontják és a tövén kék szalaggal átkötik.

A *gyermek öltözte* iskolás koráig egy hosszú ing, semmi egyéb. A legényke legfeljebb még egy kalapot kap. Télen sem jár ki nekik egyéb, úgyhogy ha *nem vigyázzák őket, csicsonkázni* is így szöknek meg a Homoród jegére. Ha iskolás lesz a fiú, akkor kap *harisnyát, csizmát*, vagy inkább *bokkancsot* és posztó *ujjast*. Nyáron *szöttes ruhát*. A leányka szintén csak iskolás korában kap tulajdonképpen ruhát. Ez ugyanolyan, mint a nagy leányoké. Tízéves korában első áldozáskor fehér *rokolyát, pendelyt* és művirág koszorút kap.

24. Lővélei menyasszony öltözte.

A halott gyermeket a keresztszülő öltözteti és maga csinálta sárga *viaszkoronát* tesz a fejére.

A ruházat anyaga általában a házból kerül ki. A háború utáni nagy drágaság miatt a szövés-fonás itt is újraéledt. A posztó is házi készítmény, csak *ványolni* viszik a Dobogóra¹. Nem hivatásos kézművesek, hanem régi szabó- és szücs-nemzetséghez tartozó falusi emberek varrják a férfiruhát. A nők jórészt maguk varrják meg ruhájukat.

Említésre méltó, hogy a házasulók miket *visznek* ruhaneműben az új háztartásba. Az új asszony ellátja az urát fehérneművel, *viszen* neki 10–12 inget és ugyanannyi *gagvát*. Az anyósnak egy *fejruhát*, az apósnek egy inget. Lakodalomkor ő adja a *nagynyuszulyónak* (nyoszolyóasszony) a *fejkendőt* és a kötőt, a *kisnyuszulyónak* a pántlikát a hajába. A férj *visz* egy vetett- és hálóágyat. Ez utóbbiba egy rend ágneműt. Veszi a menyasszonyi csizmát és egy ünneplő *fejruhát*.

(Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50. éves jubileumára,
Sepsiszentgyörgy, 1929. II. k. 438–451.)

1 Dobogónak hívják Lövécén felül, a Homoród folyón lévő ványoló malomsort

Haáz Ferenc Rezső

A SZÉKELY VÁNYOLÓ

A Hargita délnyugati lejtőjén Szentegyházasfalunál kezdődik a Nagy-Homoród patak kb. 8 kilométeres völgyszakasza, melyet a benne levő 15 ványolómalom szünet nélküli dübörgéséről *Dobogónak* neveztek el. Lövete udvarhelymegyei község határához tartozik s a közbirtokosság tulajdona ma is. A ványolók gazdái, a *ványolósok* tehát mind lövétei székelyek. Legtöbbjük beköltözik tél idejére Lövétére, mert malmuk ilyenkor nem működik, *felfagy*. De a nagyobb ványolósok a fagy ellen *házat raknak* a kerekük köré és télen át is dolgoznak.

Magyar néprajzi szempontból érdekes mesterkedés a ványolósé, mert e helyen ősidők óta székelyek kezén él. Egyetlen falu, sőt több esetben ugyanazon egy család váltakozó nemzedékei folytatják az öröklött mesterséget. Föltehető tehát, hogy a ványolómalom szerkezetében, berendezésében és szokincsbelileg is régi székely.

Leírásom tárgyául egy olyan ványolót választottam, amely öreg emberek szerint a meglévők közül a legrégebbekegyike, legalább kétszáz éve működik mai helyén, közvetlenül a Dobogó-fürdő alatt. A Lázár-családé volt emberemlékezet óta. Előző gazdája Lázár Lajos, olyan eszes ember volt, hogy *Esz Lajinak* nevezte a nép messze földön; ő alapította meg a mai *Esz Laji ványolója* jó hírnevét. Gyer-

1. sz. ábra

mektelen lévén, utódja tizenkét év óta sógora: Orbán Károly. Ez a ványoló két *rendes*, vagyis két vízikerékkel hajtott kettős szerkezet. A telep ezt az alaprajzot mutatja: vízmű, *ványolóház*, *raktár* és *lakóház* (1. sz. ábra).

A ványolóház tapasztatlan, a többi tapasztott, meszelt borona épület. A fedél deszka.

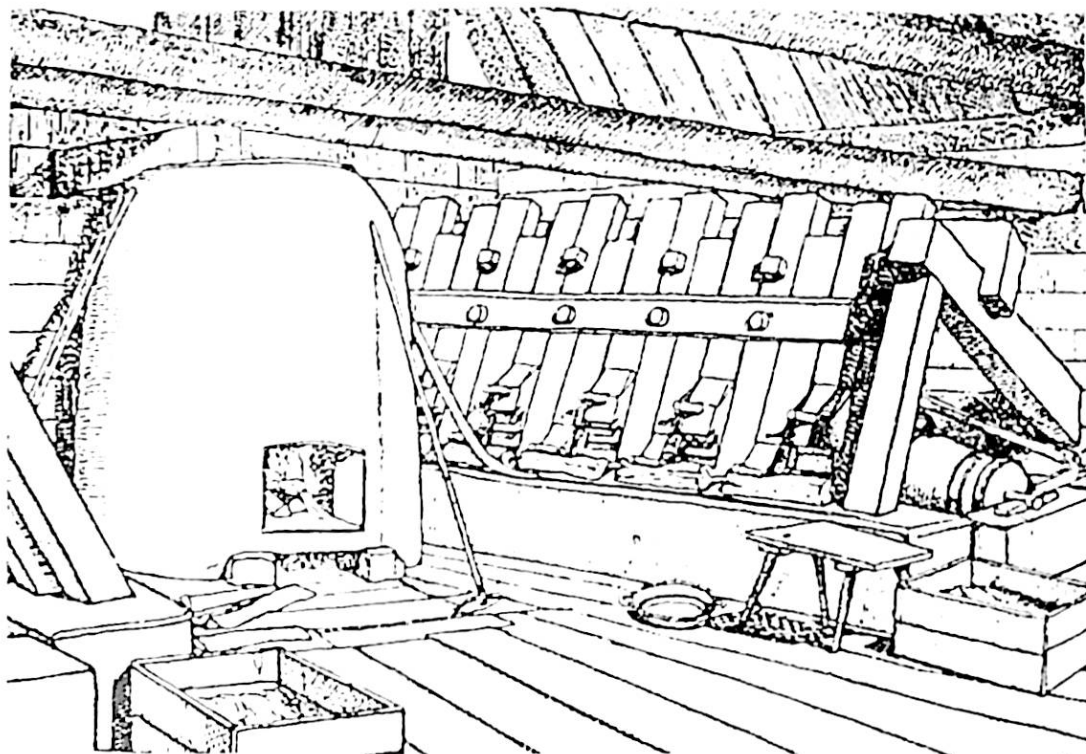
A vízmű részei: a *laj* 15 m hosszú, 1,20 m széles, 0,60 m magas deszkacsatorna (2. ábra). Szabadon álló 8 m hosszú része 3 pár gerendával van alátámasztva. Oldalfalait négy pár kötés fogja össze.

2. ábra

A vízfolyás iránya szerinti *felső* kerék a *gégén* keresztül kapja a vizet. A *gége* egy négyszögletes kivágás a *laj* fenekén, amit kis vízálláskor egy deszka lappanccsal elzárnak. Ilyenkor csak az *alsó* kerék jár. Mindkét kerék fölébe egy-egy *futólaj* viszi a vizet. A felső jobb, az alsó bal felé lejtő deszkacsatorna: a két kerék ennek megfelelően ellentétes irányban forog. A kerék átmérője 2,10 m. Részei: a 6 m hosszú, 0,50 m átmérőjű cserefa tengely, mely külső és belső végén vascsapon forog. A kerék kerületét alkotó kettős *perecen* a kerékküllök szerepében két-két pár *kereszt* s a *perec*-falak között 0,40 méteres közökben a *sétárok* (sajtárok, tk. rekeszek) vannak. A rendszer tehát kisvízi, felülesapó. A keréktengely alátámasztója a *nagy vánkos* (egy hatalmas cserefa hasáb), rajta a fa-csapágy vagy *kicsi vánkos*. A csapágyak *kenését* a *lajból* vajt facsatornákon, *csorgókon* idevezetett víz végzi. Ha nagy a vízállás, akkor a felesleges víz a *vizszalasztó* lajon folyik el. A *főljaj* és *vizszalasztólaj* elágazása helyére gy deszkazsilip jár, mely 15 cm-el alacsonyabb a *főljaj* oldalfalánál, hogy a felesleges víz elfolyhasson felette. Ha meg akarják a kerekeket állítani, akkor ezt a zsilipet kiveszik és keresztbe teszik a *főljajban*, ahol két cövekhez szorítja a folyóvíz sodra. Télen csak egy kerék jár, az alsó.

A ványolóház belseje 8x6 méteres helyiség (3. sz. ábra). Közül a *katlanba* falazott *ércüst*, ettől jobbra, balra a *felső-* és *alsórend*, azaz a tulajdonképpeni két ványolómű. A katlan fala az üst kerekiségének

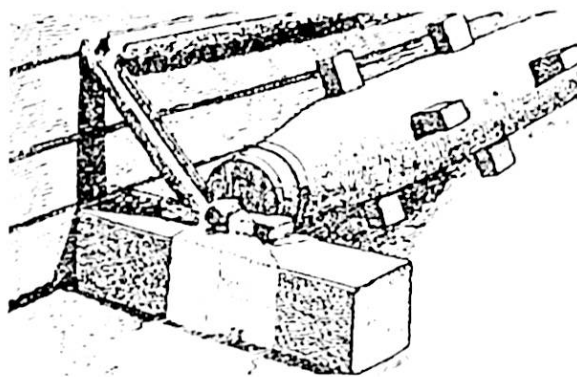

3. ábra

megfelelő faragott pala darabokból van rakva; mentől nagyobbak ezek, annál *merőbb* az építmény, vagyis annál jobban tartja az ércüst rajtanyugvó négy fülét. A *palák útisárral kötődnek* (falazódnak) össze; a tüzelő nyílása a katlan *száda*. Míg *járvány* – vagyis *üzem* – van, éjjel-nappal tüzelnek, hogy a ványolómű *vályú*-jába állandóan meleg vizet ereszhessenek a posztóra. Az üstbe a *vízvezető vályú* hozza a vizet a lajból. A *vályú büttijén* (végén) levő csapot szükség szerint *rendezik* (szabályozzák) több-kevesebb vízre. Az üst két oldalán egészen fent, is görbített vaseső nyúlik ki, mely ceruzavastagságnyi vízugarat csurgat egy *facsgorgóba*. Ez a facsgorgó viszi a meleg vizet a vályúba; alul görbe, hogy könnyebben lehessen átlépni rajta. Az üstöt tavasszal teljesen kimerik és kitakarítják, mert a felgyült iszap *fogja a meleget*.

Nagy *vigyázást* kíván a tüzelés, azaz a víz hőfokának szabályozása, mert különféle posztóminőség különféle hőfokot igényel. Festett posztót *hőjagzó* (forró) vízzel kell táplálni, rendes vastagságú fehér-

hez *jó meleg* kell. Vékony abaposztóra csak langyos kell, mint a *jó nyári víz*. A tűz igazgatására egy *szénvonó* (lapát) szolgál. Az üst mindig telt; amennyi melegvíz elcsurog kétfelé a kis vascsövön, ugyanannyi hideg jön a csappon a *lajból*.

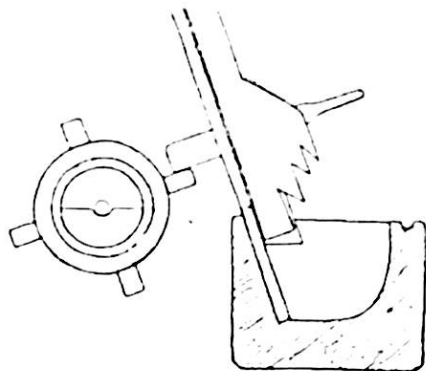

4. ábra

A ványoló-szerkezet részei: 1. A *hajtótengely*, mely a vízkerék tengelyének benyúló folytatása.

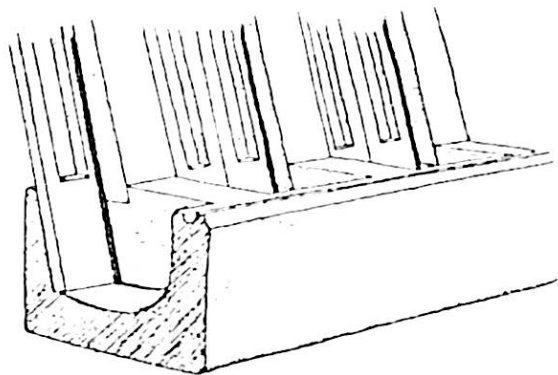
Belső vége is *nagy* és *kicsi vánkoson* nyugvó és csurgókon vezetett vízzel *kent* csapágyon forog. A hengeres tengelybe van bevésve és átellenesen kirendevezve négy sor erős bükkfa *lapocka*; sorjában hat, összesen 24. Ezek a lapockák forgás közben pontosa a botkarok alá kerülnek és így *merítik* – emelik fel és ejtik le – a *ványoló botokat*, amelyeknek alsó bütüje a vizes vályúban döngöli a posztot.

2. *Ványolóbot* van egy renden 12, kisebb ványolóknál (3. sz. ábra) 8. Anyaga bükkfa, mert ez nem *fest*, mint a cserefa. Hossza 146, szélessége 22, vastagsága 11 cm, súlya 32 kg. Alsó harmada 27 cm-nyire kivastagodik. Ebbe van vágva két rövidebb és egy hosszabb ékforma *fog* (5. sz. ábra). A bot alsó *bütüje* (vége) a bot *sorka* (sarka). A *botkar* ebbe a kivastagított részbe van bevésve s előre nyúló része egy 25 centiméteres kiálló fogantyúban végződik. Ennélfogva szegzi fel a ványolós a botot a *felszegzővel* (2x5 cm-es faszög) a botok előtt haránt húzódó *borda* fölé (3. sz. ábra), ha meg akarja a botot állítani. Minden tavasszal új ványolóbotot farag a ványolós, mert ez a szünet nélkül való *járványtól* és locsolástól *megrökönyödik*, *megfő a fája*, a *sorka megvásik*, a *fogak éle megbotosodik*. Kemény és igen gondos munkát igényel 24 ilyen bot elkészítése. Deszkasablonja van hozzá. A mozgó bot útját a *hátbélés vésetében*, *vésetpiacán* járó botkar és a *közök* szabályozzák (6. ábra). A *közöket* elöl egy az egész rendet átfogó lapos gerenda, a *borda*, hátul pedig egy igen erős, ún. *hátgerenda*, tartja össze. Mindkettőhöz két col vastag faszög rögzíti a

5. ábra

Hat egyenlő nagyságú és mélységű *göbolyű* (mélyedés) van belé vésvé 12 cm széles, erős *vályúközökkel* (1.6. sz. ábra) A *göbolyű* (az egyes mélyedés) feneké előrefelé legömbölyített (5. sz. ábra), hogy a bot foga simán maga alá szedhesse a posztót. A hátbélés a vályú belső hátfalába egy colnyi mélyen van beeresztve, hogy ne *büllögjön* (szorosán álljon). Az egész vályú elülső falvastagságán a négy cm mély *vályúcsorgó* fut végig, amely minden *göbolyűhöz* egy lyukon

6. ábra

keresztül a melegvizet vezeti. Ezután kint ráereszti a vizet a kerékre. Bent a felszegzett ványolóbotokból 3–4 párt s ha jól megindult a kerék, az összeszt leereszti és megindul a ványolás. A botok elkezdik a *verést*; a botsarkok *taszítják*, a fogak *szedik* a posztót, mely folytonos forgó mozgásban van. Mikor a négyes a félgöbolyűnyi vizet *felszípta* (magába szívta), a ványolós telemeri a *meregetővel* meleg vízzel

közöket. Minden két köz között egy pár bot mozog. A *hátgerenda* szerkezetéhez kötött, melynek egyik vége az épület falába, a másik pedig a földön nyugvó *vályú* tömör végébe van rögzítve.

3. A *vályút* egy 60–70 x 400 cm-es bükkfatönkből faragják.

keresztül a melegvizet vezeti.

A *ványolás*. A félig megtöltött *göbolyű*be beletesz a ványolós (3. sz. ábra) egy *türet* posztót, amit ványolatlan állapotban Csikban, Háromszéken *négyesnek* (4 nyüstösnek), Udvarhelyszéken *ponyvának* neveznek. A *négyest* a ványolós szárazon *felrételi, felhányja*, pontosan a *göbolyű* mérete szerint. Egy *göbolyű*be 80–90

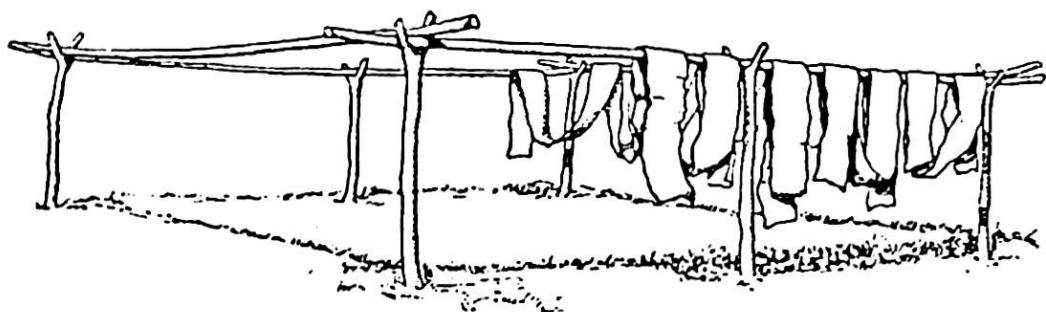
annyira, hogy verés közben *felloccsanynon*. Ezután a *vályúcsorgója* táplálja önműködően az üst meleg vizével a posztót. Nagy az *ügyelet* a posztóra vezetett vízmennyiségre: baj, ha *fürdik a posztó*, mert a túlságos sok víztől *megcsemellik, igen lomos* (bolyhos) lesz, viszont ha nem kap elegendőt, kb. egy órán át, hiába tölti azután utána a vizet, *többet nem fogadja el*. A posztó ilyenkor *megszorul*, a bot szárazon veri s végül *elvágyja: káré megyen*.

Vastagon font s gyéren szőtt *négvesből* 24 óra alatt lesz posztó, a géppel fonott és sűrűn szőttnek háromszor 24 óra is kell. Amelyik *négvest* festékekkel *megégetik* (vagyis túl hosszán főzik festékben), az 5–6 napi ványolást is kíván. Nemcsak a fonás módja, de a gyapjú minősége is fontos a ványolás időtartama szempontjából. A *szálas* (hosszú) gyapjú hamarabb *összemegyen, egy perc alatt összeszalad s ujjnyi vastag lesz; ezt nagyon nem szeretik, kivált a kászónvidékiek*.

Ványolás közben naponta háromszor *meg kell hányni*, azaz újra kell összehajtogatni a posztót: reggel, délben és este, *hogy rend legyen*, mert ha a bot *össze találta seríteni*, verés alatt mindjárt keskenyebb lesz. A *meghányás* alkalmával a göbolyübe járó botpárt *felszegzik*, a *posztó-türetet* kiemelik, s a botkar nyelére rakják rendbe hajtogatva s egyengetve újra az egészet. Így teszik aztán vissza a *göbolyübe*.

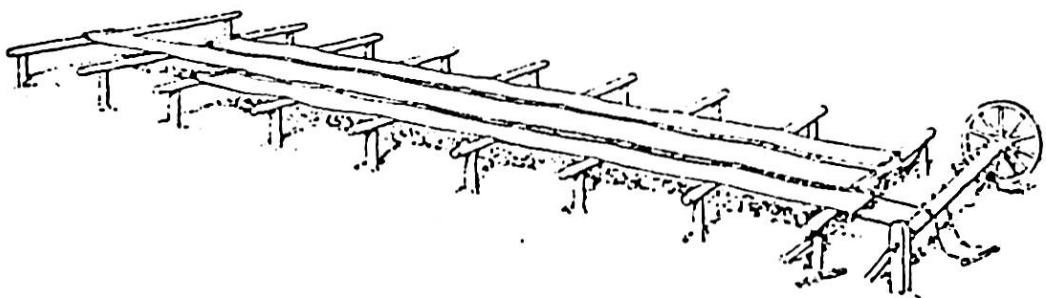
A botokat minden órában meglocsolják vízzel, hogy jobban csúszzanak. Mikor a posztó megfelelő tömörségű, vastagságú és megfelelően bolyhos, vagyis mikor megkapta a maga *sikerességét, kitűrik a kitűrőpadon* (egy, a vályú mellé állított padon) és bő vízzel kimossák. Ezzel a ványolás befejeződött. Hogy a *lom* (bolyhosság) összenyomuljon, elsimuljon, így, vizesen marad, mikoris a *szárasztóra* kiakasztják, ahol addig lóg, míg teljesen ki nem szárad. A *szárasztó* künn van az udvaron s nem egyéb, mint négyszögbe állított, villás végű, földbe vert 4–6 karó. Ezekre fektetnek négy darab 6–7 méteres rudat (7. sz. ábra).

A *hízató* (posztónyújtó) új találmány, Orbán Károly ványolósé, aki ez évben alkalmazta először és igen *alkalmasnak* mondja (8. sz. ábra). Nagy szükség van reá, mert a posztó széle igen gyakran *fintorosan* (Háromszéken: *lőcsösen: fodrosan*) kerül ki a ványolóból s ez a

7. ábra

szabáskor nagy baj. A megványolt, még vizes posztó a *húzatóra* kerül; egyik vége egy rövid lábon álló vízszintes gerendájára szegződik, a három szöggel ellátott *szegezővel*; másik vége pedig a szövőszék *ponkostorához* hasonló szerkezettel a *vésetes fába* fogatódik s a feszítőkerekek tengelyére akasztódik. A kereket megforgatják s ha a posztószél fíntorai teljesen kinyúltak, innenső szélét ugyancsak a felszegezővel a kerék melletti gerendára szegzik. Így marad a posztó, míg teljesen kiszárad.

8. ábra

Érdekes a ványolni való anyag összeszedése. A 15 dobogói ványolón kívül jelenleg Korondon működik három, Gyimesen egy kisebb-fajta, azt is egy odaszármazott lövétei ember csinálta egészen az idevalók mintájára. Csíkban nemrég még öt faluban volt, de mind megszűnt. A szászoknak alig van ványolni valójuk; legnagyobbbrészt gyári posztót használnak; ami kevésre még szükségük van, itt ványolattják. Az oláhok, bár ványolnak náluk is, szívesebben adják ideva-

lónak a ványolnivalót, mert amit maguk csinálnak (igaz, hogy fél olyan árban) sokkal silányabb, mint a székely munkája. A székely ványolós 11 lejt számít méteréért, az oláh hatot. Hogy sehol sem tudnak olyan *sikeres* posztót ványolni, mint Dobogón, azt úgy magyarázzák a ványolósok, hogy egyebütt nincsen olyan *alkalmas* víz; más vidék vize *kisoványítja* a posztót. Hogy ilyen víz másutt aligha van, igen valószínű, mert a Homoród-patak medrében számtalan szénsavas-vasas borvízforrás fakad, ami bizonyára valamelyes hatással lehet a ványolt posztó *sikerességére*.

A közelmúltban Kézdivásárhelyen létesült egy posztógyár. Embelei teherautókon eljárták a falukat, ahol háziszöttes posztó készül, és potom áron vállalták a temérdek *négvest* ványolni. A dobogói ványolósok azt hitték, hogy felhagyhatnak immár a mesterségükkel, mert elhagyták őket régi rendelők. De alig telt bele egy év, ismét velük dolgoztatott mindenki. Bizony rossz lett a gyári posztó; látszott a *híme* (szövése), nem volt elég *lomos*, s csak nagy ügyel-bajjal tudott az anyagot visszahozó gyári autó elmenekülni, akkora volt a felháborodás.

A 15 működő dobogói ványoló most is óriási körletben szedi össze munkáját. Gyergyótól Krassószörényig járják az országot. Az asszony, vagy más családbeli dőcög el apró lovacska ernyős szekérral a nagy távolságokra ványolnivalóért és viszi is vissza a kész posztót. Megosztóznak szép egyetértésben az egyes vidékeken. Kartellbe is állottak egy pár éve: 10 000 lejes váltót adott letétbe a község házára mind a 15 ványolós, megegyezvén együttesen abban, hogy amelyik megszegi a kartell megállapodásait, annak a váltója menten leszámítható a lövétei népház javára. Az egymás között kiosztott falvakban van egy-egy megbízottjuk, akihez a *négvest* beadják. Mikor rendes körútján odaér a ványolós, átveszi megmérve a *négvest*, feljegyzi hosszát, mert pontosan félannyi méter posztót tartozik visszahozni (ti. felére húzódik össze a *négves* a ványolás alatt, hosszában is, széltében is). Hogy melyik *négves* hová való, azt magán a ványolandó végén kell feltüntetni. Úgynevezett *jegyvet* teszen a végére a tulajdonos; rendesen a neve kezdőbetűjét, a házszámot,

vagy egy színes szöttes rongyot stb. De a ványolós is teszen jegyet. Orbán Károly 68 faluba dolgozik, tehát ugyanannyi jegyet kell alkalmaznia, hogy tudja: melyik posztó melyik faluba való. Ez a maradandó jelzés legalkalmasabban a bevágás és a lyuk; ezeket vágja a *négves* bütüjére 68-féle változatban, úgyhogy ezek szerint rögtön megmondja, melyik négves hová való. A posztó ványolását nem vállalja határozott időre, mert a vízállástól függ, mikor készül el vele. Az összeszedés időrendjében kerül feldolgozásra a begyűlt anyag. Kedvező vízállás mellett a két *renddel* hetenként kb. 1000 métert tud ványolni. Feldolgozandó anyaga ez idő szerint kb. egymillió lej értékben van raktáron. A megyebeliectől 10, más megyebeliectől 11 lejt kap a ványolásért, a festett posztó méterjéért 14 lejt. Haszna a *lom* is. *Lomnak* hívják a ványolás közben leváló rövid hulladékgyapjút. Ezt ősidők óta az Udvarhely megyei Bágy falu népe veszi (vékáját 50 lejt); ok tudják a módját, hogy lehet belőle pokrócot szöni.

(A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője.
XXIII. 1931. 2. 55–62.)

9. ábra

Kardalus János

POSZTÓ- ÉS CSERGEVÁNYOLÁS A KIS-HOMORÓD MENTÉN

A gyapjú házilag való feldolgozása századunk közepéig általános volt a Homoródok mentén is. Így minden háznál évente, főleg a téli időszakban, megfonták és megszőtték a termelt gyapjút (családonként kb. 6–10 kg-ot). Ebből készítették a következő évi meleg ruhát a család részére. Közismertek a házi posztóból készült (daróc) férfi kabátok, fehér és szürke harisnyák, női kabátok és szoknyák. A posztóból készült ruhákat egyaránt viselték a felnőttek és a gyerekek, férfiak és nők, hétköznapokon és vasárnapokon. Ezek sajátos varrása (készítése) alakította ki a vidékenkénti népviselet típusokat, amelyeket ma is őrzünk.

A posztókészítés folyamata közismert. Ez a gyapjú mosásából, fésüléséből, fonásából, szövéséből áll.

A mosást, fonást, szövést házilag végezték. A XX. század elejéig a fésülést is házilag végezték, addig amíg beindultak, előbb a vízimalmok, később a gözmalmok mellett működő gyapjufésülők.

A gyapjút téli napokon, illetve esteiken, az asszonyok és leányok fonták. Orsóval sodorták vékony fonallá, külön-külön, a természetes színekben (fehér, fekete, szürke) előforduló gyapjút. Azután egyazon színekben, illetve két szín keverésével (felvető-öltő) szőtték posztószövétté.

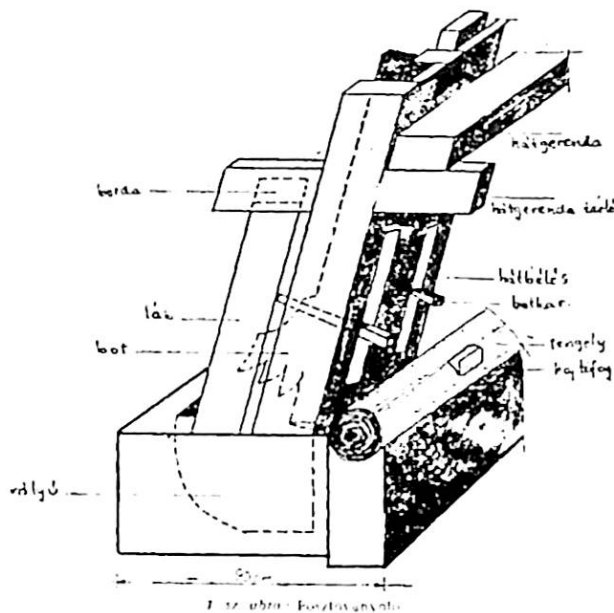
A szövés után következett a posztószövet *ványolása*, amely szakmai tudást, megfelelő mechanikai felszerelést (ványolóberendezést) igényelt.

A posztóványolás, mint kismesterség, századokra visszanyúlik a Kis-Homoród mentén. Az 1860-as években Orbán Balázs „sziklára aggatott (...) ványolókat” talált, amelyek állandó üzemeltetése biztosította addig és azután is, az öltözethez szükséges posztó ványolását.

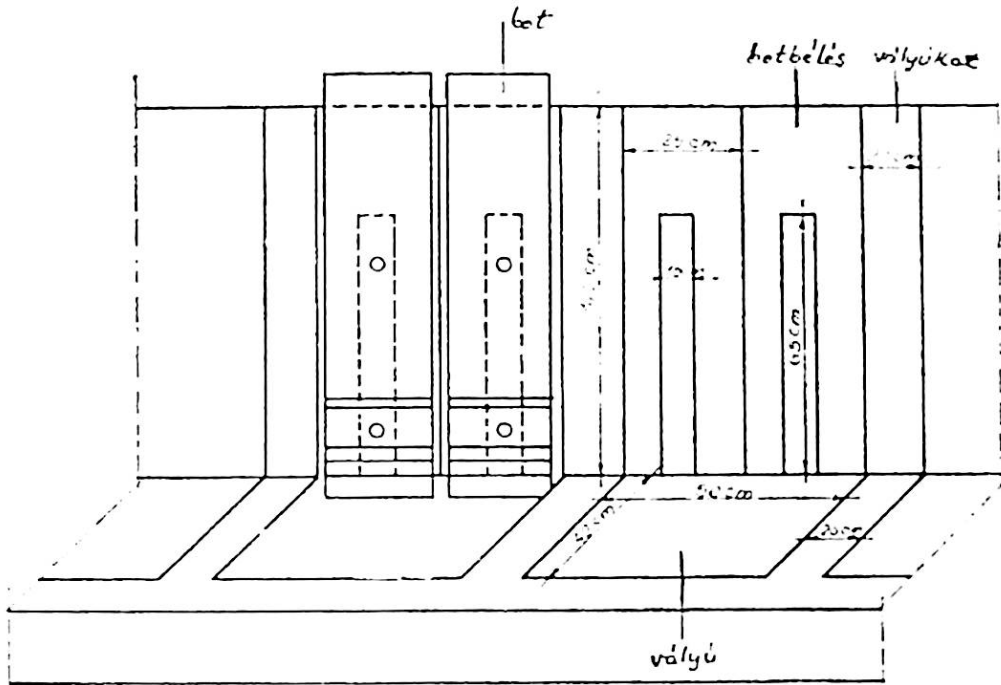
A ványolás tulajdonképpen a gyapjúszövet vastagítását (préselését) jelentette. ványolás nélkül a posztószövet nem elég hőszigetelő, nem bírja a viselést, ami alapvető szempont a posztóruhánál. Ez nem egész évi tevékenység. A ványolók rendszerint augusztusban indultak és december végéig működtek. Ezt őszi szezonnal, míg a március-április közötti időszakot tavaszi szezonnak nevezték. A ványolósok egy egész család (feleség, gyermek), sőt a közeli rokonok segítségével dolgoztak. Egy szezonban az egyszerű vízikerekre (annak mechanikai erejére) épült ványolóbotok 1000–1500 vég posztót is megványoltak, ami megközelítően 15 000–30 000 m ruhaanyagot (posztószövetet) jelentett.

A ványolni való szövetet a közeli falvak lakói vitték el a ványolókba. A Kis-Homoród mentén több ványoló működött, a vidék igényein túlmenő mennyiséget volt képes ványolni, míg más vidékeken nem működtek ványolók.

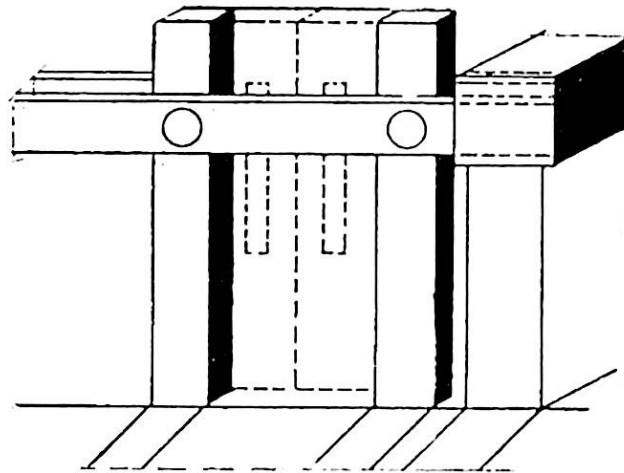
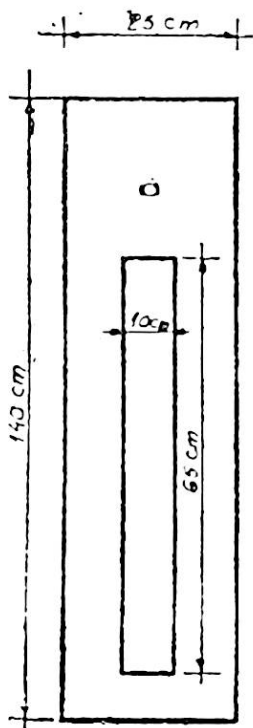
A ványolósok éppen ezért felkeresték a távolabbi vidékeket is. Ott falvanként kialakították a megrendelők táborát, akiknek posztószövegetit összegyűjtötték, ványolni vitték és a kész posztót visszaszállították. Így jutottak el a homoródmenti ványolósok a Küküllők mentére, Erdővidékre, Háromszékre, Csík vidékére, Gyergyó vidékére, illetve sok más faluba, ahol ványoltatni való volt. A megrendelőkkel a ványolósok tartós kapcsolatokat építettek ki. Meghatározott napokon megjelentek a posztó-

1. ábra: Posztóvanyoló

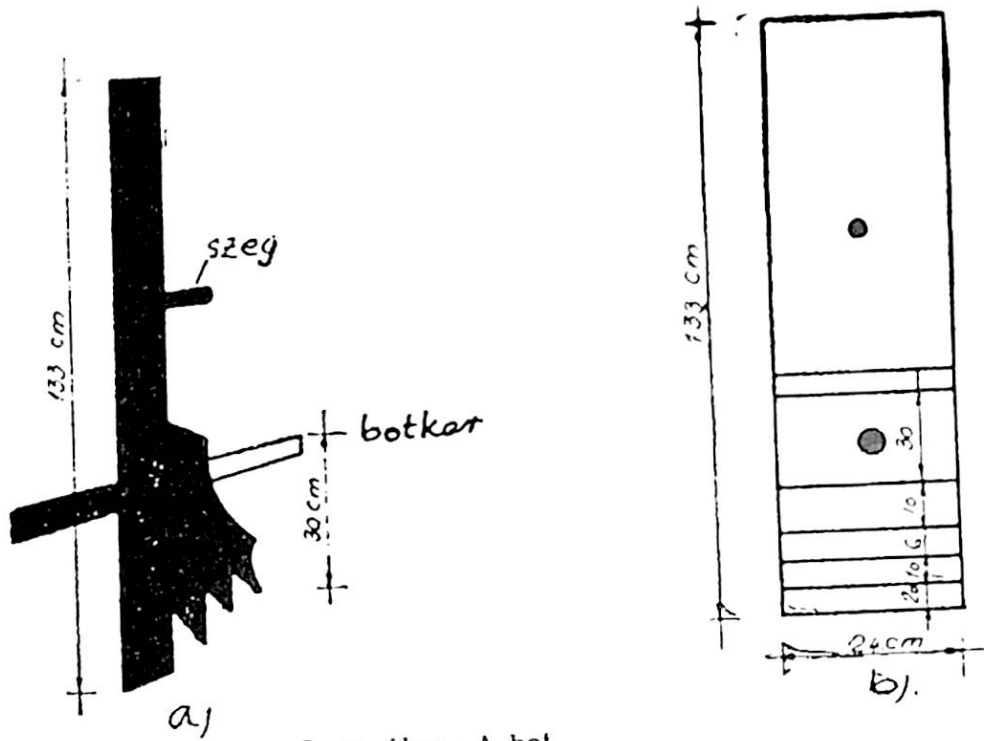

2. sz. ábra : A ványolo szerkezete botok nélkül (szembenézet)

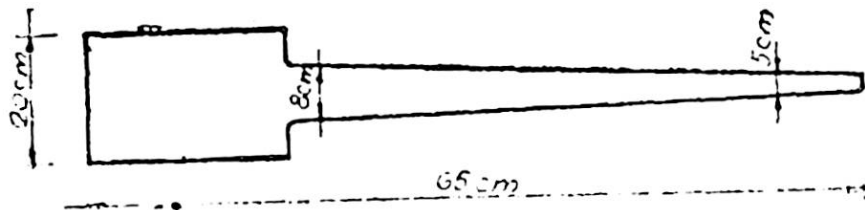

4. sz. ábra : A borda

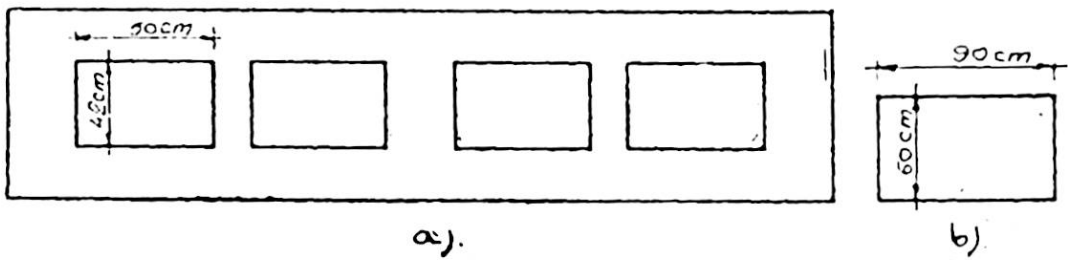
3. sz. ábra : A botbélés

5. sz. ábra : A bot

6. sz. ábra : A botkar

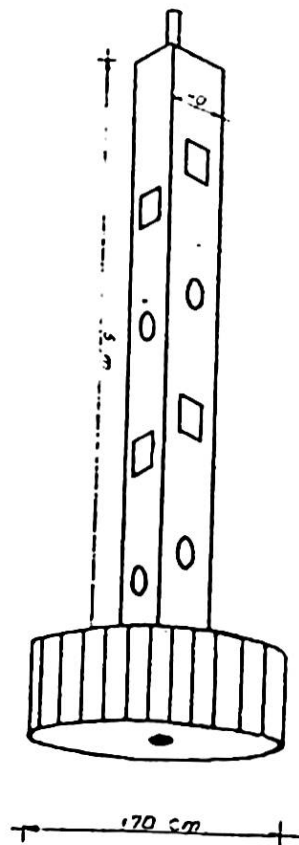

7. sz. ábra : A vályú

szövet összegyűjtésére és a megígért időre vissza is vitték a megványolt posztót. A falvakban megszokott érkezési helyük volt, ahol a házigazda segítette a ványolóst a munkában, illetve a ványolnivaló összegyűjtésében és a megványolt posztó szétszétaszításában. Egy kiszállással több falut jártak be, kerestek fel, ahonnan 150–200 vég ványolnivalót is összegyűjtöttek.

Egy faluban csak egy ványolós járt. Így a homoródségi ványolósok egymás között munkamegosztást alakítottak ki, ami szám szerint is biztosította a több mint tíz ványoló működését.

Említettük az őszi és tavaszi szezont, de még szólnunk kell annak okáról is. A falusi asszonyok rendszerint télen szöttek-fontak, de a téli ruházathoz szükséges posztót az előző tavaszon ványolták, illetve az előző télen készítették elő. A tél végén szőtt posztót pedig csak ősszel ványoltatták, amiből még a tél beállta előtt nem lehetett ruhát varratni. Így a ványolósok is igyekeztek az igényekhez igazodni.

8. sz. ábra.
A tengely és a vízkerek

A posztóványolás mozzanatai

1. A *gyapjúsövet felszedése* (a posztó felszedése). A *ványolóba* (vályúba) való helyezése előtt a szövetet összehajtogatták (*felszedték*), miután az készen állt a ványolásra. Vigyáztak a felszedés egyenletességére, mert csak úgy biztosíthatták a ványolás egyenletességét is. Egy vályúba a posztószövet színétől függetlenül, a megrendelt vastagság figyelembevételével 60–70 sing (36–42 m) szövetet tettek be.

2. A *vízberítés*: a posztószövetet meleg (30–35C^o) vízbe merítették, amit előzőleg a vályúba töltöttek. Ebbe *nyomták be* a ványolni-

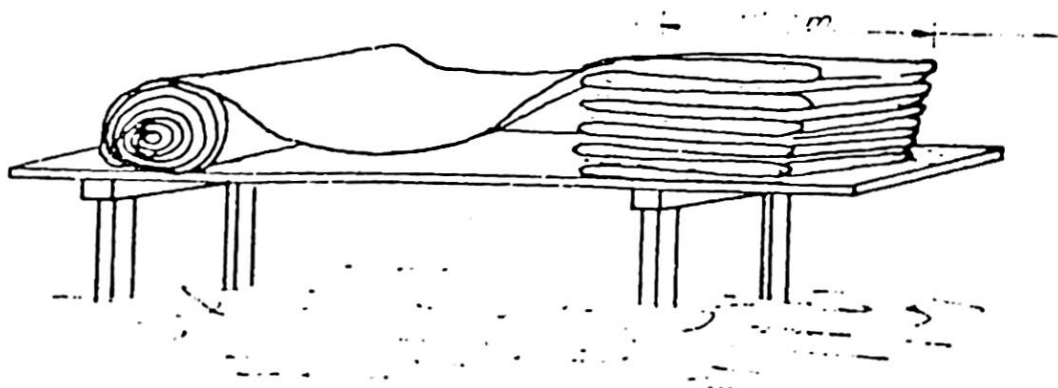
valót. A *ványolás* (botolás) ideje alatt állandóan biztosították a meleg vizet, amit a ványolóház közepére épített vízmelegítő üstből facsatornán vezettek a botok alá. A megfelelő hőmérsékletű víz folyamatos biztosítása gyorsította a posztószövet ványolási (vastagodási) folyamatát.

3. A *botolás* (*ványolás*). A szövet vízbe merítése után megindították a vízkereket, ami mozgásba hozta a *ványolóbotokat*. Megindult a ványolószerkezet. A botok súlyos ütése és a nedvesség (víz) következtében a posztószövet összeverődött.

A posztó vastagságában a következő méreteket ismerték: *egész, háromnegyedes, feles, negyedes*. A posztó megrendelt vastagságának biztosításáért a következő időt tartották mértéknek: 10–15 óra, a negyedes ványolásnak, 20–24 óra a feles ványolásnak, 48–50 óra az egész méretre ványolásnak. Szemmel is kísérték a posztó vastagodását. Itt külön figyelmet fordítottak a puhább és a keményebb szövet vastagodására (ványolására), mert a puhább szövet hamarabb, míg a keményebb szövet későbbre ványolódott. A *puhább*, illetve *keményebb* szövet alatt a szövés minőségét értjük: a fonál megsodrását valamint a szövéskor a ráverést.

A ványolás folyamatát állandóan figyelemmel kísérték, mert a posztó sokszor elmozdult az eredeti felszedett helyzetéből és egy második felszedés elhanyagolása következtében az *fintorosra* (egyenlőtlenre) ványolódott. Ilyenkor a botokat leállították és a posztót *meghányták* (újából felszedték). A botolás következtében a posztó félkör alakú vályúban, a szintén félkör vonalú bot ütései következtében állandó körforgást végzett. A posztó vastagodását kézzel is érzékelték, illetve, ha a *szövés híme* (a szövésminta) már nem látszott (belemosódott), akkor a posztó készen volt.

A posztóványolás legfontosabb mozzanata tehát a *botolás*, amit a vízkerek mechanikai ereje végzett el. ezen fázis után vált a posztószövet *posztóvá*, ezért mondják egyszerűen a botolást ványolásnak, leszámítva minden más mozzanatot, ami együttvéve képezi a tulajdonképpeni ványolást.

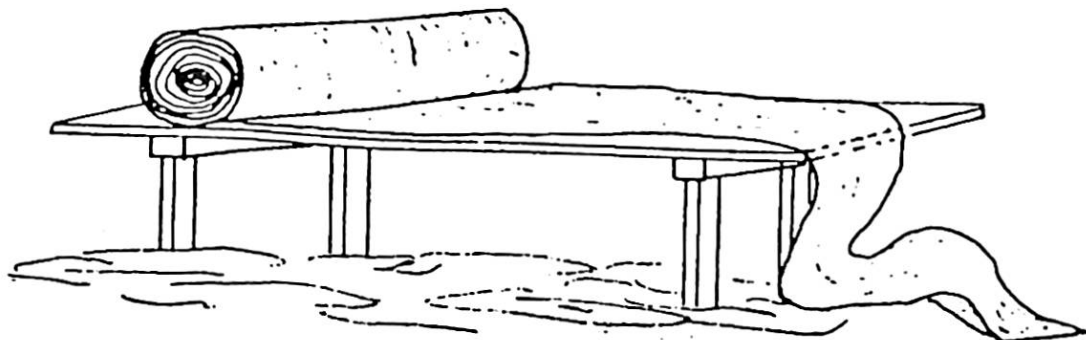
9. sz. ábra : A szövet felszedése

4. A *szárítás*. A megványolt posztót kiterítették és megszáritották. Ha a ványolás *fintorosra* sikerült, akkor helyrehúzták, ami szárítás közben igen kellemetlen simítás volt.

5. A *feltürés*. Igen egyszerű, a posztóványolás utolsó mozzanata. A megszáradt végposztót tűrőpadra helyezték és feltürték úgy, hogy az összes jegyek a végén szabadon maradjanak. Ezután falvanként (vidékenként), külön rakták előkészítésképpen hazaszállításra.

A csergeványolás

A posztóványolással párhuzamosan a ványolóknál sajátos eljárással a gyapjúcsergét is ványolták. Ezt a homoródmonti Bágy faluban nagyméretű csergekészítés tette szükségesé. Ugyanakkor más vidékeken is (Csik, Gyergyó, Háromszék) készültek gyapjúcsergék, amelyeket a Homoród vizére épített ványolóknál *lomosították*.

10. sz. ábra : A ványolt posztó feltürése.

A csergeványolásban a *vastagítás* (prézelés) mellett fontos szempont annak lomosítása. Függetlenül a kettős igénytől, a csergeványolás mégis igen egyszerű eljárás. Ez az eljárás a víz mozgási (áramlási) erejének kihasználásából, illetve az áramlás irányításának következtében beálló erő felhasználásából áll.

Így, a ványoló vízkerékre zuhanó víz egy igen kevés részét (10–15 l/mp.) egy külön lajon a ványolókádba vezették. A víz 1,5–2 m magasságból zuhant alá. A ványolókádnak alsó részétől középmagasságig 2,5–3 cm átmérőjű lyukakat fűrtak. A lyukak száma arányban van a felülről beáramló víz kiáramlásának értékmutatójával. Ilyenformán a zuhanó víz, beáramlási sebességével, körforgásba hozza a kádban lévő vizet, illetve az abba merített csergét. Az állandó vízáramlás, állandó körforgást biztosít és az oldalnyomás irányának megfelelően áramló víz lomosítja (tépi) a csergét. A víz és az állandó mozgás ugyanakkor fellazítja a szövést, ami időközben megvastagodik. A fellazítással egy időben lemosódott a cserge. A folyamat egyenletes és kifogástalan. Egy cserge ványolása 48 órát tartott. A csergeványolásnak tehát nem kellett külön ványolóberendezést építeni. Ez az egyszerű folyamat nagyon jól megfért a posztóványoló „vízkerékének tövében”, hisz a mesterség is összevágott a posztóványolással.

Az egyetlen, ma is még működő ványolónál (Silye András, Lövéte) megfigyelhető a csergeványolás fent leírt folyamata.

Posztóványolók iratlan nyilvántartása

A ványolósok messzi vidékekről szállították a ványolnivaló gypjűszövetet. A megmunkálás után a kész posztót visszavitték a tulajdonosnak. Ennek az átvevésnek, visszaadásnak pontos végzésére megfelelő nyilvántartási rendszert kellett biztosítani. Tudni kellett, hogy egy vég posztót melyik faluból hozták el, hová kellett visszavinni. Tudni kellett a posztó megrendelt vastagságát, amilyenre azt kidolgozták (megványolták). Egy ványolóhoz 20–30 faluból vitték a ványolnivalót, és így több száz darab (vég) összegyűlt, amelynek rendbetartása, osztályozása minden ványolósok gondot okozott.

A homoródmmenti ványolósok nyilvántartási rendszerükben nem használtak számokat és betűket. *jegynyilvántartást vezettek*. Ez a nyilvántartási rendszer a kismesterségek esetében, így a posztóványolásban is, és a falusi emberek számos más gazdasági tevékenységében megtalálható. Így a juhászok a juhosgazdák nyilvántartását bizonyos jegyekkel vezették. Egyes falvakban sajátos jegyeket sütöttek a csordába hajtott háziállatok szarvára, patáira. Hasonló jegyrendszereket használtak az erdőn a levágásra kerülő fák tulajdonjogának jelzésére, a határhalmok jelzésére. Ezeket a *jegyeket* a falusi emberek naponta „írták és olvasták”.

Mind a ványolások esetében, mind más már említett gazdasági területeken a jegyrendszer használata a mesterségek, foglalkozások, tevékenységi területek szerint öröklődött. A ványolósok nyilvántartási rendszerüket elődeiktől, együtt a mesterséggel örökölték.

A számok és betűk helyett „írt” (használt) jegyek sajátos, eredeti megoldások, amelyeket a néprajzi irodalom számos területen felleltározott. A homoródmmenti ványolósok jegyes nyilvántartási rendszere is egy elemként szerepel és kerül a köztudatba.

A jegyrendszerre épített nyilvántartás az emberek, ez esetben a ványolósok fantáziájától függött. A jegyek az egyenes vonal és a kör utánzataiból, illetve *bevágásokból és lyukakból* állanak. Ezeket gyakoriságuk és elhelyezésük szerint variálták. A jegyeket a végposztó oldalára, illetve végére (közepére, sarkára, jobb vagy baloldalára) tették. A bevágások és lyukak száma változott, illetve azok egymáshoz való távolsága, helység szerinti variáns, egy-egy elnevezésnek (falunévnek) felelt meg. Egy falu (neve), jegye ványolók szerint változott, mert azokat a ványolós alkotta meg saját elképzelése szerint. Meg kell jegyeznünk, hogy egy ványolós, ha két-három vidéket járt, akkor azonos jegyeket is használt, de ügyelt a ványolnivaló külön-külön való elraktározására.

A posztószövetre tett jegyek (bevágások, lyukak) nagysága nem haladta meg az 5–10 cm-t, illetve a lyukak átmérője az 1–2 cm-t.

A következőkben bemutatom két ványolós (Tikosi István, Homoródalmás és Silye András, Lövete) egy vidékre eső nyilvántartási „lapját”.

Tikosi István nyilvántartása:

Tikosi István nyilvántartása :

Erdővidékről :

oo Vargyas	oo Olasztelek	o Szöldobos	== Erdőfüle
o Barót	 Magyar-hermány	Kisbacon	oo Nagybacon
ooo Bardóc	o Bibarefalva	o Szárabajta	 Nagyajta

Háromszékről :

o Bodok	o o Málnás	! Étfalva	 Oltszem
o'o Zalánpatak	o Zalán		

Homoródmentéről :

o Homoród-karácsony-falva	o Homoród-szentmárton	oo Homoród-szentpál	o Oklund
o Recsenyéd			

Silye András nyilvántartása:

*Silye András nyilvántartása :**Csik vidékéről :*

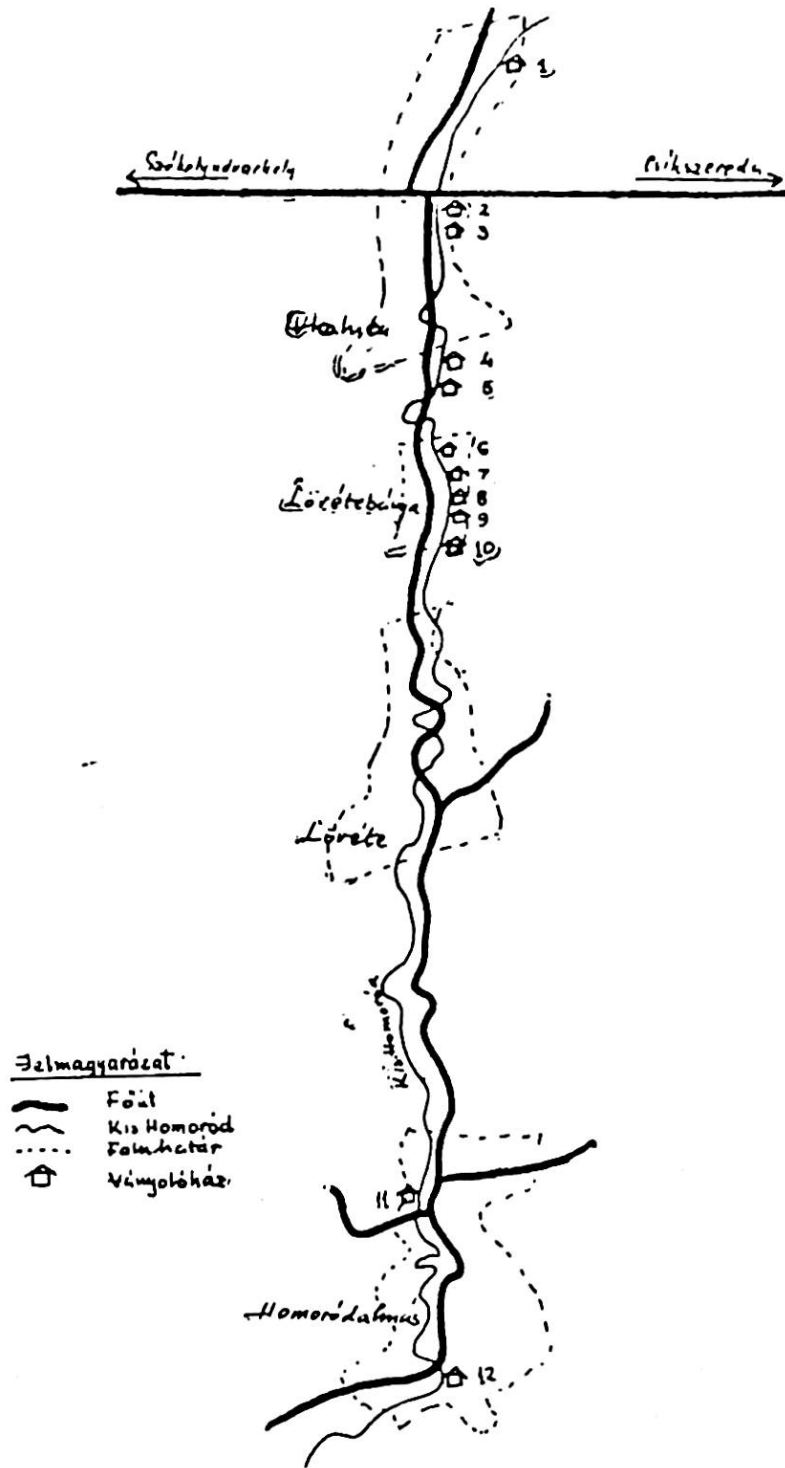
Kiszon- altiz	Kiszon- újfalva	Csikszent- györgy	Csikszent- mihály
Csikszent- imre	Csikkozma- s	Csikszent- simon	Lázárfalva
Bánkfalva			

Udrurhely vidékéről :

Kányád	Derzs	Muzsna	Dálya
--------	-------	--------	-------

Ami a posztó megrendelt vastagságát illeti, igen egyszerűen jelölték. Ezt legtöbbször színes fonállal vagy a felgöngyöltett vég közepének a kihúzásával jegyezték meg. Silye András lövétei ványolás, ha „kihúzta a végét”, akkor azt háromnegyedesre, ha nem húzta ki, akkor egészre ványolta.

A fent bemutatott nyilvántartási rendszer érdekessége annak egyszerűségében van, ami megfelel egy háziiparnál valamivel nagyobb méretű mesterség gyakorlásához. Mindez bizonyítja a nép leleményességét, helyzetfelismerő és azt igen jó megoldó képességét.

Utolsó ványolók a Kis-Homoród mentén

1. Szöcs Dávid ványolója – működött 1942-ig (Vlahica)
2. Sata Dénes ványolója – működött 1940-ig (Vlahica)
3. Egyed István ványolója – működött 1946-ig (Vlahica)
4. Orbán Károly ványolója – működött 1950-ig (Lövétébánya)
5. György József ványolója – működött 1966-ig (Lövétébánya)
6. Bugja Ferenc ványolója – működött 1966-ig (Lövétébánya)
7. Demeter János ványolója – működött 1947-ig ((Lövétébánya)
8. Demeter Lajos ványolója – működött 1961-ig (Lövétébánya)
9. Silye András jelenleg is ványol (Lövétébánya)
10. Lázár István ványolója – működött 1961-ig (Lövétébánya)
11. Tikosi István ványolója – működött 1962-ig (Homoródalmás)
12. Füzi János ványolója – működött 1959-ig (Homoródalmás)

Könyvészet:

Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. I. Pest, 1868, 87. o.

Haáz Ferenc Rezső: A székely ványoló. NÉ. XXIII., 1931, 55–62. o.

(Acta Hargitensia, Csíkszereda 1980, 223–224. o.)

Kardalus János

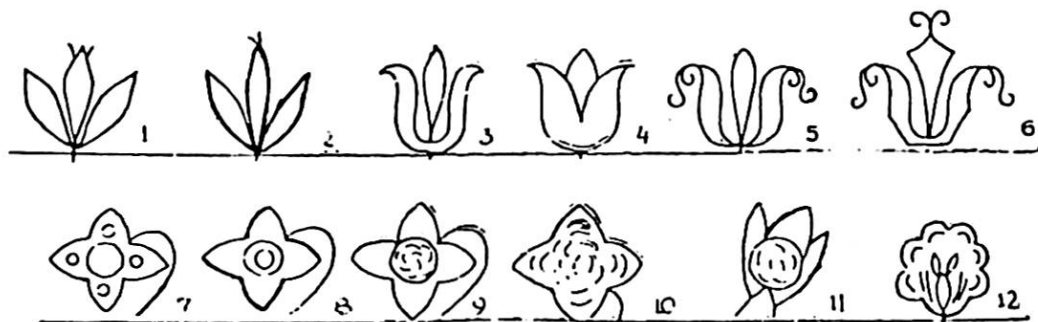
A LÖVÉTEI FESTETT BÚTOR

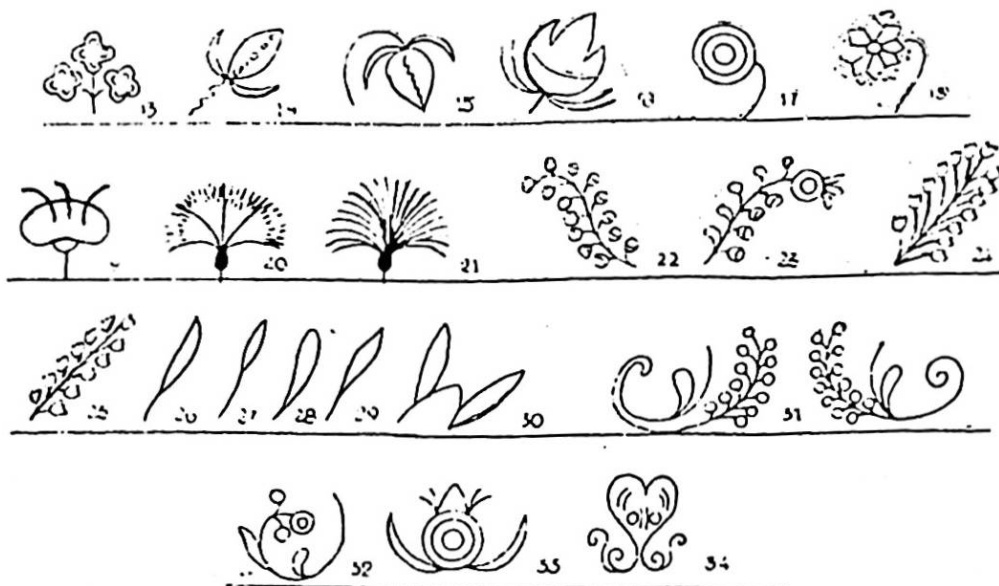
Lövétén a bútorfestést már a múlt század elején művelték. A tárgyi hagyatékok elemzése arra enged következtetni, hogy több bútorfestő generáció tevékenységéről lehet szó.

Az első generáció a XIX. század elején kék alapozású bútort festet, s ez a stílus fennmaradt még a XX. század első évtizedeiben is (1900–1928). Ebből az időszakból a második nemzedék is átvette mind a motívumkincset, mind a hagyományos színeket.

A második időszakot a Homoród menti bútorfestők (Abásfalva, Homoródalmás) hatása jellemzi. Ez a múlt század második felére és századunk elejére tehető. Ebből az időből két, összesen 14 darab bútorból álló gyűjtemény található (8 darab az általános iskolánál, 6 darab magántulajdonban).

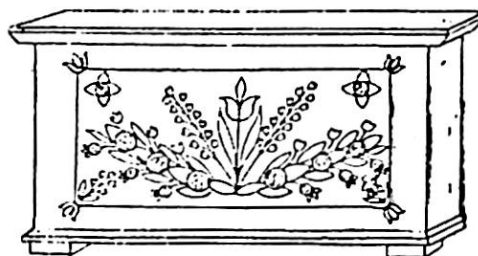
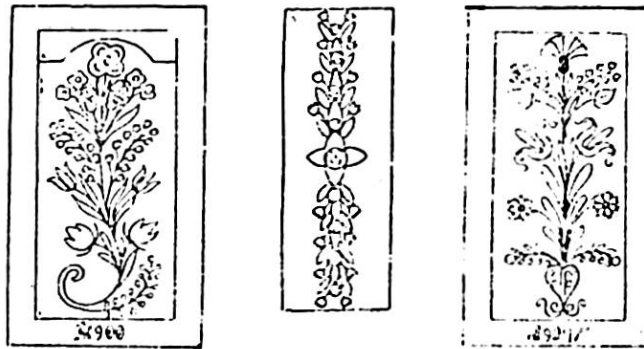
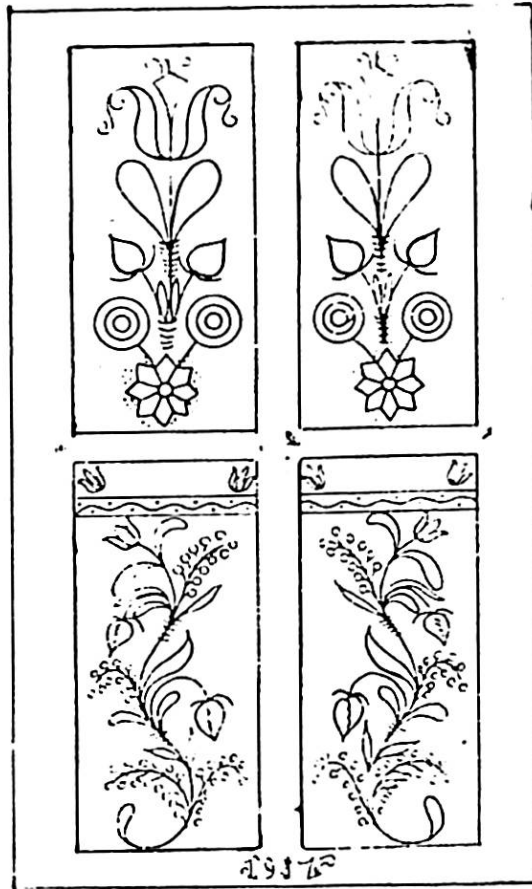
A lövétei bútorfestés második időszakát a Bencze család tevékenysége jelenti. (Lásd Kós Károly: Vargyasi festett bútor, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. 1972, 14.). A Bencze család a bútorok alapozását egyaránt a hagyományos lövétei kék és a szomszédos (Abásfalva, Homoródalmás) Balázs család mestereinek hagyományos vöröses-barna színeivel végezte. A felfelé ívelő kompozíciók keretezettek, de keret nélkül is előfordulnak. Viszont a füzéres (rózsafüzér) kompozíciók (37) keret nélkül, szabadon helyezkednek el a hosszúpád (padláda) oldalán, fedelén, a széken és más tágasabb

felületeken, amelyek kimondottan kék alapozásúak. Érdekes a virágmotívumok keveredése is. Egy hosszúpád kompozíción (43), a hosszanti irányú füzéres középmotívumát tulipán és gyöngyvirág képezi. A kompozíciókban jelen van a csokorkötés, a Homoród menti festett bútor jellegzetessége, ami szintén későbbi, a szomszédos mesterektől átvett elem.

A kompozíciók tagoltak, felfelé ívelnek. Alapozásuk (a kiinduló motívum) (30–40) szár, virág az olasz kancsónál jóval egyszerűbb elem. A lövétei festett bútoron tiszta virágornamentika található. A szegfű (19–21), a tulipán (1–6), a rózsa (7–17), a gyöngyvirág (25), a nárcisz (18), valamint a levelek és a szárok (26–29) tagolt osszera-

kása a bútorfestők többségének jellegzetes ízlésvilágát igazolja. A füzérfestés (37, 42, 43) a lövétei bútorfestésnek sajátos jegye. A bútorfestők stílselemei keveredésének példái közül a lövétei azt igazolja, hogy a nagyobb tájegység jellemzői, ez esetben az abásfalvi stílus gyökerezhetett jobban meg.

Még egy harmadik bútorfestő generáció is dolgozott Lövétén. Szó van a század elején asztaloskodó, fűrészmalom tulajdonos Kála Bandi néven ismert

András Andrásról (1902–1967), aki csak kezdetben virágozta a bútorokat, mert később csak egy színnel festette azokat. Virágai, levelei és kompozíciói merevek, szögletesek. A virágok és a levelek stílusa nem tartozik a hagyományos népi stílushoz.

A lövétei bútorfestés stílusában igen érdekes. Egyfelől őrzi a XIX. század elején elterjedt elemeket, de ugyanakkor átvette a szomszédos bútorfestők stílusát is, ami erős hatást gyakorolt a Bencze család munkájára.

Ábrák:

1–25 virágok

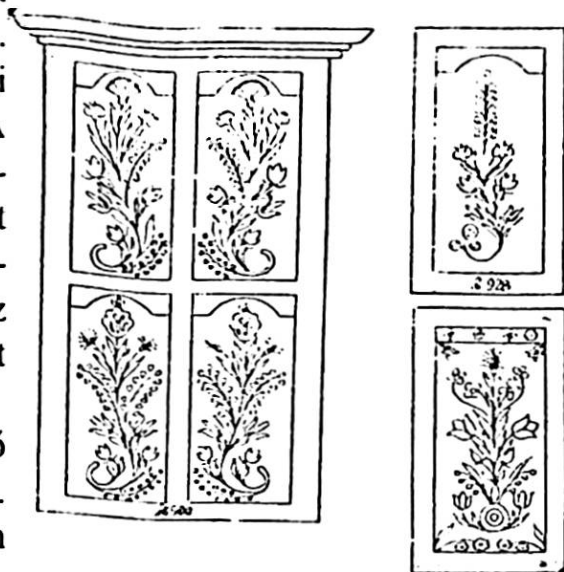
26–29 levelek

30–34 alapozások

35, 36, 38, 39, 40, 41, 44, 45 falitéka kompozíciók

37–42 padláda kompozíciók

43 ruhásláda

(Kardalus János: Mobilierul pictat. A festett bútor. 1982.
Csíkszereda, 108–113.)

Oláh Sándor

SZIMBOLIKUS TELEPÜLÉSSZERKEZET

Csaknem minden településnek vagy kisebb tájegységnek van egy-két helyi születésű szakértője, akik szűkebb környezetük anyagi és szellemi kultúrájának különféle megnyilvánulási formáit felgyűjtik, s anyagukból alkalomadtán közölnek is. E tevékenységüket az illető terület elismert szaktekintélyeinek útmutatásai szerint végzik. Ha például saját településüket vizsgálják, tárgyukat a szaktudomány szempontjainak megfelelően a „milyen a település?” oldalról közelítik meg és írják le; sohasem azt kérdezik: „mi a település?” az ott lakó emberek szemszögéből. Van egy implicit településfogalom; a település az, amit én – az ideális megfigyelő – településnek tartok, látok. Az emberek a települést másképp és másképp élik meg, az egyes utcasarkoknak, tereknek, házaknak, ösvényeknek jelentésük van, nagyon gyakran más és más személy más és más jelentést rendel ugyanahhoz az elemhez. Ezért belülről kellene látni a települést ahhoz, hogy a milyen kérdésre igazán válaszolhassunk.

Erre a szempontváltásra a helybeli szakértők képesek is lennének, mert szóra tudják bírni az embereket, nem kellene utánozniuk az adatközlésre szorító településföldrajzot. Nem állítjuk, hogy a településföldrajz fölösleges; hiszen elmond egy faluról egy egész sor dolgot: például a környezet geomorfológiája, településszerkezet, telekkeosztás, népességmozgás, az életmód és az életforma alakulásának tükröződése a falu arculatában stb. a gazdasági-társadalmi élet érzékelhető, kvantifikálható megnyilvánulásait írja le, és jövőbe mutató következtetéseket próbál megfogalmazni. Habár nem lép tovább, és nem tekinti feladatának az ember-település viszony kutatását, kiindulópontokkal szolgál egy antropológiai szemléletű megközelítésmódhoz, s ennek eredményeiből nyeresége is van. Ez utóbbi két kijelentés világosabbá válik, ha egy konkrét példán nézzük meg az

ember-település viszonyt. Első fokon azt vizsgáljuk, hogyan, mire használja saját települését egy közösség. Ezúttal itt a település funkcióit nem a létfenntartó – biológiai – szükségletek, hanem a közösség belső életének „szellemi szférája” működésének, szerveződésének szempontjából elemezzük.

A vizsgálat helye *Lövéte*, Hargita megyei nagyközség. Választásunk nem esetleges: itt a természeti-társadalmi elemösszesség az átlagosnál koncentráltabb, ezért feltételezzük, hogy a kutatott jelenségnek is szembetűnőbb, megragadható sajátosságai vannak.

A település-ember viszony egyetlen vonatkozását választottuk vizsgálatunk alapjául, éspedig a település szerkezeti tagolódásának módját és e szerkezeti egységek szerepét.

A Kis-Homoród völgyében települt falut a szaktudomány halmazfalunak nevezi. A településszerkezet alakulásában a két legfontosabb tényező figyelemre méltó sajátosságokat mutat: a szűk völgy, meredek domboldalak és a szpora népesség meghatározza a településképet: sűrű utcahálózat, keskeny, kanyargós utcák, beépített telkek, szorosan egymáshoz tapadó csűrök, magas házak. Kivétel a földcsuszamlástól északra fekvő falurész, amely szerkezetileg útifalu; itt a házakat gyérebben építették, nagyobbak a telkek, a gyümölcsösök és zöldségeskertek sem ritkák. A településszerkezet kétarcúságának okát a későbbiekben próbáljuk megvilágítani.

Első lépésként nézzük meg, hogyan tagolja a lakosság a falu belső terét. Utcákkal, hidakkal mint kiemelt térelemekkel három „szegre” – Alszeg, Középszeg, Felszeg – osztják a falut. A felosztás a Kis-Homoród folyási irányához viszonyítva történik, de a külső szemlélő a határvonalakat semmiféle jelből nem olvashatja ki. Csak a közösség megegyezés szerinti, belső használatra létrehozott jeleinek ismeretében határolható külön a három szeg. Annyira éles volt az elhatárolás, hogy például az egyik ilyen kiemelt utca két oldalán lakók két különböző szeghez tartoztak, ami azt jelentette, hogy egy mintára szervezett, de külön intézményeket használtak.

Erre a hármas tagolódásra rátevődik egy negyedik, amely végigfut mindhárom szegen és egy képzeletbeli zárt körvonalat alkotva kétfelé választja a falu terét. Nevezzük jobb híján a jelképes körvonalon belüli teret „felértékelt”, a kívülmaradót „leértékelt” térnek. A választóvonalat „cövekek” jelölték: „*A cüvek az megvót! Mi nem emlékszünk rea, hogy milyen vót, de azt pontosan tudjuk, hogy hol vót a négy cüvek: egy vót Kardé felé a Tókos István házánál (Ny), egy vót a templom kerítése mellett kívül (K), attól kijelé esött Sópástya s Csató, harmadik Felszegbe, a Mihály hidnál (É), a negyedik Alszegbe, a csendőrségnél (D).*” (S.I.)

Kérdés, hogy a megnevezett helyeken tárgyi mivoltukban csakugyan léteztek-e az adatközlők átfogta időszak előtt cövekek, vagy csupán a közösség szimbólumteremtő tevékenységének eredményei. Ennek megállapításánál fontosabb szerintünk a cövekek jelentése: a három szegre tagolástól függetlenül, ezekre rátevődve, két ellentétes előjelű térre osztották a falut, vagyis felosztás volt a felosztásban, megkülönböztetés a szegeken belül, amely az egyén helyét jelezte a szűkebb társadalomban.

A vizsgált időszakban a térbeli hovatartozás, mint a közösségre jellemző **tevékenységek rendezőelve** határozható meg. De milyen szerepük volt a szegeknek, amelyek a közösségi megnyilvánulások szintjén fontos szabályozóelemként működtek; meghatározzák, hogy kik és hol lépnek kommunikációba. A cövekelés szerinti térfelosztás az egyéni viselkedésmintákat, választható magatartásformákat szabályozza.

A három szegen külön-külön volt tánc, mielőtt a népház felépült, a fonó „*es úgy vót alszegi, középszegi, felszegi, minden szegben külön a serdüilőleányoknak, nagyleányoknak, menyecskéknek, idősebb asszonyoknak, s a házasságok es többségben a szegek szerint alakultak, vót kivétel elég, de a többség, azt lehet mondani, így vót.*” (L.J.) A kultúrteremben a bálakon a mai napig megfigyelhető a szegek szerinti csoportosulás: az alszegiek az oldalajtó körül ülnek, a középszegiek a karzat alatt, a felszegiek hátrább, a tűz felől. Lehet, hogy ebbe belejátszik az, hogy „*az én koromban, s azután es, az iskolában*

az egy évfjártúiak három párhuzamos osztályba jártunk, az A-ban az alszegiek, a B-ben a középszegiek, a C-ben felszegiek.” (S.J.)

„Temető es külön van Alszegnek s Felszegnek, az Ágostonhidon alóliak az alszegibe, az azon fejjelvalók a felszegibe temetkeznek.” (S.J.)

A gazdasági élet egyes intézményeit (a juhosgazdák cimboraságait, a csordákat, legelőket) is szegek szerint szervezték.

Mit jelentett mindhárom szegben a felértékelt (az adatközlők szóhasználatában „cüveken belő”) és a leértékelt („cüveken küjjel”) térben lakni? Az első az „út melletti”, „víz melletti” hely, a „falu dereka”, itt a módosabb réteg lakott, a másodikban „hegybeliek”, a gyengébb gazdák, kevés birtokkal rendelkező, pásztorok. A társadalmi hierarchizáltságot tükrözte tehát a térfelosztás: *„Aki cüveken küjjel lakott, azt alábbvalónak tartották. Ha bémentünk az út melletti leányhoz vizitába, ott foghegyről fogadtak – no, pásztorfogadni jöttél-e, fiam? – mindjár ilyenököt kérdeztek. Aki a lokba lakott, az elébbvalónak tartották. Ha út melletti legény ment cüveken küjjeli leányhoz, s a szülő vagy nagyszülők megtudták, az nagy baj vót, nagy dolgot csináltak belőle.”* De nemcsak a hierarchizáltságot tükrözte a térfelosztás. Például a ruházat anyagát, díszítő elemeinek méreteit, formáját (főleg a női viseletnél) a térben elfoglalt hely szerint nevezik meg: a „hegybeliek”, a sópástiak, csatóiak egyféle díszítőelemeket, a „falu derekában” másfélét használtak. E jelzésmód mögött természetesen a társadalmi tér szintgörbéi húzódnak. Hogy a közösség életében a tér ilyen intenzív jel-szerepet kap, annak okai a helyi adottságokban rejlenek. A külön szegek szerint szerveződő kommunikációs alkalmak az idők folyamán olyan **kommunikációs környezetet** termeltek ki, amelyek a nagyobb közösségen (falun) belüli külön közösségek számára jelentettek életteret. A kívülről szövevényesnek látszó kapcsolathálózatban az együttes élmények hatására nézetek, attitűdök, értékek egységesülnek, viselkedésmintákká szerveződnek. Ha ezeket a csoporttagok megsértik, a csoport szankcióval reagál, ha pedig külső támadó teszi, akkor védekeznek ellene.

Az egységesülés folyamányaként a különböző csoportokban különféle csoporttulajdonságok termelődhetnek, és ezek a mindennapi nyelvhasználatban, a másoktól való elkülönözödés verbális és más természetű gesztusaiban is megfogalmazódtak: „Nagyapám azt mondta, hogy a felszegi s az alszegi nép között annyi különbség van, mint két ország népe között.” (P.R.) „Felszegbe módosabbak, de szűkmarkúbbak, nem olyan segítőkészek, mint Alszegbe. Itt van Alszegbe ez a Kövespatak, ez sokszor veszélyözteti a népet, itt a nép esszetartóbb. Ha valami baj van, azonnal mennek segíteni, de odafel nem ennyire. Én tudom, mert onnat jöttem le!” (P.I.)

A csoportok elkülönülésének első pillantásra nincs más kritériuma, mint a térbeli hovatartozás, ez a tény eleve elrendeli az egyén kapcsolat-környezetét, kifejezi, kézzelfoghatóvá teszi a valahová-tartozást, ugyanakkor elhatárol más csoportoktól. Futólag említettük, hogy milyen tárgyi jelekkel teszi „láthatóvá” a csoport saját tagjainak hovatartozását. Ezek a jelek a csoportközi kapcsolatokban működtek, felismerhetővé tették a csoporthoz tartozást, illetve nem tartozást olyan szituációban is, amikor az egyén kilépett csoportja teréből.

A térbeli helyzet tehát a szemiózis során mint főcsoportképző tényező működik. A kialakuló csoporttudat („mi alszegiek, összetartóbbak vagyunk”) csak kifelé, a más csoportok irányába egységes. Befelé differenciált, a társadalmi hierarchizáltságot jelző „leértékelt” vagy „felértékelt” térbeli helyzet már az egyén szintjén kap jelentőséget vagy okoz bonyodalmakat kapcsolathálózata szervezésében, milyenségében.

A fentiekben az adatközlők átfogta időszak egészéről beszéltünk. A mai helyzetről szükséges elmondanunk, hogy egy egységesülési folyamat megy végbe, amelyben a csoporthovatartozás jelei tartalmukat veszítik vagy átminősülnek.

Érdekes kérdés a településszerkezet kétarcúságának oka. Az északi rész, ez az úti falu, kényszerű kitelepülésből (az 1913-as földcsuszamlás után) keletkezett, addig szerkezetileg szervesen hozzátartozott a faluhoz, a Felszeg „cöveken kívüli” része volt. Kérdés, hogy szerkezetileg miért nem lett halmazfalú az északra települt rész is,

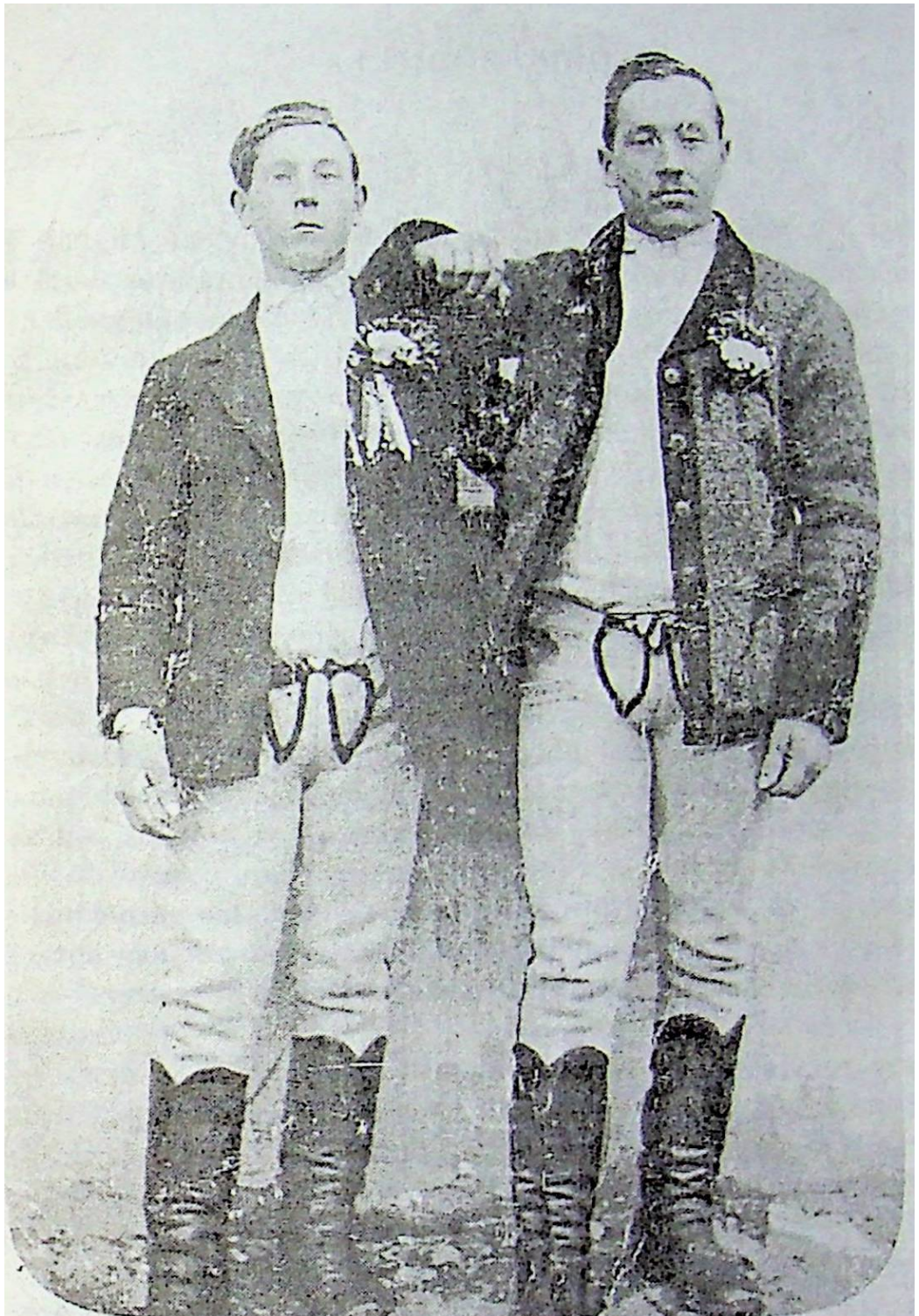
hisz ökológiai viszonyok ezt nem akadályozták. Megítélésünk szerint a magyarázat az emberek tudatvilágában keresendő. Felfogásukban ez a falurész hátrányos. „leértékelt” térnek minősül, a kiköltözéssel a „cöveken kívüliség” is költözött. Tükröződik ez a tény a szóhasználatban is („mi a faluból jöttünk fel”). E minősítés azonban csak részben indokolható a gyakorlati élet tényeivel (például a közintézményektől való távolság), s a hátrányok mellé legalább annyi előnyt is felsorakoztathat a külső szemlélő. De ő nem érzi a halmazfalu eleven húzó-vonó erejét, ami úgy fogva tartja az egyént, hogy csak a kényszer szakítja ki belőle.

Az önálló életre kelt kommunikációs háló, az évtizedeken keresztül mindennap forgalmazódó közösségi jellegű tudás így lesz település-szerkezetet alakító tényező.

Adatközlők: Ladó Ignác, sz. 1907; Péter Imre, sz. 1928; Péter Rozália, sz. 1932; Silye Ilona, sz. 1930; Silye József, sz. 1955.

(Tett, tudományos ismeretterjesztő melléklet.

Kiadja a Hét. 1987/2. Buk. 46–48. o.)

Oláh Sándor

A CIMBORABÍRÓ

Hargita megyében a lövétei juhtartó gazdáknak van egy több évszázados, ma is jól működő intézménye, a *cimboraság*. Ez a szó története során többféle csoportosulásnak volt a jelölője: léteztek malom-cimboraságok, fűrészcimboraságok, az igástársaságot is cimboraságnak nevezték. A cimboraságok közös jegye a következő: olyan szükségletek kielégítésére szövetkeztek a tagok, amit másként lehetetlen vagy nehéz lett volna az egyénnek egyedül elvégezni. Ilyen intézmény volt a juhtartó gazdák önkéntes társulása, szervezete és egyben vagyonszövetsége is. A szervezetet a társtagok közös érdekeltsége tartja életben. Nevezetesen az, hogy minél gazdaságosabbá tegyék bizonyos anyagi javak (sajt, hús, gyapjú stb.) megszerzésének módját.

Ez a szervezet – akárcsak a falu keretében működő más hasonló szervezetek – mindenekelőtt tevékenység. Nem rögzített szabályok, paragrafusok tartják életben, hanem bizonyos tevékenységformák ciklikus ismétlődése. Éppen ezért úgy tekinthetünk erre a szervezetre, mint a közösség „működésének” egy szeletére, amelyet a helyi tanács is hathatósan támogat. Az ide tartozó tevékenységek, az évszakok diktálta rendnek megfelelően, jól kialakult formák szerint zajlanak, az egyes események megvalósulásait a közösség „háttértudása” szabályozza.

A szerteágazó gyakorlati tennivalók határozzák meg a szervezet belső fölépítését is: a 30–40 társtagból álló cimboraság időközönként vezetőséget választ, ami a *cimborabíróból*, *könyvvezetőből*, *pénztárosból* és a *cimborabíró segédjéből* áll. A *cimboragyűléseket* a helyi tanács által rendelkezésükre bocsátott helyiségben tartják.

A lövétei cimboraság történetéhez tartozik, hogy a negyvenes évek derekán az akkor létező cimboraság megszűnt, mivel felhagytak a

„fordulós” földművelési rendszerrel, a nyomáshatár eltűnt, a legelőterület lecsökkenése miatt pedig a juhállomány alaposan megcsappant. A hatvanas évek végére a juhtenyésztés ismét fellendült és a cimboraságok is újjáalakultak. A népes községben ma négy cimboraság van, működésüket a községi vezetőség pártfoglalja.

Figyelmünk középpontjában a továbbiakban nem az egész szervezet, hanem csupán annak vezetője, a *cimborabíró* áll, aki mint a vezetőség legtekintélyesebb tagja, az évi tevékenységsort alkotó események kezdeményezője, szervezője, irányítója. Arra a kérdésre keresünk választ, hogy milyen embert is választanak cimborabírónak, milyen tulajdonságokkal, képességekkel és milyen „múlttal” kell rendelkeznie annak, aki ezt a szerepkört betöltheti. Az egyik adatközlőt idézve: *„...minden esztendőben a bácsifogadó gyűlésön, ami január vége felé szokott lenni, megkérdözzük az előző évi cimborabírót, hogy vállalja-e továbbra es a bíróságot. Ha nem, akkor újat kell választani, oda akárki nem jó...”* (P.J.) Hogy megfelelőképpen körvonalazni tudjuk azokat a vonásokat, amelyekkel valaki rendelkezik, „jó” erre a szerepre, legalább utalásszerűen át kell tekintenünk azokat a feladatokat, amelyekkel a cimborabíró az esztendő folyamán szembe találja magát.

A tennivalók

A pásztorfogadó gyűlés lényeges mozzanat a cimboraság életében. Két-három jelentkező közül kézfelemeléssel választják ki a pásztort, itt a cimborabírónak sincs nagyobb szavazati joga, mint bármelyik más társtagnak. Az ő feladata viszont az, hogy a tagság követeléseit a pásztorral szemben érvényre juttassa. Íme egy nem mindennapi tennivaló. *„Általában hat kiló sajt jár egy nyáron egy fejős juh után. Ha hetet kérünk, erre a pásztor azt mondja: adok hetet, de akkor rovak! A rovas azt jelönti, hogy május elseje s június vége között – Szentjánosnapig meg kell történnön – próbafejést csinálnak. A cimborabíró fejököt veszen maga mellé s kimeen az esztenára. A pásztor mondja meg, hogy melyik juhhoz próbálják. Amelyik nem adja ki a deci tejet, csak felet vaj annál többet, arra a pásztor csak fele sajtot*

köteles kiadni. Amelyik még a felet se adja ki, arra nem ad semmit. A pásztor nem szabad tudja, hogy melyik nap készül a cimborabíró a rovásra, mert akkor esetleg gyengébb helyen jár a juhokkal. Ha rovás nélkül fogadjuk, akkor minden fejős juhra kiadja a hat kiló sajtot.” (S.J.) Ugyanakkor az is a cimboraság érdeke, hogy a pásztor a nem társtagoktól minél kevesebb juhot vállaljon, mivel a legelőterület korlátozott. Ezeket a megállapodásokat jegyzőkönyvbe foglalják, egy példány lesz a cimborabíróé, s egy a pásztoré. Ezek közé tartozik az alábbi is: *„Az üdő hordozza, hogy mikor szőlőcse a cimborabíró a bácsot, hogy na, a juhokat essze kell szedni s ki kell hajtani. Attól függ, hogy tavaszodik. Megegyezés szerint a Szentgyörgy nap s május elseje közötti sajtnak a fele a cimboraságé s a más fele a pásztoré. A cimborabíró a segédjével a cimboraság sajtját eladja a piacon egy megszabott árba, s a pénz menyen a pénztárba.”* (S.J.) A legelőtisztítás, esztenaköltöztetés, kosárkertjavítás, itatóhelyek rendbetétel, az állatok egészségügyi ellátásának (oltás, fűrésztés) megszervezése stb. mind, mind olyan feladatok, amelyhez mozgósítani kell a tagságot is. A szervezés, összehangolás munkáját a cimborabíró végzi a segédjével.

Az is a cimborabíró feladata, hogy más cimboraságokkal szemben megvédje, képviselje a tagság érdekeit. Így például hosszabb ideje nézeteltérés van a legelők használatának ügyében a legelőbb alakult cimboraság és a később alakultak között. Az előbbieknél – ugyanazt a legelőtestet használva – az egykor gyenge részeket mára sikerült viszonylag feljavítani, míg a többieké gyengébb. Ezért az újabban alakult cimboraságok azt szeretnék, hogy bizonyos időközönként „forgassák” egymás között a legelőket, de követelésük mindmáig nem járt sikerrel.

Az évente kétszer sorra kerülő, a cimboraság számára ünnepnek számító alkalomnak is a cimborabíró a megszervezője: *„Nyáron kimegyünk az esztenához s a cimboraság a társtagoknak díjmentesen felajánl egy joha vaj kettőt, s azt ott megesszük. Viszünk italt es. Ha van olyan, aki nem társtag, de van joha ott, akkor az ilyenkor fizet johonként egy meghatározott összeget a cimboraságnak. Ősszel, ami-*

kor a bács elszámol, ha jól jő ki az év; akkor azt mondja, hogy ad egy jöhot, s a nép adja az italt.” (S.J.)

A cimborabíró semmi újat, szokatlant nem kezdeményezhet, döntési jogköre nagyon is korlátozott. Csak a tagság által elfogadott szabályoknak megfelelően szervezhet, irányíthat. Vítás ügyekben sosem ő dönt, hanem a többség. Ha például gyűlésen *„valamilyen vitás ügyben kétfelé szakad a nép s nem tud megegyezni, akkor a bíró nem állhat egyik mellé sem, hanem későbbre új gyűlést hirdet, meghívják a meg nem jelönt tagokat es s addig a társaság es jobban meggondolja magát.”* (S.J.) Vítás kérdésekben mindig az a döntő szempont, hogy minél takarékosabban gazdálkodjanak, s ugyanakkor senki se jusson anyagi előnyökhöz a többiek rovására.

Végül pedig a kötelességek közé tartozik az is, hogy az elszámoló gyűlésen a cimborabíró ismerteti az évi kiadásokat, bevételeket, ezért az átlagosnál jobb „írástudó” kell legyen.

Ki lehet cimborabíró?

A cimborabíróság tehát egy olyan pozíció a szervezeten belül, amelyhez egy sokféle feladattal telített szerep kapcsolódik. A feladatokhoz rendelődő cselekvéssorok nem végezhetők el bizonyos előképzettség nélkül. Az előképzettség több dolgot is jelent, az egyes helyzetekben alkalmazható konkrét szabályok ismeretétől el egészen az olyan dolgokig, mint például a gyűléseken használatos viselkedés, hangnem, modor stb. Mindezek már előre adott dolgok, a szerep készen várja az egyént s a szerepbe való „beöltözés” módja dönti el tulajdonképpen, hogy ki mennyire felel meg ennek a pozíciónak.

Az előképzettség azonban még egymagában nem elegendő ahhoz, hogy valaki választható legyen. Mivel olyan közösségről van szó, amelyben mindenki kitűnően ismeri a másikat, a közösség tudásában mindenkire kapcsolódik valamiféle „presztízs”, vagy éppen ennek ellenkezője, valamilyen „társadalmi szenny”, ami nem vethető le, nem dobható el, az egyént mindenüvé elkíséri. Ha például valakinek a rokona vagy közéleti hozzátartozója nem áll becsületes ember hírében, ez rá is rossz fényt vet, már vele szemben is megnyilvánul

valamiféle rejtett bizalmatlanság, holott ő maga semmi olyan dolgot nem követett el, amit a közösség elítél. Ugyanígy az élet valamely más területén kivívott elismerés, jó hír is elkíséri az egyént. „*Ez a mostani bíró sokáig bányamester volt*” – mondják, s ebben a kijelentésben már benne van az a rejtett utalás, hogy az a falusi ember, aki bányamester tudott lenni, az cimborabírónak is meg kell feleljen. Általában azt tartják, hogy akit ebbe a tisztségbe megválasztanak, az legyen mindenekelőtt becsületes, ismerje jól a szokásrendet, tudjon jól irányítani, „írástudás” tekintetében emelkedjen ki, legyen „jó beszédű”.

A cimborabíróság nem vonzó pozíció: „*sok bajjal s vesződséggel jár*” s az erkölcsi elismerésnél másabb fizetséget senki sem kap érte. De mindig kerül, aki elvállalja, s kell is kerülnön, hiszen a szervezet működéséhez elengedhetetlenül szükség van rá.

Adatközlők: Péter Imre sz. 1928; Silye József sz. 1927.

(Tett, tudományos ismeretterjesztő melléklet.
Kiadja a Hét. 1985/4. sz. 40–42.)

Olsvainé Tamás Margit

ARCHAIKUS TÁNCOK LÖVÉTÉN¹

Székelyföldön járásom alatt jöttem véletlenül azon észleletre, mily sok kincs hever, senkitől sem figyelve meg a nép alsó rétegeiben, s attól fogva ez egyet számtalan foglalatosságaim közepett sem vesztettem el szemeim előtt, magam is gyűjtöttem mind a Székelyföldön jártamkor, mind pedig Kolozsvárt lakó sok székely férfi és asszony embereknél. – írja önéletrajzában KRIZA János.²

A körtáncok

A lövétei *leánykörtáncok* legkorábbi előfordulásáról az idős Márton András Jakab tudósított. Emlékezete szerint – legalább 1913-tól mintegy két évtizeden át – *nótaköz alatt*, míg a zenészek pihentek Túl a vízen van egy malom, / bánatot örölnék azon... – dallamára a *leányok összefogóva, énekszóra körtáncot* jártak.

Ez a közlés azért is fontos, mert éppen ennek a népdalvariánsnak dallamára járt többrészes leánykörtánc ma is népszerű a Duna menti sárközi körtánc-dialektusban: *karikázó*.³ Említett, 87 éves adatközlőm a dallam Dunántúlról ismert archaikus változatára énekelte a „Túl a vízen”-t.

A lövétei lányoknak ez a körtánca *lassú* (ingó+lépő) meg *gyors* (futó) részből, csárdáslépésekből áll.⁴ Nyolcvan évüket betöltött adatközlőimtől, Tókos Péterné Orbán Rózától és Mihály Istvánné Mihály Juliannától értesültem arról, hogy leánykorukban, az első világháború idején, ugyancsak a *nótaköz* alatt *egy másik leánykörtáncot* is jártak a középszegi öregházban – a „Malomnak nincsen köve” című régi stílusú népdalra. Ugyanezt állította több más megkérdezett adatközlőm is.

Néha táncolás közben csak *zümmögték* szöveg nélkül ezt a népdalt s nem hangosan énekeltek. A leányok, tízen-húszan-harmincan *kar-*

öltve ringatózva körbejártak a táncterem közepén Ha többen voltak, két (egymással ellenkező irányba forgó) koncentrikus kört alkottak, s hátul keresztezett kézfogással járták az ugyancsak lassú és gyors részből álló táncukat.

A leánytánc a lassú résszel, ide-oda ringó testsúly-áthelyezgetéssel kezdődött, mely szimmetrikus lépő ingamozgássá alakult s ezt követte a szimmetrikus kétlépéses csárdás, mely fokozatosan felgyorsította a kör forgását. Elöl keresztező lépésmotívummal gyorsan forogtak először jobbra, majd balra.⁵ A húszas évektől ennek a körtáncnak gyors részében tehát elöl keresztező, újabban viszont *elöl és hátul keresztező* lépéssel végezték-végzik a kétirányú váltakozó forgást. A zene *újrakezdése* után aztán szétszakadt a kör, a lányok félreálltak és a legények kézenfogva csárdásolni vitték őket.

MARTIN György összefoglaló forrásmunkájában az erdélyi magyar (keleti) körtáncdialektus három fő műfaji csoportját különbözteti meg, s ezen belül két-két típust.⁶

A lövétei leánykörtánc mindkét változata az az első műfaj második típusába: a 4/4-es női körtáncfajtába sorolható. Ma is széltében ismerik-kedvelik az utóbbi leánytáncot, sőt alkalmanként el-eljárják színpadon is.⁷

Ugyanakkor Martin György rendszerező-összefoglaló táblázata a Székelyföldről mindössze Csíkszentdomokost tünteti fel ennek a műfajnak, a székely leánykörtáncnak egyetlen lelőhelyeként.⁸ Intenzív gyűjtéssel érdemes lenne felkutatni a Székelyföld más falvaiban is az idősebbek emlékezetében megőrzött, vagy akár a még ma is élő leánykörtáncainkat, melyek egész néphagyományunk legarchaikusabb táncrétegéhez tartoznak!⁹

Különösen jelentős ez az utóbbi leánykörtánc, mert az erdélyi régiségben sokfelé kedvelt lehetett.¹⁰ Föltehető, hogy korunkra Kodály Zoltán *Székely fonója* révén vált nemcsak minálunk, hanem világszerte is széles körben ismertté, népszerűvé.

Figyelemre méltó azonban, hogy másutt a Székelyföldön, például Alsósófalván, a Kisküküllő mentén páros tánc-nótaként kedvelik.¹¹

Alkalmi táncok

Az 1960-as évekig a mulatság vége felé, hajnaltájt húzták olykor a *párnás táncot*. Ezt a régi táncot Kriza a következőképpen írja le a *Vadrózsákban*: „Dal közben az ifjak körbeállanak, amelynek közepén egy ifjú áll, kezében párnát tartva és szemlélgetve körös-körül, míg a körből kiválasztván egy leányt, a párnát elébe teszi és arra térdepel; mire a leánynak is le kell térdepelni, választója csókját elfogadni, aztán a párnával a kör közepén kiállani az ifjú helyébe, körül szemlélődni, s a fenn írt módon a körbeli ifjak közül egyet választani stb.”¹²

A falubeliek emlékezete szerint ezt a játékos körtáncot a visszazármazott szolgáló leányok, legények honosították meg Lövétén. Valószínű azonban, hogy ez inkább újra- vagy visszahonosítás lehetett! elsősorban a fonókban járták, onnan került át a táncmulatságokba. 1914-ig házi mulatságok alkalmával is táncolták az alábbi szöveg dallamára:¹³

*Én elvettem egy vénasszonyt.
Mit csináljak véle?
Kihajtanám a vásárra
vagy a legelőre!*

*Gyere komám, vedd meg tőlem,
Nem kell sok pénz érte,
Ötven krajcár apró pénzért
[neked adom végre!]*

A táncolók körbefogóztak, egy közülük középre állt. A kört alkotó leányok-legények egymás kezét fogva aszimmetrikus lépésekkel haladtak az óramutató forgásával ellenkező irányba. A közepén álló leány kispárnát lóbált kezében, s annak a táncolónak a lába elé tette, akivel csókot akart váltani a következő szöveg kíséretében: *Huncut vagy, tolvaj vagy, / még a lelked sem igaz!*¹⁴

A tánc történeti kutatás a körtáncokkal, sortáncokkal, lánctáncokkal együtt a kígyózva haladó *labirintus táncokat* is azok közé az archaikus formák közé sorolja, melyek rituális táncaink legjellemzőbb

típusaiként élnek! Egyes változataira, mint esetünkben is, a nemenkénti elkülönülés érvényes.¹⁵

Főként *hajnal felé*, nótaköz alatt a lövetei legények egy ilyen, tréfás, *seprűtánc*nak nevezett labirintus-tánccal szórakoztatták a pihenő társaikat és a lesőket. A 66 éves Mihály Lajos Szücs a negyvenes évek elején Bokor Andrással és társaival még járta ezt.

A legények egy sorban egymás *lábbijába* fogódzva körbejárták a tánctermet. Rezgősen léptek az *Elvesztettem zsebkendőmet / megver anyám érte...* – dallamára énekelve, a banda zenekíséretével.¹⁶

A seprűt feje fölött forgatva elől vitte egy legény, akinek – sztereotip jellegű – játékos, pajzán mozdulatát a sorban utána következők mind végigutánozták. Volt derűltég, amikor egyik asszonyt megcsípte, másíknak a kötényét vont a földre, harmadiknak a fejkendőt kapta le a fejéről, s ezt ismételték meg a többiek valamennyien. A seprűs tánc itt nem gúnyoldódó, csak tréfás jellegű volt.¹⁷

A menyasszonytánc: „Járd ki lábam, járd ki most, nem parancsol senki most!” Magyar Újság Képes Híradója 1936. (Fotó: Kovács)

Dramatikus táncok

Figyelemre méltó férfítánc a téli napforduló közkedvelt színjáték-szerű népszokásának, a *betlehemezésnek* profán *pászortánca*.

„A dramatikus táncok közé soroljuk a népi színjátásban szerepet kapó, az ábrázolást és a cselekmény bonyolítását szolgáló táncjeleket, táncbetéteket is, mint a betlehemes játék pászortáncát” – állapítja meg Pesovár Ernő.¹⁸ A betlehemi pásztorjátékot Lövétén hét évenként játszották, azért, hogy *felújuljon az emlékezés a betlehemre* – mondják adatközlőim. A szereplők minden második rendben, 14 évenként cserélődtek. 30–40 évesnél fiatalabbakat nemigen szerepeltettek, kivéve a pakulárt, Tódort alakítót. A többiek mind *koros, jó vallású, jókedélyű emberek*. Amíg tanulták a pásztorjátékot, nem volt szabad mulatságba, táncba menni! Ha valaki megszegte a szabályt, büntetésből mezítláb meg kellett kerülnie a templomot.¹⁹ Legutóbb 1979-ben mutatták be a játékot. A pásztorok 50–60 év körüli gazdálkodók: Miklós István, Orbán Lőrinc, Márton István, Ladó István, Orbán Lőrinc Alsó, Mihály Lajos Szöcs, Lázár András. Furulyázott Demeter József.

Ezt a dramatikus funkciót betöltő rituális táncot a jászol előtti hódolat befejezésekként járták, összefogódzás nélkül.²⁰

A lövétei pászortánc középkori eszköztáncainkra²¹ emlékeztető körtánc jellege révén a *régi stílusréteghez* tartozik.

Lassú, sétáló résszel kezdődik. A sétáló részt *gyors* követi, melyben a pásztorok hármat ugranak és a taktust *bottal verik ki*.

Úgy kezdik, hogy Vén Moszuj, a legidősebb pásztor örömtáncra biztatja fiatalabb társait. Odaszól a furulyásnak:

*Hallod-é furulyás,
készítsd furulyácskádat!
melynek szép hangjára
táncra lábainkat! (dobbant a lábával)
Fújjad, fújjad!*²²

Ő vezeti a hét pásztor körtáncát. A botot bal lábra emelik, dobbantanak. Így kezdődik a tánc.

A tánc második részében szintén a Moszuj a kezdeményező. Ő kezdi a táncot azzal, hogy hármat üt botjával a földre, kis idő múlva újra hármat. A következő ütemétől kezdve a többi pásztor is kiveri a hármat botjával, miközben Moszuj ugrik is hármat. Ezt utánozza a többi pásztor: mérsékelt terpeszben állnak a körben, arccal befele s kétütemenként hármat ugranak egy helyben. Együtt koppan a láb a bottal a földön. Kis idő múlva a hármasugrások első ugrását teljes testfordulattal végzik: hol kifordulnak a körből, hol be, többször.

Ezt táncolják mindaddig, míg Moszuj ellép a körből három helyett csak egyet ugrik, azt is botladozva.

A tánc befejező mozzanataként megszólal a Kecsepásztor:

*Desztul, édes nagyapám,
ne törd össze magadat!*

Moszuj: *Legyen elég a tánc,
búcsúzzunk el innét,
mert már zsukáltunk,
így hiszem, eleget!*

Farsangkor járták a pantomimikus elemeket tartalmazó medvetáncot is Lövétén – mesélik adatközlőim. Az 1930-as években a Nép-házban táncolta Sorbán András (meghalt 1965-ben) és az 1910-ben született Medve Ladó János.²³ Bottal járt táncuk közben énekeltek, s hegedüs kísérte őket. A tánc csárdáslépésekből és bottal végzett körbeugrásból állt. Hasonlított a betlehemes játék pászortáncára: itt is bottal verték ki a taktust. Szürke színű, *kereken szegett posztóujjast* vettek magukra, amikor járták ezt – a Gyimesekből is ismert –, az állatok párzását utánzó dramatikus játékot.²⁴

Adatközlőim közül Tókos Péterné, Deák Imre, Lázár János, Kolozsi István szerint Lövétén a betlehemezés mellett Székelyföldszerte sokfelé kedvelt dramatikus játékot, a *dúsgazdagolást* játszották, farsang idején, húshagyatkor, melyet ördög-betlen néven is emlegetnek.²⁵ Felvinczy György XVII. század végi *Comico-tragoediá*-jának második felvonásából önállósult és folklorizálódott. Ez a játék azonban 1920-ig, majd 1935–1940 között elsősorban a szomszédos Szentegyházásfaluban volt igen népszerű. Onnan az 1930-as években

tízen-húszan többször is lejártak Lövétére eljátszani. még a Népházban is több alkalommal bemutatták. Nagyobb házaknál, iskolában, kocsmában is előadták. Kápolnásfaluban hatásos díszletek között színpadi változatát is előadták az iskolában.²⁶

A játék népszerűségét a félelmes s egyben mulatságos ördögfiguráknak s a fukar-fösvény gazdagok bűnhődése révén kibontott társadalmi mondanivalójának köszönhetette.

A gyermekek schol sem örültek nekik, inkább félték az álarcos, jelmezes *ördögöktől*, akik az utcán ugrándozva ijesztő, *groteszk táncmozdulattal* haladtak egyik háztól a másikig! A *skorpiós ördög* ugyanilyen tánclépéseket tett, a karácsonyi betlehemezés egyik általánosan ismert kellékével az ollós szerkezetű, kiugrasztható *skorpióval*.²⁷

Többen az ördögök táncát *Lucifer tánca* néven emlegetik!

A betlehemezés pásztortáncát, a seprüstáncot meg a leánykörtáncot leszámítva – az utóbbit (akárcsak a többi Udvarhely vidéki falvakban) nem tartják „igazi táncnak” – Lövétén századunkban már *csak új stílusú* néptáncokat járnak.

Irodalom

- Balásy Dénes: *Régi székely nóták és táncok*. Ethnographia 1910. 174. 198.
 Bálint Vilmos: *A dúsgazdag. Bibliai színjáték 4 képben*. A Magyar Nép Könyvtára, 1932., Kolozsvár. Szerk.: Gyallay Domokos.
 Kriza János: *Vadrózsák I.*, 1943, Budapest., *Vadrózsák*, 1975, Bukarest.
 Lajtha László–Gönyey Sándor: Tánc. In: *A magyarság néprajza IV.* (második kiadás), 1943, Budapest.
 Lajtha László: *Széki gyűjtés*. 1954, Budapest.
 Magyar Néprajzi Lexikon I., 1977, Budapest.
 Magyar Néprajzi Lexikon III., 1980, Budapest.
 Magyar Népzene Tára II. Jeles napok. 1953, Budapest. 593–594
 Martin György: *Magyar tánc típusok és táncdialektusok I*, 1970, Budapest.
 Martin György: *A magyar nép táncjai*. 1974, Budapest.
 Martin György: *A magyar körtánc és európai rokonsága*. 1979, Budapest.
 Pesovár Erno–Lányi Ágoston: *A magyar nép táncművészete*. 1975, Budapest.
 Pesovár Ferenc: *A magyar nép táncélete*. 1978, Budapest.

Pesovár Erno: Dramatikus táncok. In: *Magyar néptánc-hagyományok*. 1980. Budapest.

Veress Sándor: *Népzenei gyűjtés a moldvai csángók között*. 1931, Ethnographia 142.

Volly István: *Erdélyi karácsonyi játékok (72 eredeti nép-játék)*. Budapest.

Jegyzetek:

1. Kivonatós részlet a Táncalkalmak, táncszokások, táncrend Lövétén címu kéziratból, 1981. Szerzőségemben. Tamás Margit néven. Elhelyezve a Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem Archivumában és a MTA Zenetudományi Intézet Néptáncosztályának Kézirattárában. (1167. sz.) Megköszönöm a Néptáncosztály kutatóinak és az Intézet Stúdiója munkatársainak segítőkészségét.
2. Kriza János 1943. 5.
3. A Baranya megyei Dunafalván *lépot* jámak példánk szövegvariánsára! Pesovár Ernő-Lányi Ágoston 1975.53 – Martin György szerint viszont az említett helységben „a karikázó lassú *lépo* része hiányzik, illetve helyette táncolják a *csárdás-szerű* részt, igen lassú tempóba”. Martin György 1979. 101. Jőmagam 1978 nyarán Székesfehérvárott ismerhettem-tanulhattam meg a Dél- és Észak-Magyarországon kedvelt leánykörtáncokat. Női körtáncaink többsége egy *lassú* és egy *gyorsabb* részből áll.
4. Vidékenként más-más elnevezésük volt: *lépő*, *belépő*, *karikatánc*, *karikázó*, *körbetánc* stb. Gyakran csak körülírással jelölték meg a noi körtáncot: „Álljunk karéjba!” vagy „Gyerünk karikába!” Pesovár Ferenc. 1978. 18.; Martin György 1974. 18–21., 1979. 203–206.
5. Martin György 1979. 192–206., 333–334.: Vö. *Lövétei leánykörtánc-motívumok kinetogrammja*. Gyűjtötte: Tamás Margit. Operator: Katona Ádám. Lejegyezte: Fügedi János. Rajzolta: Szökéné Károlyi Annamária. MTA Ft. 1095 sz.
6. Martin György, 1979. 193.
7. A 84 éves András Józsefné Balázs Margit és a 77 éves Orbán János Pataki állítják, hogy 1932–33-ban látták Lövétén a színpadon is helybeliektől ezt a leánykörtáncot. Állítólag a hodosi születésű és Lövétén 1916–1944 között tanítóskodó Molnár Lázár (kb. 1893–1944) vitte színpadra a jelenleg Torján élő kb. 80 éves Bokor Mária nyugdíjas tanítónővel, aki ugyancsak a községben tanított hosszú ideig. Kettejük kezdeményezésére a harmincas években a Népházban többször színre került Kodálytól a *Görög Ilona* is. Török Ignácné visszaemlékezése szerint az előadáson énekelték és járták a fent említett dallamra a leánykörtáncot: Számolnunk kell tehát a hagyományörzés külső megerősítésével, illetve esetleg a visszahonosítás jelenségével is Lövétén!
8. Martin György, 1979. 194.

9. A székelyudvarhelyi Pedagógiai Liceum Orbán Balázs Néprajz körében tevékenykedő tanítójelöltek több éven át foglalkoztak táncgyűjtéssel, így a körtáncok összegyűjtésével is a székelyföldi falvakban. Lövetei gyűjtőútjukon 1980-ban megtanulták az idős asszonyoktól mindkét helyi leánykörtáncot és meghonosították őket a székelyudvarhelyi Siculus Táncházban, ily módon – immár tudatosan – segítve elő továbbhagyományozásukat. Magam a székelyudvarhelyi Népi Egyetem keretében 1979-ben a Gábor Áron munkásklubban előadást tartottam *Lassú és gyors - A legősibb magyar táncokról* címmel. A szemléltetés feladatát tánc- és énekbeimutatóval Néprajzköröm diákjai, tanítványaim vállalták. Barabás Edit csekefalvi tanítónő – volt tanítványom – is szülőfalujában, Siklódon 1980-ban megkezdte a leánykörtáncok gyűjtését. Szóbeli közléséből tudom, hogy *leánykörtáncot* jártak a faluban 1945-ig, *kör-csárdást* pedig ma is járnak. A kör-csárdásról bővebben: Lajtha László. 1954. 6. – Lövétén nem ismerik!
10. Elterjedtségét mutatja az erdélyi, a székely régiségben, hogy ma is éneklék a több emberöltővel ezelőtt – föltehetőleg Csíkszékből – Pusztinán keresztül Vrancea megyébe származott moldvai csángók az A malomnak nincsen követ. – Katona Ádám szóbeli közlése a Garofa községben 1980-ban (Vrancea megye) az ott lakó székelyes csángók körében végzett népzenei gyűjtése alapján.
11. A táncot oktatók 1981 júliusában, Székelyudvarhelyen tartott tanfolyamán is *csárdást* táncoltak, erre a dallamra-szövegre!
12. Közli a tánc egyik Udvarhely széki szövegvariánsát is a *Vadrózsákban*: Pusztalombba – cserfa gerenda – rajta sétál – bagoly asszonka... Kriza János 1975. 142–132.
13. Vö. Balásy Dénes 1910. 174. 298. „Párnás tánc-nóta” kottája.
14. Tókos Péterné Orbán Róza (sz. 1898) közlése.
15. A *labirintus-táncokat* néphagyományunkban – az énekes-táncos gyermekjátékok mellett – elsősorban a *lakodalom* rituális játékos táncai őrzik. *Magyar Néprajzi Lexikon III.* 1980.
16. Veress Sándor 1931. 142.
17. Vö. Martin György tipológiai szempontú osztályozásában a labirintus, szerpentin formájú táncokkal! 1979. 20–21.
18. Pesovár Ernő 1980. 341.
19. A lövetei betlehemest tudományos igényvel leírja Volly István 1940. 49–62., valamint *A magyar népzene tára.* 1953. 593–594.
20. vö. *Betlehemes pásztortánc* – *Magyar Néprajzi Lexikon.* 1977. 268–269.
21. Lajtha László–Gönyey Sándor 1943. 81–93., Martin György 1970. 42–50.
22. A hétvévenkénti fölüjítás alapjául szolgáló 1922-ben másolt kéziratból közlöm (nem teljes szöveggel). Márton István, lövetei lakos tulajdonában: *Betlehemes pásztortánc* (részlet) *kinetogrammjá*. Gyűjtötte: Tamás Margit. Operator: Katona Ádám. Lejegyezte: Fügedi János; Muszaki rajz: Szökéné, Károlyi Annamária.

MTA. Ft. 1095. sz. Dallampéldák: Betlehemes pásztortánc. (részlet) AP14367/al.
AP 1436/a2. Lejegyezte: Németh István.

23. Ladó József ragadványnevét táncáról kapta!
24. Dramatikus táncok - *Magyar Néprajzi Lexikon*. 1977. 608-609.
25. Dúsgazdagolás: több szereplős dramatikus játék, amelyet kb. a II. világháborúig Erdélyben, Udvarhely megyében, Gyergyóban s másutt is előadtak farsangban, elsősorban húshagyókedden. *Ördög-farsangnak* is nevezték. Feltehetően ponyvanyomtatványokból került a népi színjátszás repertoárjába. - *Magyar Néprajzi Lexikon*. I. Budapest, 1977. 631.
26. Vö. Bálint Vilmos 1932. - Ez az átdolgozás a Csikban közismert *A pokolban kinlódó Dúsgazdag históriája* című régi moralitásból készült!
27. Még az első világháború előtt Lövétén elnevezték Ladó István nevű *főördögöt* Ördög Ladónak, s ma is így hívják a leszámazottakat: Ördög Ferenc, Ördög Anna.

(A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Bp. 1991. 467-472.)

Szabó Botár Erzsébet

LÖVÉTEI SZEDETTES SZÖTTESEK¹

„A hagyományos székely falu mindennapi tevékenységéhez, életéhez tartozott a tárgykészítés: fonás, szövés, varrás, fafaragás, edénykészítés, vaskovácsolás. A használati tárgyak készítésének járuléka azok díszítése volt. A tárgyak készítése mellett a díszítésnek belső értelmi és érzelmi motivációja volt.

Így jöhetett létre több évszázadon át egy-egy faluközösség, tájegység, sajátos tárgykészítő és népi díszítő tevékenysége, amely Erdély különböző tájegységeiben kialakította a ma is aktív, élő tárgykészítést és díszítést.

A Kis-Homoród mentén a bútorfestés, a fafaragás, az edénykészítés (fazekasság), a kisírásos hímzés mellett éppen olyan elterjedt volt a szövés is. Ezeknek a népi foglalkozásoknak ma is megtalálhatóak a legalább kétszáz éves darabjai.

A szedettes (hímesekkel) szöttesek megjelenése és szövése időben is legjobban e tájegységhez, a Kis-Homoród menti falvakhoz kötődtek. A tényt legjobban a hagyomány fennmaradása és továbbvitele bizonyította. A Kis-Homoród menti falvakban ma is készítik a szedettes szötteseket.

Mivel a legtöbb és a legrégebb tárgyi hagyatékok Lövétén vannak, innen kerültek elő, ezt a típusú szöttest lövétei szedettesek néven tartjuk nyilván.”

Kardalus János

Edolgozat a népi tárgykészítés és díszítés egyetlen ágáról, a lövétei szöttesekről szól. A szöttesek a székely nép életében igen fontos szerepet tölthettek be, mivel a népi ruházatokat, a konyhai és a szobai textiliát a székely asszony maga fonta, szötte kezdetben kenderből, lenből. A kender és a len feldolgozása megkülönböztetett munka volt,

¹ A fényképeket Zspegzancr Jenő készítette.

amelynek megvoltak a maga eszközei, felszerelései. Az eszközöket is a leleményes fűrő-faragó székely ember állította elő fából és kovácsolt vasból.

A bemutatott tárgyak és annak mintakincse azért kötődnek Lövétehez, mert a legszebb mintapéldányok itt fordultak elő, de a jellegzetes szedettes szövést az egész Kis-Homoród mentén ismerték. Hasonló motívumok még voltak és vannak a hétfalusi csángók, a szebeni szászok, déskörnyéki románok és a szilágysági magyar szötteseken is. A lövétei szedettesekhez hasonlóak ugyan, de elkészítési módjuk és jellegük is teljesen eltér a Kis-Homoród menti szedettesektől. A székely ember egyszerű, dinamikus, temperamentumos lelki megnyilvánulásait e vidék szöttesei is magukon hordják. A minták tömörsége, valamint a fő motívumokat kísérő mesterkék a lövétei szedettest megkülönböztették más vidékek hasonló szötteseitől. Mintaszerkezetük, formájuk, ízléses kivitelezésük és nem utolsósorban színük eltért a fent említett vidékek szötteseitől.

Hol és milyen darabokon alkalmazták régi idők óta ezt a szedettes technikát a homoród-menti falvak asszonyai? Lepedőfejek, asztalterítők, párnabütök, rúdilepedők, kosárterítők, törülközők, vasárnapi kötények csíkozásában.

A múlt században és a századforduló után is a lövétei lány szedettes szöttestől álló hozományjal (peresernummal) ment férjhez. Ha a lány módosabb volt, kétfejes szedett lepedőt is vitt a hozományban (a lepedő mindkét széle szedett volt). Hat, kilenc, tizenkét párnahaj, abrosz, rúdilepedő és más apróbb tárgyak gazdagították a hozományt. Külön volt hétköznapi és külön ünnepnap ágynemű. Egy 1846-os árverési iratból (néhai Egyed András árverési leltára) tudjuk, hogy akkori szokás szerint „*két ünnepnap héj, két veres és egy kék új párna szegekkel*” szerepelt az iraton. Ma csak elvétve látunk hasonló ünnepnap és „*miesnap*” (hétköznapi) ágyneműt, azt is az idősebb hagyományörző családoknál, a tiszta szoba vetett ágyában vagy a ládafiában (ruhásládában).

Hosszú téli estéken majd minden homoródmenti házban, mint megszokott bútordarab, ott volt a szövőszék (osztováta), amellyel a

család ruházatahoz szükséges posztót és a többi szöttestféleségeket készítették. A szövő-fonó asszony, ha szedettet szőtt, jól megválasztotta a főmintát és meghatározta a minták sorrendjét, az oldó, díszítő, választómesterkéket. (A mesterke 2-3 mintasorból álló csík.) Különös tekintettel volt a szimmetriára, mert csak a szimmetria tengelyig szedte a mintát, innen már a visszaforgatás következett, ami különben a szedetttes szövésének a legfőbb technikai alapelve.

A mintázás a szövés irányának megfelelően, haladó és visszaforduló mintasorokból állott.

Szerkezet szempontjából a mintasorok az alábbi csoportokra oszlottak: *oldó, választó, összekötő mesterkéek, félmesterkéek, kismesterkéek, nagy díszítő mesterkéek, sarkas, szeges mesterkéek* és a *főminta*.

Mind a hat csoportnak megvolt a szerepe a szedetttesek mintakompozícióiban. Sohasem használtak csak egy mintsort, a főmintán kívül két-három mesterke díszítette a szöttest. Egy párnabütön is három-négy más-más mintasor fordult elő.

A Kis-Homoród mentén századunk második felében, úgy 1960-tól fellendült a szedetttes szövése, amelyet a múlt századból átvett technikával szöttek. Számos szép használati tárgy készült, melyek elárasztották Udvarhely vidékén a falusi és városi lakásokat. A szedetttes szövés fellendülésének időszakában a mintákat és a mintasorokat egy ideig nem szöttek olyan tömören, dúsan, mint elődeik. A nagyobb méretű szedettteseken a minták szerkezete fellazult, csak a főmintát szedték többször ismételve, elhagyták a díszítő mesterkéket, amelyek csak a kosárterítőkön, törülközőkön maradtak meg. A nagy minták szerkezete szétfolyóbb lett, hasonlított a csángók és a szászok szedettteseinek iparosított formáihoz. Egy másik jelenség, hogy a szedetttes minták a tárgyak használati szerepének fokozódásával lassan kiszorultak a kendők, kosárterítők szélére.

Egy-egy Kis-Homoród menti faluban négy-öt középkorú és egy-két öregasszony segítette a szövés fellendítését, akik a téli hónapokon jártak házról-házra, ahol férjhezmenő lány volt és hagyományosan szöttek a szép díszes kelengyét. Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy ma, a XX. század végén, egyre kevesebben ismerik és művelik

ezt a hagyományt. A Kis-Homoród mentén is kihaltak a régi szövő asszonyok. Az idősebb családoknál még fellelhető egy-két régi szedettes darab, melyeket a nagymamák, dédnagymamák unokáiknak hagyatékoltak.

A szedettek eredetéről

Az idősebb adatközlők visszaemlékezése szerint a XIX. század második felében a Nagyszebenben, Brassóban szolgáló lövétei lányok hozták haza a Kis-Homoród mentére a szedettes mintákat és a takácsok munkáit. Leleményességükkel házilag vitelezték ki a szedettek technikáját. Miután a gyapot megjelent, az 1850-es évektől, egyre több családban szövögették a sima szöttesek mellett a szedetteseket. A szedettek szövésének további elterjedését még más hatások is segítették. Egyik ilyen a Pozsony környéki takácsok munkáinak ismerete és elterjedése Erdélyben. A XIX. század közepén megszűntek a céhek korlátozó rendeletei, így senki sem akadályozta többé, hogy a falusi asszonyok is szedettet szöjjenek. Éltek is ezzel a jogukkal. Megtanulták a takácsok mesterségét a maguk egyszerű lehetőségei között, leszöttek nemcsak a szedettes, hanem a keresztzemes mintákat is. Az oklevelek tanúsága szerint Zsigmond király Pozsonyba, Szebenbe, Brassóba telepítette Olaszország területéről a takácsokat, akik a híres kékmintás bakacsinokat szöttek. Az 1750-es években minden nagyobb udvarháznál takácsok dolgoztak. A múlt század második felétől ezen előzmények hatására fellendült a falusi mintás textíliák szövése. Falvainkban, mondhatjuk, hogy Lövétén kívül még az egész Kis-Homoród mentén, a maguk egyszerű eszközeikkel szöttek a szedetteseket. Szilágyságban dohányfüző tüvel, Hétfaluban csizmadiaárral, Lövétén az erre alkalmas hegyes, lapos csépecskével szedték a szebbnél szebb mintákat. Ugyan nem tudtak versenyezni a takácsszövősékek teljesítményeivel, de éppen az egyszerű, a lassú munka folytán teljesen egyedi darabokat alkottak. Ezen mintákat tartalmazó szalag alapján *szöttek a lepedőfejeket, bűtös párnákat, derekaljvégeket, csíkozták a törülközőket, kosárterítőket*. Az említett tizenhat mintaszalag ötvennél több egyedi mintát tartal-

maz. Kezdetben Lövétén csak a lepedőfejeket, párnabütöket szőtték gyapotból, a többi sima felét kender vagy lenszálból és utólag *a mindenember öltésével* varrták össze. A századforduló után már mellőzték a kender és a len használatát s az egész párnahuzatot és a lepedőt gyapotból szőtték. A hétköznapi szötteket csak egyszerű kék vagy piros csíkok, az ünnepieket szedettes minták, csíkok díszítették.

A különböző vidékek (tájegységek), falvak más-másképpen vették át egymástól és használták fel a szedettes mintákat. Így alakult ki a lövétei szedettesek mintakincsének jellegzetes vonása is, amely sokban eltért más vidékektől. A régi szedetteseknél a beszőtt mintáknak dús felületük (színük) volt, ezzel ellentétben szegényes a visszájuk (fonákjuk). A szövő asszonyok arra törekedtek, hogy a szöttejük mentes legyen mind a színe, mind a fonákja a hosszú lógó szálaktól. Így könnyen mosható, vasalható volt. Nem csíptették le a lógószálakat és minden esetben csak egy színt alkalmaztak: *pirosat, kéket, zöldet, feketét, fehérét és sárgát* elvéve. Többszínűséggel találkozunk a szilágysági szedetteseknél, a szebeni szötteseknel (kék-piros-sal, a piros a feketével, a kék a feketével).

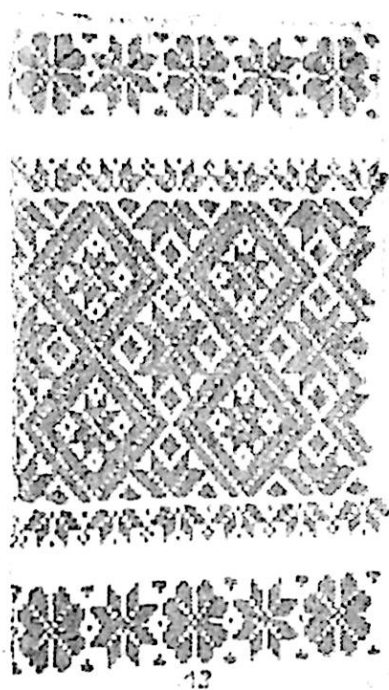
A minták szedésénél folyamatosan nem alkalmaztak hét-nyolc szemnél többet. A leggyakoribb az *öt, hat, hét* ritkán fordul elő *nyolc, kilenc* szem, amit egyszerre szedtek csépre, vagy hagytak le a csépről. Ma nem cséppel szedik, hanem kötőtűvel, ami gyorsabb és szálbiztosabb.

A szedettes szövésével egyidőben Lövétén és a környező falvakban még teret hódított a horgolt csipke a párnabütökön és a lepedőkön, amelyek jól kiegészítették a tárgyak díszítését.

A szedettes szövéséhez használt eszközök és anyagok

Régi típusú, hosszú osztovátára (szövőszékre), van szükség.

Ahhoz, hogy hibátlan vásznat, szöttest szöuessünk az osztováta pontos méretű, jól rögzített kell legyen, hogy a *felvetőre* a beverő (öltő) derékszögben verődjön, ellenkező esetben a szedés mintasorai ferdén esnek, eltolódnak. Aki szedettet akar szőni annak ismernie

1. Kockás-csillagos
szöttes.

kell a szövőszék részeit, a szövéshez szükséges kellekeket. Tudnia kell, hogy milyen tárgyat (szöttest) akar szöni, meghatározza annak szélességét, hosszúságát, gyérségét és azt is, hogy milyen anyagból szövi. Régen a vászonnak a hosszúságát *singgel* mérték (egy sing 62 centiméter). A szélességét pedig *zseréhbél* (egy zseréb 60 felvető szál), vagy a *borda* fogainak számához viszonyították. Mejüknek (felvetőnek) a jelenleg forgalomban levő (Bumbac tricostat 27/2 Firul Roşu Tălmăciu, Suceava vagy Odorheiului jelzésű) fehér vagy színes gyapotfonalat használunk. 5 méter hosszú 65 cm széles szötteshez (1200 felvető szál) 8-10 matring fonalat számítunk, ami 0.5 vagy 0.75 kg fonalnak felel meg. Függyöny, díszpárna, drapéria, abrosz, konyhakötény szövésénél ezeket a méreteket használjuk.

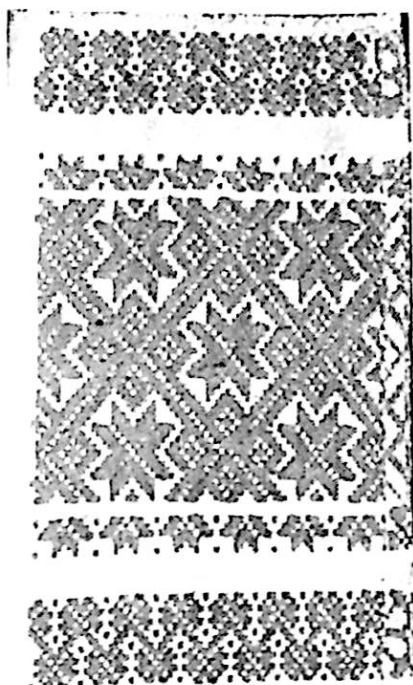
A felvetéshez *vetőszeget* használunk. A vetőszeg a fonalnak a szövőszékre való előkészítő eszköze. Ezen határozzuk meg a szöttes hosszúságát és szélességét is. (A vetőszeg egy középtengely körül forgó – használaton kívül összeecsukható – két egymással merőlegesen összeilleszkedő függőleges fakeret, melynek tengelyét főt és lent rögzíteni kell.) A forgatható ráára csigavonalasan olyan hosszú szálakat tekerhetünk, amennyit a készülő vászon hosszúságának elhatároltunk. A vetőszeg alján és a szálhosszúság diktálta magasságban a visszafordulást két felkötözött pálcával valósíthatjuk meg. A térülések utáni keretrészre, ronggyal, spárgával pálcát erősítünk, s annak hol az alsó hol a felső oldalán vezetve a szálakat, alakítjuk ki a *szálkeresztet*. A vetőszegeken csigavonalban vezetjük fel-le a szálakat, jó feszesen. Mivel a fonalvetés a szövés kulcsfontosságú része, végezzük minél pontosabban. Nem tanácsos a munkát félbeszakítani, a

fonalvezetést másnak átadni, vagy a vetőszeg forgatásának sebességét megváltoztatni, mert ennyi is kiválthatja a szálak egyenlőtlenségét. Miután felvetettük a szükséges szálmennyiséget, a mejéket gondosan elkötjük a szálkeresztnél és *lekalácsoljuk* (lefonjuk), hogy a szálak ne bolonduljanak össze. A lekalácsolás után az utolsó keresztet a *hátsó ponkostorral* (egy jó kemény pálcá, melynek két végére erős spárgát vagy lámpabelet erősítünk a hátsó hasajótól nyüstitig érő hosszúságban) a szövőszék hátsó hasajójára csépek (a csép vékony, lapos gyalult vagy faragott lécs, mely tartja a szálakat a hátsó hasajón, hogy ne lebbenjenek meg) segítségével felcsavarjuk. Ezt követi a mejék szálainak *fogdosása* (beszedése, befűzése) a nyüistbe.

(A nyüist *makraméból* vagy *halászfonalból*, régen pedig *sírtett kenderből* készült deszkára kötött háló, amely a lábnyomás segítségével nyitja a szálakat az öltéshez.) A felvető keresztjéből a szálakat az ujjak segítségével fűzzük be a nyüistszemekbe.

A szedetttes szövéséhez a századfordulóig két nyüistöt használtak s ebből következett, hogy két lábitóval is szöttek. Később már három, négy, sőt öt nyüistön (hímesen) is szöttek. Szébb, tetszetősebb volt a szöttek, ha az alapja is mintás, hímes. Az eredeti mintadarabok két nyüisttel szövétek. (Alapos megfigyeléssel jól látható, hogy az újrászött darabok hímesek.)

Miután elvégeztük a mejék (felvető) szálainak fogdosását a nyüistbe, következik a *bordába* való befűzés. Ezt egy vékony pengéjű késfokkal végezzük. Minden bordafog közé a nyüistről párosával leválasztott felvetőszálat egymás után fűzzük be. Ha a nyüistbefogott szálakat a bordába mind befűztük, következik a mejék (felvető) végének rákötözése az első ponkostorra (ez egy pálcára varrt kemény

1

2. Rudas-csillagos

vászon, amit az első hasajóra tekerünk s a pálcára kötözzük a bordából kiérő felvető szálakat, tincsenként kb.10-20 szálát). A nyüstön levő lábítókötelet a lábítóra kötjük. A nyüstattó kötöket a csigákra helyezzük.

A nyüstök csak akkor nyitnak szabályosan, ha a lábítóköteleket a nyüstpálca közepére helyezzük. A felső nyüstattó kötöket, amelyek a csigán szaladnak a felső nyüstpálcára úgy kötjük rá, hogy a vászon szélétől 4-5 cm-rel beljebb essenek. Következhet a tulajdonképpeni szövés.

A feltett mejék leszövééséhez *öltőre* van szükség. Ez súlyban és mennyiségben egyezik a felvetővel. Ha sűrű a borda, kevesebb beverőre (*öltőre*), ha gyér, akkor több beverőre van szükség. Egy 20 zserébes szélességű, egy méter hosszú vászon leszövééséhez 1,5 matring 2712-es gyapotfonal szükséges. A gyapot térhódítása után a múlt század végén terjedt el a szedettestek sirítetlen fejtővel, öltővel való szövése. Volt aki a mintás részeken kívül kenderfonalat is használt fejtőnek, ez nyers szint adott a szöttes alapjának, kevésbé piszkolódott, sikeresebb volt a vászon tartása, kevesebb mosást igényelt.

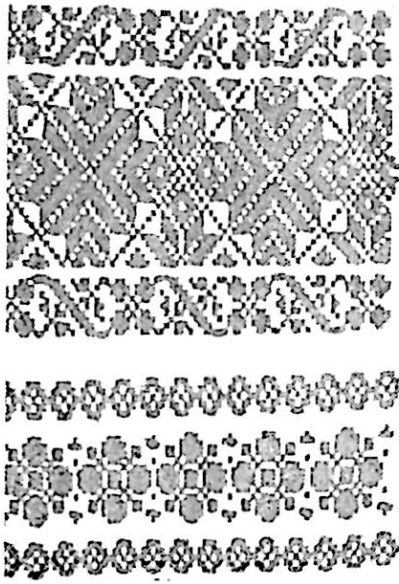
Az öltésre szánt fonalat *vetőlővel* öltötték. (A vetőlő csónakhoz hasonló, két végén hegyezett, könnyű fából készült tárgy.) Segítségével a szétnyitott felvető szálai közé behúzzuk az alapot szövő fonalat, amit előzőleg kis csőre csőrölünk, s ez a vetőlő belfáján forog. Így szöjjük a szedettestes szöttes alapvásznát.

A szedettestes mintak szövésének módja, technikája

Kijelöljük a mintát, amit szeretnénk szöni. A minták beszövééséhez színtartó, garantált pamutot használunk. (Perle 20/2 színes fémpamutot, Firul Roşu 4-es volga, vagy bármilyen ezekkel egyenértékű fonal). A színek megválasztásánál ragaszkodjunk a régi alapszínekhez: *piros, búzavirágkék, fekete, zöld*. Lehet ízlés szerint sárgát, barnát lilát is használni. A lövétei szedettesteseknél mindig egy szint alkalmaztak, amelyet a ránk maradt darabok igazolnak.

A minták leszámolása a keresztzemes, szálánvarrottas technikáján alapszik. Szövéskor nemcsak egy motívumot, rózsát, csillagot szönek

ki, mint a keresztszemesek varrásakor teszik, hanem a szövőszék adta lehetőséget használva egy mintasort egyszerre csépre, kötőtűre szedünk. A régi szöttes mintasorait hegyes csépre szedték, mely lapos finomra csiszolt lécs volt és könnyen lehetett számolni a mintasoroknak megfelelően (le és fel) a mejék szárait. Ezért még ma is az idősebb asszonyok a szedetttest csépszedettnak nevezik. A csépet egy 2,5-ös kötőtűvel helyettesíthetjük, melynek segítségével gyorsabban, biztonságosan számolhatjuk a szálat. Ha a mejéket jól kifeszítjük és a kötőtűt keményen megfogjuk, hét csillag, rózsza és más motívum ugyanolyan mintasorát egyszerre rászédhetjük a tűre. Jobb kézzel taszítjuk a tűt, bal kézzel a mejék szárait rásegítjük vagy hagyjuk a tűről. Egy keresztszemnek 3-4 felvetőszálat veszünk tűre vagy hagyunk le. Ha 2-3-4 keresztszem van egymás után, akkor 2-3-4-szer három vagy négy szálat emelünk egyszerre, vagy hagyunk le. Miután a vízszintes mintasort felszedtük, a tűről átvesszük emelőcsépre. Az átvett szálat élére állított cséppel felnyitjuk és a színes fonalat átöltjük. Addig a színes fonalat nem kísérjük el az alapszöttest szövőszállal, amíg a nyüst mögé nem helyezünk a felnyílt szálat közé egy második csépet vagy drótot, hogy a felszedett mintasor megmaradjon a visszaforgatáshoz. Ezután a borda előtti emelőcsépet kihúzzuk és lábítással elöltjük a vászon szálát és a *bordahéjjal* ráütjük. (A bordahéj a borda rögzítésére szolgál). Ezt a műveletet addig ismételjük, amíg eljutunk a választott minta közepéig (szimmetria tengelyig). A minta középpontjának felszedése után kezdődhet a visszaforgatás. A minta középtengelye után a nyüst mögött felszedett mintasorokat a betett csép vagy drótról 8-10 cm széles emelőcsépre vesszük át. Az élére fordított csép a felvető szálat a borda előtt a mintasoroknak megfelelően felemeli. Elöltjük a színes szálát, majd az alapszállal elkísérjük és a megtartó csépet a nyüst mögül eltávolítjuk. Ezt nevezük visszaforgatásnak, amit addig ismételünk, amíg egyetlen drót vagy csép van a nyüst mögött, illetve elkészült a minta másik fele. A visszaforgatás munka-és időmegtakarítást jelent. Jó, ha a visszaforgatáshoz segítséget hívunk, mert egy személynek minden mintasor után a szövőszékből fel kellene állnia, hogy a forgatócsépet minden

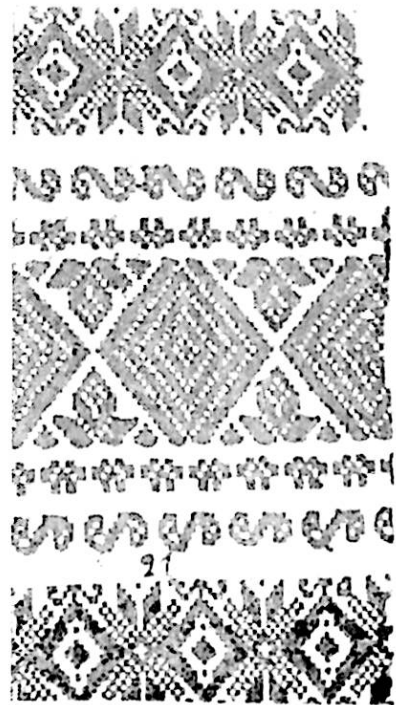
3. Töltött rózsás

mintasorhoz a nyüst mögé betegyje. Ebben nehézség nélkül segíthet egy 7-8 éves gyermek is. Tehát a visszaforgatáshoz két személy szükséges. Egy-egy szedetttes garnitúra (függönyök, drapériák, párnák, abroszok) elkészítéséhez a mintát számtalanszor fel kellene szedni, ami felmérhetetlen időt igényel. Ezért a szövők új megoldáshoz folyamodtak. A tervezett minta felszedése után a nyüst mögött *félnyüstöket* kötnek s így csak egyszer szedik fel a mintasort. Ezeket a félnyüstöket a borda irányába emelik előre majd hátra az emelőcsép segítségével. Így az egyszer szedett mintasor tetszés szerint ismétlődhet: Félnyüstös módszerrel 40-50 mintasort is rögzíthetünk, megtarthatunk a nyüst mögött.

A szedetttes szöttesek alapja (mezője) a *hímes szöttes*. Ennek eredete a több ezer évre visszatekintő *kelmeszövés*, amely az egész világon gyakorolt technika.

A kelmeszövés múltjáról kell tudnunk, hogy az ókori egyiptomiak fátyol-finom pamutkelméket, a görögök és a rómaiak lazán omló gyapjúlepleket, a kínaiak selyem kelméket szöttek. A kínaiak még ma is kézzel szövik bonyolult technikával az aprólékos, esodálatosan mintázott selyemszöveteket. Közép-Ázsia népeinek szövökultúráját legjobban a köztudatba is beivódott kelmenevek: *kasmír*; *muszlin*, *damaszt* bizonyítják. Ezek arab közvetítéssel Szicíliában, majd Észak-Olaszországban terjedtek el. Közép- és Kelet-Európában a fentebb bemutatott kelmék szövéstechnikája és a népi szövőművéség közötti áthidaló technikaként fejlődött ki a soknyüstös *takácsszövés*, amely sajátos textilkultúra kialakulásához vezetett s a mai hazai népi hímes szöttesek gazdag forrásává vált. Közkedvelt és nagyon elterjedt volt a homoródmmenti falvakban a 3-4-5 nyüstös bonyolult technikával készülő hímes szöttes. A székely szövőasszonyok később

a technikán egyszerűsítettek olyképpen, hogy az ötnyüstösöket ma már nehézség nélkül négygyel is szövik. A leszótt szövetnek mind a színe, mind a fonákja egyformán használható. Az ötnyüstösnek dúsabb a színe, felülete és sima a fonákja. Vidékeinken találunk leleményes alkotó asszonyokat, akik egy minta befogása után nemcsak azt a mintát szövik, amelyet eredetileg befogdostak, hanem a lábítók nyomásának változtatásával annak 3-5-10-20 változatát is elkészítik. *A macskanyomos mintaszalagon* egy nyüstbefogással a hímes 28-30 változatát láthatjuk. Ezeket a változatokat, a minta egy-egy egységének, elemének ismétlése, felcsérélése adja. Ezt láthatjuk a 22 újszóttas szedetttes mintadarab alapanyagaként a kinagyított rojtok fölött.

4. Nagykockás

A macskanyomos minta fogdosásának és szövésének rövid leírása

A nyüstbefogdosás, befűzés jobbról-balra történik, amelyet legalább két személy végezhet. Egyik leválasztja a szálakat a keresztrol, a másik ujjai segítségével befűzi a nyüstbe majd a bordába a kotta alapján.

A hímes szövésének technikájáról tudni kell, hogy csak hat csigával tudjuk szöni. A nyüstöket nem bújtatjuk hanem egymás után rakjuk. A lábítókat jobbról-balra egymás után kötjük a nyüstre, majd a második (2) és a negyedik (4) lábítókötőjét felcséréljük. Így a 2-ik lábító a 4-ik nyüstöt, a 4-ik a 2-ik nyüstöt nyitja. Minden hím (keresztszem) szövésénél 4-et öltünk. Egyszerre mindig két lábítót nyomunk. Az 1-2 és a 3-4 lábítóval közben gyolcsot (vásznat) szövíünk. Erre azért van szükség, mert a hímesnél minden hím öltést le kell fogatni a gyolcsszövés technikájával, ellenkező esetben kilógnak a hím szálai. Az első hímöltés után a két bal felőli lábítót nyomjuk félesíptetőnek, a második hímöltésnél a két jobb felőli lábítót nyom-

juk a him befejezésére. A kotta jelen esetben jobbról balra olvasható a nyilak irányában.

A négy vonal a kottán, amelyen a jelek láthatók a négy nyüstöt, a pontok pedig a befogandó, füzendő szálakat jelölik. A vonal alatt és fölött lévő egyes szám pedig jelöli, hogy azon a nyüsten kezdjük a befűzést azért, hogy a szálak ne kerüljenek egymás mellé, mert a szöttes laposkás lesz (ha két szál esik a vásznon egymás mellé). Néhány változata a macskanyomosnak a 4, 5 ábrán látható.

Rojtkötés, csomózás, göbözés, makramézás

A *rojdkötés, csomózás* a szöttes és viseletdarabok készítésének (vállkendők, kötények) befejezése. A szövés mesterei már a kezdet kezdetén a rojtot a szöttemény fontos, csaknem elengedhetetlen tartozékának tekintették, valóban az is volt. Nemcsak díszítő hanem funkcionális szerepe is van, mert a beszött darabok felnyúló szálainak összekötése nélkül könnyen kibomlott, kifoszlott volna.

Már az ókorban ismert volt a rojdkötés és a csomózás. Az asszíriai domborműveken láthatók olyan ruhák, amelyeknek szegélydíszítése így készült. Európába a keleti utazók hozták be, mint csipkeféléket. Spanyol és Olasz múzeumokban a XVI. századból fennmaradt tárgyakon is láthatók. Ezen technikát nem önálló darabok készítésére, hanem a szöttesek kiegészítésére alkalmazták. A csomózást, amelynek az inkáknál különös jelentősége volt, sokáig csomóírásnak nevezték (quipuk), amelyek különböző zsinórokból készültek. Ma már tudjuk, hogy nem igazi írás volt, hanem a számszerű adatok emlékeztetői voltak. Egyes kutatók azt állították, hogy vallási és történeti emlékeket is rögzítettek bogok, göbök segítségével. A természeti népek szintén ismerték és ma is az egész világon elterjedten használják a csomózást. Ezeket növényi rostokból állították elő. Csomózással, bogozással készülnek a halászok hálói is az egész világon. A múlt században vált divatossá ez a kézimunka.

Erdély-szerte és a mi vidékünkön az 1920-as években a leányiskolákban kézimunka órán tanították a rojtozást, azután feledésbe ment. Nagy Györgyné Anna nénitől tanultam a rojttechnikát, aki 1919-ben

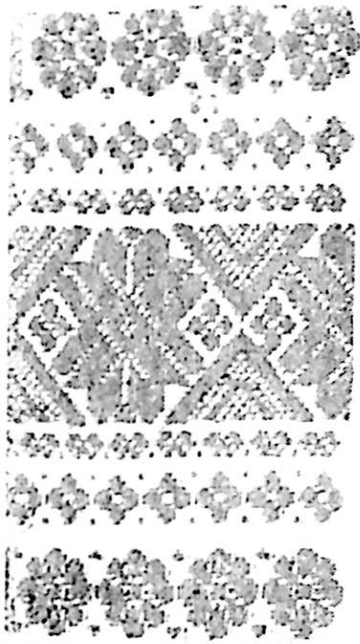
végezte a tanítóképzőt Székelyudvarhelyen. Rojtmintáinak csodálatos változatai mai napig is hatásuk alatt tartanak. A csomózott sorok ritmusa önmagában is tetszetős, ha pedig több sorban, más-más csomókötetést alkalmazunk hatása csipkejellegű.

A rojtkötést, csomózást majdnem minden vidéken ismerték és ismerik ma is. Inkább *törülközőkre, kosárterítőkre, kötényekre* kötöttek díszes rojtot, míg az *ágylepedőkre* inkább *csipkét* tettek, mivel olyan időigényes, hogy azalatt egy ágyterítőt is meg lehetett szőni. Talán e szép hagyományról ezért csak múlt időben beszélhetünk. Kezdetben egyszerűbb bogozásos rojttal fejezték be a leszótt munkadarabot.

A rojtozásra kerülő részt szövés közben a szövőasszony csépek közbeiktatásával hagyta szabadon. Amikor a vászondarab végéhez ért annyi csépet tett be lábitönyomással a felvetőszálak közé, amilyen hosszú szálfonalból rojtot akart kötni. A levágott vászon lógó szálait tincsbe leválasztotta és sorba összebogozta. A következő sort mindig az előző sor bogzainak félcsumójából alakította ki.

Így a rojt rácshoz hasonlított. Ma a bogozásos rojtot csak szőnyegek elkötésére alkalmazzák. A díszesebb rojtok csak a századforduló táján jelentek meg, a két világháború közötti időszakban terjedtek el. Ezeket vagy szőtt darabokon hagyott felvetőszálakból, vagy rojtfán hurkolással kötötték és rögzítették a szötteshez. A felvetőszálak számai a használatától hamar elkoptak. Így alakult ki az az eljárás is, amikor a vászon szélét beszegették, erősebb fonalakat fűztek be a szöttesbe, amely megerősítette a szegést és díszítette is a szélét. Tartósságuk mellett a szöttestől függetlenül más színnel is készíthető rojt. Ezzel a megoldással már abroszok, ágytakarók, vállkendők széleit is lehet díszíteni.

A rojtkötésnél több csomót, bogozási eljárást ismerünk: *bogos rojt kötése, laposcsomó, oldalcsomó, sorcsomó, farkasfog, kínai csomó*. A különféle csomókötetések technikája más és más, függ a rojt szélességétől. Mielőtt elkezdenénk a bogozást, próbát készítünk. Előbb a szálak hosszúságát határozzuk meg. Ha 6 cm széles rojtot akarunk, akkor $6 \times 4 = 24$ cm hosszú szálfonalat veszünk rojtnak. Tehát a rojt szélességének négyszeresét. A csipkeszerű rojt kötésénél alapegység-

5. Nagyrózsás

nek 3-4 felvetőszálat veszünk. A megismert esomóféleségek alapos megfigyelése után a mintaelemek összeszerkesztésében rejlő lehetőségeknek köszönhető, hogy a törülközőkön, kosárterítőkön megszámlálhatatlan rojtváltozat valósítható meg. Ezeket az alkotók készítés közben leleményesen variálták, változtatták és egyben elnevezték, mint *cakkos-csipkés*, *laposcsomós*, *büzakalászos*, *bogos*, *keresztes*, *kockás*, *makkos-szemes*, *szarufás*, *kisbarackmagos*, *napos*, *kiskockás*, *fonott kiskockás*, *cakkoskockás*, *vízfolyásos*, *vízfolyásos-oszlopos*, *nagymakkos*, *kistulipános*, *kockásbarackmagos*, *kistulipános-barackmagos*, *kockás-makkos*, *fonottkockás*, *nagybarackmagos* rojtnak. Megjegyezni kívánom, hogy majdnem minden rojt felépítése megegyezik a népi bütöspárnák, lepedőfejek mintaszerkezetével. A mesterkékek helyett 2-3 bogból álló *aszúrt* alkalmazunk, majd következik egy választó sor, a főminta, ismét a választó sor és a mesterkének megfelelő befejező aszúr. Kivételt képeznek a cakkos rojtok, amelyeknek csak kezdő aszúrjuk van. A rojt népszerűsége a II. világháború után szintén feledésbe ment, mért időigényessége miatt szerepét átvette a *horgolt csipke*. A Kis-Homoród menti falvakban talált régi törülközők, kosárterítők néhány darabján ma is csipkés rojtot találunk. Szentegyházán 1985–1987-es években 95 személy, köztük iskolás lányok is megtanulták a rojtkötés technikáját. Ma többen folytatják ezt a hagyományt, akik lakásuk díszítésére, virágtartókat, abroszokat, törülközőket, drapériákat rojtoznak. [...]

(Lövétei szedetttesek, Csíkszereda 1977, 1998. 9–14. o.)

Szabó Dániel

A CSIPKEBOGYÓ HÁZTÁJI FELDOLGOZÁSA LÖVÉTÉN

A történelem folyamán különböző korok sajátos terheit kellett viseljék azok, akik a mindennapi kenyér megteremtéséért dolgoztak. Ez vonatkozik Erdélynek a Kis-Homoród menti falvaiban élő lakosságára, hangsúlyozottan a lövéteiekre is. Ez a Hargita megyei község sokáig híres volt nagycsaládjairól, hisz nem voltak ritkák a 6-7 gyermekes, sőt előfordultak a 15-18 gyermekes családok is. Ilyen körülmények között a szülők legfontosabb tevékenysége az élelem biztosítása volt, amiért meg kellett és ma is meg kell keményen küzdeni.

Lövéte határában a gyenge termőképességű podzol talajokon, az erózióknak kitett dimbes-dombos területeken a növénytermesztés és az állattartás kevésbé gazdaságos. Talán ezzel magyarázható az, hogy a táplálékként felhasználható természeti forrásokat (erdei gyümölcsök, ehető gombák, a spontán flóra étkezésre használható növényei stb.) kihasználták és még ma is kihasználják a lakosok.

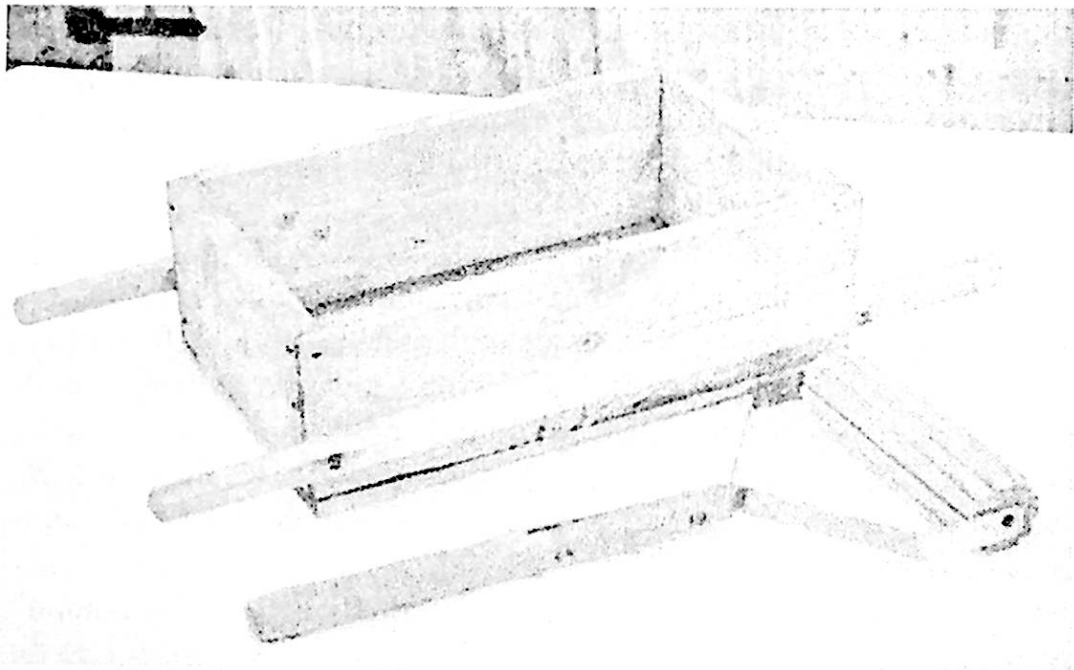
Az idősebb és fiatalabb családtagok egyaránt, az elfoglaltságuk és idejük függvényében járják a mezőt és erdőt, s mindent begyűjtenek, felhasználnak, amit a természet megadott és értékesíthető. Jó növényismerettel rendelkeznek, gyűjtik a vadrózsa, galagonya, áfonya, málna, szeder termését, a papsalátát, csalánt, komlót stb. A sok ügyeskezdő fafaragó, asztalos megfelelő eszközöket (passzírozó, áfonyaszedő, kavarázó stb.) készít a természetadta termékek begyűjtéséhez és feldolgozásához.

A vadrózsa áltermését a legnagyobb mértékben gyűjtik a „vadon” termő gyümölcsök közül, és a belőle készült izet esetenként az év minden időszakában fogyasztják.

Nincsen olyan gyógynövényekkel kapcsolatos leírás, amelyben ne szerepelne a vadrózsa. Igen gyakran emlegetik csipkerózsa vagy gyepürózsa néven is, népies megnevezései pedig csipkefa, szaragógya, heeserli (az utóbbiakat az átermésére vonatkoztatják).

A vadrózsa (*Rosa canina*) a legelterjedtebb rózsafajok egyike, igen gyakori legelőkön, kaszálókon, szántóterületek szélén, erdei tisztásokon, patakok mentén, bokros helyeken. Hargita megye dombjain, hegyein is mindenütt megtaláljuk.

A vadrózsa 1–3 m magas tüskés cserje. Levelei páratlanul szárnyasan 5–7 levelekből összetettek. A levélkéik tojásdadok, fűrészelt szélűek. Virágai rózsaszínűek. Átermése van, amelyet közönségesen csipkebogyónak neveznek. Átermésnek azért hívják, mert a vacok elhúsosodásával keletkezik. A csipkebogyó belsejében találhatóak a tulajdonképpeni termések (aszmag), amelyeket magvaknak mondanak. Az aszmagokat (terméskéket) merev, szúrós hegyű, ezüstös, aranyos szőrök vesznek körül. Májusban, júniusban virágzik. A fel-

1. Finom passzírozó

tünően élénk színű, illatos virágokat a rovaros látogatják, melyek nektár után kutatva a megporzást is elvégzik. Az ősszel érő (szeptember) rózsabogyó kezdetben világos, később sötétebb piros színű, savanykás, aromás ízű.

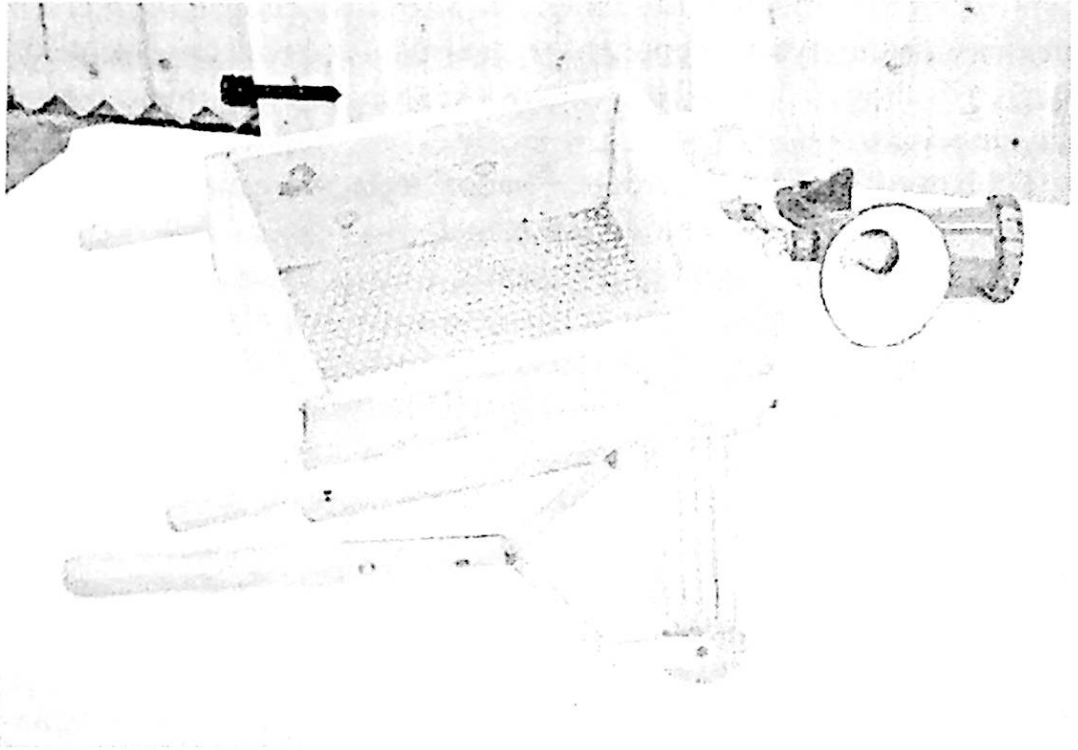
Több mint 25 rózsafaj fordul elő vadon, természetve megközelítőleg 20 rózsafaj ismeretes számos változattal.

A csipkebogyót akkor gyűjtik, amikor élénk piros színű, de még rugalmas, nem lágylt meg, tehát az első fagyok előtt.

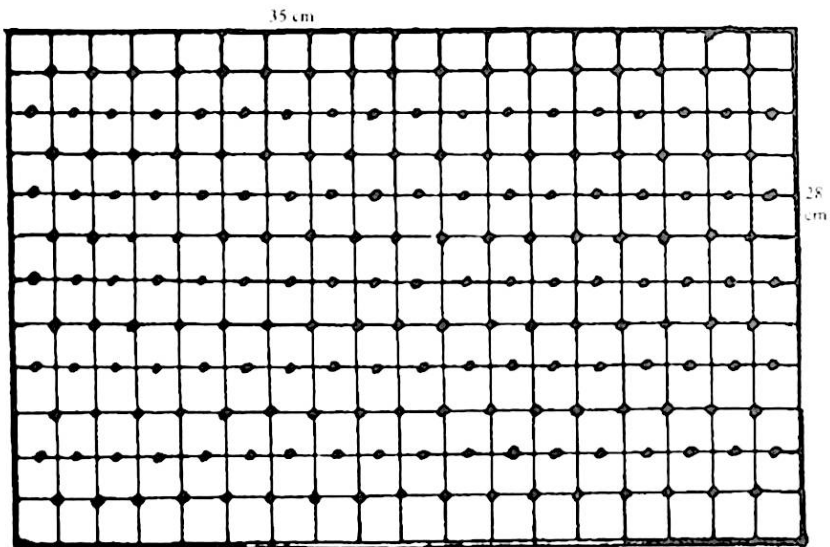
A vadrózsa gyümölcsének jótékony hatását az egészségre már az ókori népek is ismerték. Legértékesebb hatóanyaga az aszkorbinsav (C-vitamin). Még tartalmaz A, B, K, P vitamint, fémeket (vas, magnézium), szerves savakat (almasav, citromsav), cukrokat (10–20%), pektint, cseranyagokat, olajokat. A csipkebogyóból lekvárt főznek, bort készítenek, teáját élvezeti és gyógyteaként használják.

Háztáji feldolgozásban a legnagyobb jelentősége az ízkészítésnek van. A Kis-Homoród mentén, Lövétén foglalkoznak ezzel a legnagyobb mértékben, így a lövétei eszközök és főzési eljárások a legtokéletesebbek. Az ízkészítéshez a következő eszközökre van szükség: durva passzírozó, őrlő, finom passzírozó, üst kavarával, egy és három literes edények, 15–40 literes edények.

A feldolgozásnál szem előtt kell tartani azt, hogy a C-vitamin a termékekben levő enzimek hatására könnyen bomlást szenved. A C-vitamin rohamos bomlása akkor kezdődik meg, amikor a sejtek elpusztulnak és tovább tart mindaddig, míg a húsos rész még elegendő nedvességet tartalmaz ahhoz, hogy a vegyi folyamatok végbemehessenek. Ezért a begyűjtött, érett gyümölcsöt minél hamarabb fel kell dolgozni. A tea-főzéshez szükséges csipkebogyót gyorsan kell szárítani az eredeti C-vitamin tartalom minél teljesebb megőrzéséért. A feldolgozás során a lehetőségek szerint kerülni kell a fémtárgyak használatát. A nehézfémek (különösen a vas és a réz) katalizálják a C-vitamin enzimes lebontását. Ezért a legjobb a zománcozott- vagy a műanyag- és az üvegedény, az alumínium üst.

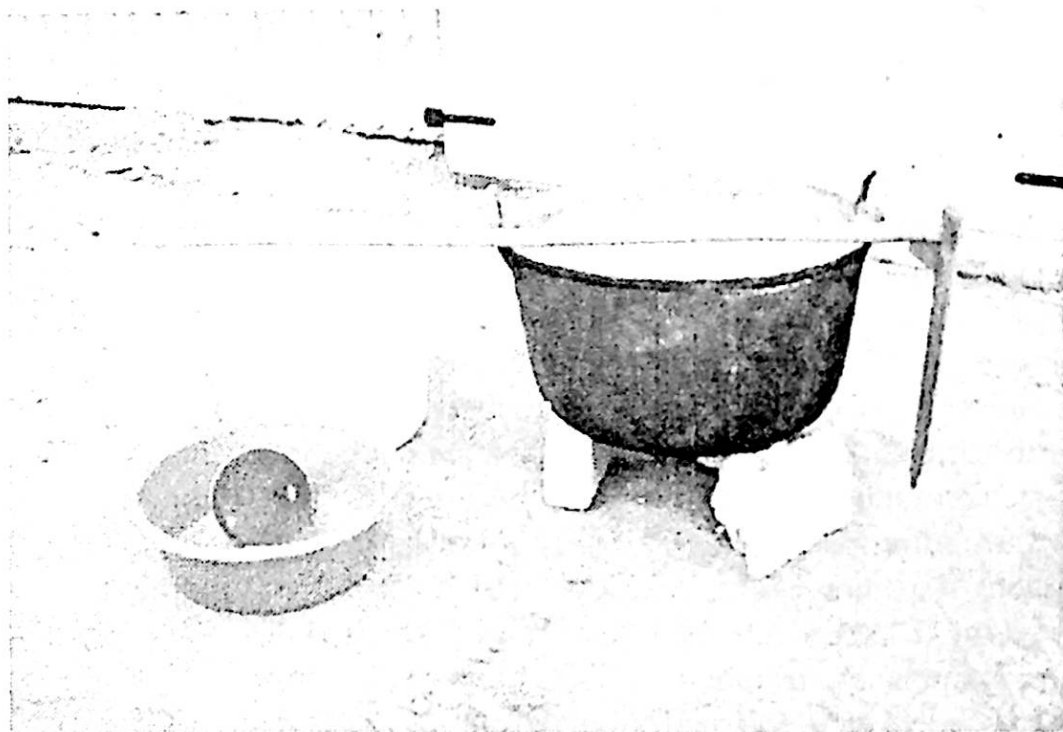

2. Durva passzírozó és őrlő

3. A durva passzírozó lemeze. (A lyukak 2 mm átmérőjűek, két lyuk közötti távolság minden irányba 1 cm.)

Házi feldolgozása a friss gyümölcs mosásával kezdődik. A kétszeri mosással a virágrészek maradványai és más szennyeződések kikerülnek. A kocsány a gyümölcsök egy részén megmarad, de az nem okoz különösebb gondot, mert a passzírozás során a magvakkal eltávolíthatók. Mosás után zománcozott edénybe vagy üstbe tesszük és annyi vizet töltünk a megmosott gyümölcsre, hogy a vízszint a gyümölcs szintjénél 10 cm-el magasabb legyen. Az említett előkészítési munkák után főzni tesszük és addig főzzük, amíg a csipkebogyó húsos része megpuhul. Utána rövid ideig hűlni hagyjuk, majd húsörlővel a könnyebb passzírozás céljából leőröljük. Régebb örlés nélkül történt a passzírozás, ami igen nehéz munka volt, mert főzés után a „bogyók” rendszerint egybe maradnak s azokat össze is kellett törni. Leőrölés után, azt a vizet, amiben megfőtt a leőrölt masszához töltjük. A következő mozzanat a durva passzírozóval (1. sz. fénykép) történő passzírozás. A passzírozóba megközelítőleg 1 l masszát teszünk csupán, az átnyomó mozgásával a kocsánymaradványokon és a

4. Üst a kavaróval, műanyag edények

magvakon kívüli anyagot áttörjük. A magvakat utólag leöblítjük. Az első, durva passzírozóval történő passzírozás utáni masszát, ha szükség, kissé vízzel felhígítjuk, majd a finom passzírozón (2. sz. fénykép) átnyomjuk. Ez a művelet biztosítja a szőröcskék eltávolítását. A passzírozás időnkénti langyos víz hozzáadásával történik, ami biztosítja a szörképleteken kívüli anyag átjutását a szitán. A szörképletek jó része a hengerre ragad. Ennél a passzírozónál sem dolgozunk egyszerre sok masszával (kb. háromnegyed liter). Régen kézzel ször-szitán nyomták át a megfőzött csipkebogyót, aminek sok kellemetlen következménye volt, mivel a nyert íz (hecsempecs) nem volt teljesen mentes a szörképletektől s így fogyasztás után végbéltájéki viszke- tegséget okozott. Munka közben pedig a szőröcskék a bőrbe behatol- va szúrós fájdalmat váltottak ki, ami napokig eltartott, gyakran bőr- gyulladást okozva.

A szitás passzírozón történő áttörés utáni masszát üstbe (3. sz. fénykép) vagy mázas edénybe tesszük, lassan főzzük a besűrítés céljából. 2–4 órai főzés után történik a cukor hozzáadása. Általában 4–5 liter passzírozás utáni masszához 1 kg cukrot adagolnak ízlés szerint, édesítés és tartósítás céljából. A cukor hozzáadása után még 30–40 percig főzni kell ahhoz, hogy sűrűbb legyen. Főzés közben a cukor hozzáadása előtt és után állandóan, nem túlságosan gyors ütemben, a masszát kavarni kell, mert ellenkező esetben a edény aljához tapadva „odaég”. Besűrítésnél figyelme veszik azt is, hogy az üvegedényekben is a párolgás miatt sűrűsödni fog. Amikor a sűrűsége megfelelő, a tűzforrásról edényestől elveszik, újabban tar- tósító szert is adnak hozzá a főzés befejezése után, majd az előre előkészített, tisztára mosott befőttes üvegekbe „rakják”. Végül az üvegeket celofánnal lekötözik. A befőttes üvegeket lekötözés után száraz dunsztba teszik úgy, hogy az edénybe (legjobb a faedény: cseber, kád) helyezik sorba, több rétegbe, majd textilművel réte- genként letakarják, hogy lassan hűljön ki. A lassú hűtés egyike a csíráltatási eljárásoknak.

Évtizedekkel ezelőtt nem használtak tartósító szereket. A főzés, besü- rítés és a dunszt alkalmazásával tartósították a csipkebogyó ízet is.

A befőzés után 7–10 nappal a befőttésüvegeket a faedényből kiszedik és a kamrába polcokra helyezik. Fontos a megfelelő kamra, mert ha száraz a levegője, sok vizet veszít, az íz hónapok alatt leszárad, ha pedig a nedvességtartalom magas, akkor megromlik.

A csipkebogyó íznek élelmezési értéke és vitamintartalma mellett igen fontos gyógyhatása is van. Ajánlatos az íz, valamint a tea fogyasztása alacsony vérnyomás esetén, ugyanakkor a magvakból készült teának húgyhajtó hatása van, különböző vesebántalmakban ajánlják. A csipkebogyó tea készítésére csak zománcozott vagy tűzálló üvegedény használható. A szárított bogyókat a forrásban lévő vízbe dobják, majd 3–5 percig főzik, 10–15 perc múlva vásznon vagy műanyagszűrőn átszűrik. Fémkanál helyett műanyag- vagy fakanalat kell használni. 2–3 csipkebogyó tea fedezi a napi C-vitamin szükségletet. Élelmezési teaként is fogyasztható, naponta, főleg a téli és tavaszi időszakban.

**(Népelet a Kis-Homoród mentén. Szerk. Kardalus János.
Szentegyháza. 1998. 221–226.)**

Volly István

LÖVÉTEI BETLEHEMI JÁTÉK

Alapszabály, vagy „Betlehemi rendtartás”: „... akik Krisztus születése emlékéen, vagyis a karácsonyi szent ünnepekre betlehemi folytatásban tagok akarnak lenni, azok csak így lehetnek, ha a következő feltételeket betartják: nem szabad a kocsmá helységeken forogni, fonóseregbe lányokhoz járni, az utcákon néma csendben kell járni, továbbá nem szabad világi énekeket énekelni. Mindezeket be kell tartani attól a naptól, amikor próbálni kezdik és tart egészen Vízkereszt napjáig.

Ezt a játékot a községi megyebíró, vagy az egyháztanács engedélyével kijelölt megbízható ember vezetheti. Mindezeket a helybeli plébános beleegyezésével. Ezt azért kell innen indítani, mert ez nem gyerekdolog és nem mulatságra való. Evégből a községi elöljáróságtól bizonyítványt kell kérni, amelyet a járásbeli főszolgabíró helybenhagyhasson és ezzel az aláírt igazolvánnyal az idegenbe is mehessenek, ne tudja senki akadályozni.

Aki ezen alapszabálynak nem tesz eleget, annak büntetése nem lehet egyéb, minthogy abból a szobából amelyben gyakoroltak, a Kócsár és a Huszár nevű tagok kihúzott karddal kísérik az illető személyt, mezítláb és hajadonfővel, a tempломot háromszor megkerülik. Bármilyen zord idő esetén megtartandó és ekkor az elkövetett bűn meg lesz bocsátva.

Mindezeket azért, hogy aki ide beáll, mint tag, az tartsa be az említetteket.” (A lövétei betlehemesek kéziratából)

Lövétei betlehemi játék (15 férfi, 2 legényke, 30 perc)

Csillaghordozó, I. nemes ember, II. nemes ember, Huszár, Kócsár, József, Mária, Angyal, Kecsepásztor, Vén Moszuj, Bács, Veres öves, Misael, Rongyos, Tódor, Furulyás, Vezető, a játék tanítója.

A két nemes ember, Huszár, Kócsár és József fehér barchetből készült, pirossal szegélyezett, ujjatlan, hosszú köpenyt visel. Gallérja a vállakat takarja. A külön erre a célra készült köpenyt bemenet

viselik. Alatta a két nemes ember és József rendes ruhát, bundasapkát és magyar csizmát hord. A nemes emberek öltözete kissé „úrias”. Fekete asszonykendőből kötnek nyakkendőt egyszerű bogra, a végét az ing hasítékába betűrik. A Kócsár egyszerű sűrke bakaruhát és bakancsot, a Huszár csizmát, sarkantyút, kék dolmányt, piros nadrágot, szőrforgós csákót visel. Hárman huszárkardot, a Kócsár bajnettet öveznek, József pedig görbevégű pásztorbottal jár. Mária és az Angyal leányos arcú és hangú legények. Az illető község női népviseletébe öltöznek: az ing a négysegletűre szabott nyaknál korbába van szedve, bő ujjja a csuklónál buggyosan ráncos. A rövid pruszlik (lájbi) elöl nem ér át, hanem színes szőrzsínórral fűzik össze. Mária pruszlikja élénk kék, az Angyalé piros alapszínű, széles fekete bársonyszegéllyel keretezve. Térden alul ér kicsivel a bő szoknya. Máriáé fehér, kék selyemköténnyel, az Angyalé élénk piros színű, a hossza háromnegyedén négyujjnyi fekete bársonycsik fut körül. Mária homlokán fekete bársony és ezen felül a fején tornyos korona van. A korona: három-négy ujj szélességű kemény papírra jön rá egy fehér, egy rózsaszínű és ismét egy fehér koszorú gyöngyökből és művirágokból. Felül magas keresztpánt, szintén fehér díszekből. Az Angyal koronája alacsonyabb és cylinder alakú kemény papír, piros papirossal és piros bolti koszorúkkal díszítve. A fejdíszekről kétoldalt és hátul hosszan lelógnak a színes szalagok. Mária szalagszíne kék, az Angyalé piros. A nyakon gyöngyök pirosodnak. A kezükön fehér cérnakesztyű. Mária csipkés fehér kendőt és olvasót, az Angyal pedig szalagokkal díszített keresztet és csengőt tart a kezében. A csizmájuk fekete. Csillaghordozó, a Furulyás és a Vezető a falu népviseletébe öltözik: kerek tetejű fekete kalap vagy bundasapka, fehér ing, felgombolt nyakkal, rövid, barna szöttes kabát, amelynek szegélye, gallérja, zsebe és ujjja díszítése fekete. A fehér gyapjúharisnya, azaz nadrág ellenzős. A vitézkötése és az oldalvarrása zsinórozva. A csizma fekete és magyar zsinórozású. A hét pásztor földig érő, gyapjúból szőtt babót (fehéres, ujjas bundát) ölt és derékon átszijjazza, hogy a lába alá ne lógjon. A fejre sűrke darócból készült csuklyát húznak. A hossza közel egy méter, s lefityeg a hátra. Fokozatosan hegyesedik s ökölnyi

rojt van a végén. A csuklyához van varrva a bunda-álarca: pirossal szegett orr-, száj- és szemlyukakkal. Az arcot a fülig eltakarja s a mellig lelóg. Hat pásztor álarca fekete, a Vén Moszujé fehér bundadarabból készült. Fűzött magyar bocskor van a pásztorokon, benne kapca s a lábszár rongyokkal felkötözve. A gyermekkéz-vastagságú, szemig érő botok alsó harmadán kis rést véstek s benne szegre fűzött vaslemezekék „muzsikálnak”. A Kecsepásztor bal karján kis fabaltát, a többiek sajátot, fekete és fehér báránycát visznek (kézbe való kis alakot).

A betlehemező felszerelés három: 1. A város: székely módra fallal körülvevett, háromtornyú templom. Zöldebarnára van festve. Kb. 1 méter magas a középső torony. Deszkára szerelve két fogójánál emeli két pásztor. 2. Az istálló: félakkora, mint a város, négy oszlop tartja a szalmafüdelét. Jászolában szalmán a Jézus, előtte pedig az ökör és szamár vaskos faszobrocskája. 3. A csillag: hatágú, piros-, sárga-, zöld- és lila színű mezőkkel, belülről gyertyával világítható. Rúdon tartják. Madzag lóg a tengelyéről: megrántja a Csillaghordozó s a csillag úgy megforog, hogy a madzag ismét felcsavarodik s ismételt rántásra az ellenkező irányba forog.

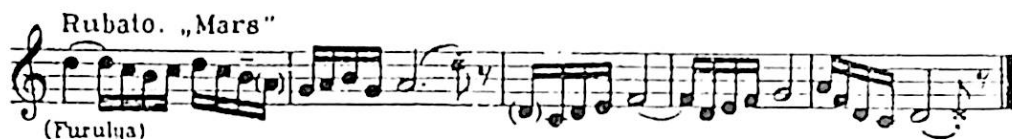
(A betlehemesek utcai vonulását a Kecsepásztor vezeti. Utat nyit, fűrgén forog vissza és jobbra-balra. Előresiet, visszamarad. Tréfásan a botjához feni a kis fabaltát s fenyegeti vele a népet. Egyszerű léptekkel haladnak a többiek a következő rendben: egyedül a Csillaghordozó, első pár: az I–II. nemes ember, második pár: József és Mária, harmadik rend: a kivont kardos Huszár és a Kócsár között az Angyal, negyedik pár: a Vezető és a Furulyás, ötödik pár: Moszuj és Bács, hatodik pár: Veres öves és Misael emeli a „várost”, hetedik pár: Rongyos és Tódor, aki kézben tartja az istállót. Hosszabb úton a botjára szúrva a hátán viszi. – Az úton járó csapat énekel, 1–2 énekvers után a Furulyás közjátékként elfújja a marsot. Ezalatt pihen az éneklés. A csapat – hogy az utcán való vonulást is megjelenítse – a szintől távollevő ajtón lép be és a nézők sorai között elvonul. Esetleg állva kezdik az éneket s csak a 4. vers „Vigyünk gyapjat” szavára kezdik a lassú lépteiket.

1 A csillagot szinezik piros-fehér-zöldre is (1946).

A lövétei betlehemesek. Elöl a két nemes ember; Huszár, Kócsár; József, Mária és az Angyal. Hátul: a hét pásztor, a csillaghordozó és a furulyás. 1957.

Furulyás („mars”-ot fúj):

Az úton járó csapat (énekel):

Poco rubato.

Jer - tek a - zért kel - jünk fel, Bet - le - hem-be menjünk el.

Di - csér - jük mi u - run - kat, I - mád - juk Jé - zu - sun - kat.

Betlehemi városban,
Egy rongyos istállóban,
Hol valának pásztorok,
Istenfélő jámborok,

Szüz Mária szent fiát
Szülte világ váltóját,
Jászolba helyezték,
Barmok közt melengeték.

Vigyünk gyapjat takarni,
És ötet melengetni,
Hogy ne fázzék szent teste
És aludjék kedvére.

Téged Jézus imádunk,
Szívből hálákat adunk,
Hogy világot váltani
Jöttél szabadítani.

Dicséret és dicsőség,
Az Atyának, ki felség,
Szent Fiának tisztesség,
Mondja minden nemzetség!

(Ének végére elhelyezkednek a játékhöz. A Huszár lép be elsőnek és az ajtó mellett állva, mintegy beereszti a többi. A szin közepén asztal. Belülre ül a Vezető, az Angyal és az I. nemes ember. A Vezető jobbján Mária, József s szériül a II. nemes ember. Az asztal egyik végénél „vigyázban” áll a Kócsár, a másik végénél a Huszár. Az I. nemes ember elé teszik az asztal egyik szélére a „várost”, Mária, József elé az „istállót”. Az ajtó közelében leheverednek a pásztorok. A Kecsepásztor áll és „mókázik”. A Csillaghordozó és Furulyás az asztal közelében álldogál. A Vezető kiteríti a játékszöveget. Síg, ha szükséges.)

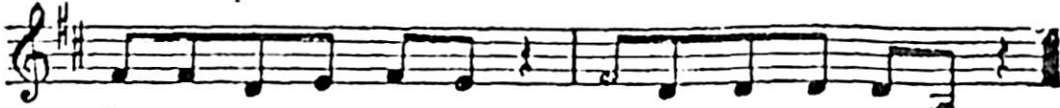
I. nemes ember (felkel, az asztal elé lép és ott sétál előre s vissza. Félverssoronként négyet lép, majd fordul. Induláskor a melle előtt tartott kezét kitarja s forduláskor összeszeti. A könyökök a testközében vannak. Ezzel a jellegzetes mozgással félig éneklük, félig szavalják a 12-es verssorokat.

A versek „értelmét” is megjátsszák. Például: „Ezen nemes háznak” – kitárt kézzel a hallgatókra mutat; „Pásztorok járnak” – a pásztorok felé int a fejével; „Gazda” – a ház feje felé fordul és így tovább. „Jézus” említésekor minden szereplő meghajtja fejét s megemeli süvegét. „Istálló”, „város” vagy „Betlehem” említésekor az asztal felé fordul, vagy mutat a verselő. Éppen így mutat az említett személyekre is.)

Parlando. (1 vers kb 34")

Jó na - pot ki - vá - nok e - zen ne - mes ház - nak,
 Mi lé - gyen a cél - ja, hogy pász - to - rok jár - nak,
 Itt is meg - mu - tat - juk, hogy - ha be - bo - csát - nak,

Mi vá - laszt ad gaz - da, kö - rül ké - szen vár - nak.

Ezen tekintetes háznak szép népei,
 Isteni formáknak eleven képei,
 Miként Krisztus Jézus könnyező szemei
 Áradnak e napra, mint gyöngyök szépei.

Legyen békességes a bejövételünk,
 Ez úri szép háznál kevés ittlételünk,
 Melyben Krisztus Jézus születése velünk
 Elé mutattatik, amelyről beszélünk.

Legyen békessége a juhásztoroknak,
 Mint szelíd, együgyű, kegyes jámboroknak,

Kik az Úr Jézushoz elsőbben járulnak,
Buzgó tisztelettel lábához borulnak.

Retteg a természet az okos lélekben,
Fél az emlékezet ily nagy erejében,
Megtompul az elme együtt értelemmel,
Az emberi nyelv is megnémul ezekkel:

Mert a természetnek nagyon van ellene,
Szüzen tiszta Szüztől Krisztus születése,
Még az értelem is nehezen fér erre,
A nagy emlékezet fel nem érhet ide.

Hát én bűnös lélek, erről mit szólhatok,
Kinek okossági nem nagyok s fontosok?
Segítséget tehát én csak attól várok,
Ki váltságunkra jön, néki áldást mondok.

*Lövétei betlehemesek.
József, Mária és az Angyal. 1991.*

Fordítsd gondolatját habozó elmédnek,
Vizsgáld meg rejtekét, ó ember, éltednek.
Tekintsd állapotját egész életednek,
Mert hálaadásul tartozol Istennek.

Íme, hozzánk való buzgó szeretete
Az örökkévaló Istent mire vitte,
Ádám atyánknak vétkeit nem nézte,
Hanem megváltásra Szent Fiát küldötte,

Melyről buzgó szívvel, midőn erről szólunk,
Két-három szép példát előtökbe adunk.
Jézus szerelmére, hogy felindíthassunk,
Figyelmességet töletek kívánunk!
*(Az utolsó sort megállva mondja, nagyobb nyomatékkal, azután
leül.)*

†

Huszár (a II. nemes emberhez lép és színes, természetes hangon,
arcjátékkal és kézmozdulatokkal szaval):

Szerencsés jó napot,
Kívánt vig órákat,
Kívánok jó uramnak,
Akarom, hogy látom,
Nyilván tapasztalom,
Épségét szép házának.

II. nemes ember (felel neki):

Az Úristen hozott,
Házamhoz juttatott,
Szerelmes barátom,
Hogy házamhoz jöttél,
Engem felkerestél,
Lásd mely igen akarom.
(Kardját csörteti.)

Huszár:

Megszállnék uramnál.
Mulatnék házánál,
A konyhája terjedne,
Tyúk, réce melyedne¹
Bő étel italért
Adnék ezüst tallért,
Csak kedvem szerint lenne.

II. nemes ember:

Az étel és ital
Minden fűszerszámmal
Azonnal készen lesz,
Mert a mulatságra
Nékem is jó kedvem lesz!
Hallod-e hív szolgám?

Kócsár (összeveri bokáját, tiszteleg):

Jelen vagyok uram, mit fogsz parancsolni?

II. nemes ember:

Menj el a konyhára,
Parancsold meg a szakácsnak,
Konyhám terjedjen,
Tyúk, réce melyedjen!
Kulcsokat vidd el,
Menj el a konyhamesterrel.
Az élésházba,
Azután a pávákért,
Fogoly madarakért
Fuss le a majorba!

Kócsár (örömében a hüvelyébe taszigálva csattogtatja a bajnétját):

Készen vagyok uram, parancsolatjára,
Mit kíván, hogy hozzak úri asztalára?

¹ Koppasztatnék.

Mindjárt most a kuktát küldöm a piacra.
Minden bő pénzével hozatok számára.

II. nemes ember:

Nosza ürmös borral,
Friss rozsolissal
A kancsókat töltsétek!
Kávés findzsát,
Nádmézes skatulyát
Csakhamar készítsétek!

Kócsár:

Nem lesz fogyatkozás az ital iránt is,
Mert akaratomat értem most abban is,
Azonban a konyhán kész lesz az étek is,
Mert ily jó kedveden örvendek magam is.

(József és Mária felkel. A II. nemes ember elé állnak párosan. Mária összeteszi a kezét és többnyire mozdulatlan, mint egy szobor, József kissé szabadabb.)

József (lassan, vontatottan énekel):

Parlando.

*-al jelzett sorok dallama: ##-al jelzett sorok dallama.

A mennybéli Is-ten, Kül magasztal minden Aldja meg legyejelmedet!
Az Is-ten ked-vé-ért, Drá-ga szent nevé-ért Halja meg ké-résün-ke-t!

II. nemes ember (gyorsan, haragosan szaval):

Mit akarsz én velem?
Mert nem vagy én felem,
Beszéld hamar dolgod,
Hosszas szót ne folytass,
Tőlem ez a válasz,
Végezd hamar bajod!

József (az alábbi két verset az előbbi éneke első két ütemnyi dallamára éneкли végig):

Parancsolatjára Augusztus császárnak,
Jöttünk Betlehembe a beíratásra,
Hogy nevünk beírná nekem s Máriának,
A császár könyvébe, amint megmondottam.

De a kemény télnek setét éjszakája
Minket befedezett Betlen városába,
Messze földről jöttünk, vagyunk megfáradva,
Szükség azért mennünk nekünk már szállásra.

Uram, az Úristen
Megáld mindenekben,
Csak fogadj be az éjjel,
Az erős hidegben,
Szernyü fergetegben,
Ne haljunk meg hidegben!

II. nemes ember *(szaval)*

Édes jó barátom,
Szoros a hajlékom,
Vannak sok vendégim,
Nincs mód a szállásban,
Hanem fáradj abba,
Hogy próbálj elébb is.

József *(elszomorodik. Rámutat az I. nemes emberre és feléje lép*

Máriával. Énekel):

Jaj, menjünk máshova,
Talán ez a gazda,
Nem lesz ily mostoha.
Az Istent tekintvén
Rajtunk könyörülvén,
Házához befogadna?

Hozzád, uram, jöttünk mi is búsítani,
Hogyha méltóztatnál nekünk szállást adni
Ez egy éjszakáról, meg fognánk fizetni.

I. nemes ember (színesen szaval):

Csodálkozom rajtad,
Hogy szájad feltátod,
S éntőlem szállást kérsz,
Mivel udvaromban,
Házamhoz
Jobbak szoktak szállni.

József:

Uram, ez városban majd minden utcákon
Házról-házra jártunk, szállást nem találtunk:
Hideggel kell halnunk, ha nem könyörülsz rajtunk.

I. nemes ember (elutasítólag int. Szaval és kardját a hüvelyében csattogtatja):

Csak menj el, ne istálj¹,
Sokat ne prozmitálj²,
Itt én velem nem hálsz,
Mert érted vendégeim
Meg nem szoríthatom,
Mert pénzes zacskódat
S aranyos táskádat
Oldaladon nem látom.

József (énekelve, közvetlenül a nézőkhöz fordul; „gazdag” említésekor a nemesekre, „Mária” említésekor a párjára mutat két kézzel):

Ah, elfordult itten törvények tartása,
Nincsen Betlehemben Isten imádása,
Gazdagnak ő köztük – van nagy udvarlása,
Nem adatik itten szegénynek szállása.

1 Kérj

2 Beszélj

Elfáradt Mária. rendelt Isten anyja.
Nincs kihez járuljon az Úr akaratja.
Íme, Szűz Mária induljunk az útra,
Talán az Úristen,
Kit hordozsz méhedben,
Nem hágy el szükségünkben.

Mária (*Gyenge, fáradt hangon énekel. Dallama ugyanaz, mint Józsefé, de négy hanggal magasabban: tehát „a” helyett felső „d”-n kezd. Szoprán hangszín teljesen a női hang hatását kelti:*

Jaj, mint elfáradtam, szerelmes jegyesem,
Meg nem gondolhatom, mit kelljen művelnem,
Ily hideg éjtszakán mért jutok végemhez,
Nem gondoltam volna Betlehem népéhez,
Oly idegen legyen az ő Istenéhez.
(Mária kendőbe takarja arcát és sír.)

József (*az eredeti hangmagasságon énekel):*

Szerelmes jegyesem, ne sírj, ne bánkódjál,
Mert itt nem hagy az Úr, hogy ártson az halál,
Semmi dér és hideg itt helyet nem talál,
Ha személyed szerint Krisztus közénkbe száll!

Azért csak szálljunk be ezen istállóba,
Mivel számot arra senki ez városban
Nem tart, s maradhatunk itten bátorságban,
Inkább is lesz módunk a szent imádságban.
(Leülnek a helyükre. Kis csend.)

Kecskepásztor (*megüti az ajtófélfát, vagy gerendát és kiált a kutyáknak):*

Hü, nye bolán, nye Savós, nye!

Pásztorok (utánozzák a kutyaugatást):

Ham, ham, ham!

Mindnyájan (énekelnek. Az éneket a Vezető kezdi):

Pásztorlár-sak új hírt mondok, Egy szép szűz az éj-sza-kán
Gyerlek ve-lem, csu-dát lát-lok. Fi-acs-kát szült a szé-nán.

Ó, ó, ó, ó, ó, Boldog az az is-tál-ló, Boldog az az is-tál-ló.

(A közös ének alatt a Kócsár és a Huszár kihúzott karddal közrefogják az Angyalt és mennek a pásztorokhoz. A Kecsepásztor eddig sétált. Most dobbant a bottal és hátat fordít az Angyalnak. Botra támaszkodva a pásztorokat nézi.)

Angyal (énekel a Kecsepásztor mögött):

Poco rubato.

Mennyből jö-vők most hoz-zá-tok, És i-me, nagy jó hírt mondok.

Nagy ö-rö-mel majd hir-de-tek, Melgen ör-vend ti szi-ve-tek.

Ez mai nap egy kis gyermek
Szép szüztől született néktek,
A gyermek szép és oly ékes,
Vigasságra kellemetes.

Ma lehozta az életet,
Mely Istennél volt készített.
Hogy ti is azzal éljetek,
Boldogságban örvendjetek.

Az lesz néktek a jegy róla.
Íme fekszik a jászolban
S ott feltaláljátok Ötet.
Kitől menny s föld teremtett.

Angyal (a „Jónapot kívánok”¹ dallamára frissen pergeti a következő három verset. De a dallamot rendszeren 5 hanggal magasabban kezdi: „g” helyett a felső „d”-n. A Kecsepásztor levágódik. Botját szorongatja s lekuporog. Ámulva kérdezi az Angyal énekébe: – Mit mondasz? Pásztorok ijedt visszhangként zúgják: – a-a-a... Hajladozva, fejét csavarva les hátra az Angyalra. Keresi. A versszakok végén csodálkozva hümmög ritmikusan. Az Angyal a Kecsepásztornak énekel! A kezében előrenyújtott kereszttel kiütemezi a szótagokat, hat szótagra balra, hat szótagra jobbra rezeg maga előtt a keze. Így „védekezik” a Kecsepásztor nézése ellen):

E széles világnak ma Üdvözítője,
Bűnnek és halálnak ki megrettentője,
A Szentháromságnak második személye,
Az Atya Istennek megjelent igéje.

Nagy örömet mondok néktek, ne féljetek,
Mert a Krisztus Jézus ma született néktek,
Mindnyájan Ádámában, akik vétkeztetek,
Általa hogy legyen örök üdvösségtek.

Menjetek el azért gyorsan ez városba,
De ne keressétek cifra polotában,
Mert nem lön szállása vendégfogadóban,
Hanem születteték egy rongyos pajtában.

1 „Jónapot kívánok” dallama

(A Kócsár és a Huszár kíséretében az Angyal visszatér az előbbi helyére.)

Kecskepásztor (hívja a többi pásztor. A szaválásba menő éneklendők magassága bizonytalan. T.k. a Veres öves dallama éneklendő itt is, de 5 hanggal magasabban, vagyis „g” helyett a felső „d”-n kezdve.)

Parlando. ♯ = változó magasságu, kántáló hangot jelent.

Kelj fel de hír - te - len ké - szül - jünk az út - ra
Mert ily fá - rad - ság - gal kész - tet az - gyal szá - va
Meg is je len - tel - te zen - ge - de - ző szó - val

Csak a - lig ma - ra - dék (for - tál) nem fu - tók bo - kor - bz!

Tódor (felébred és szaval):

Azt, fortát¹, jól hallám, még álmomban meglátám!

Kecskepásztor (az előbbi éneklő hangon gyorsan. Az első szótagra sürgetőleg kétszer koppant a bottal):

Jertek sietséggel világ megváltóját
Keressük fel mi is pásztorok pásztorát,
Ki hozzánk küldötte az Ő szent angyalát,
Hogy mi is meglátnók a bűnnek rontóját.

(A pásztorok felkelnek. Hajlott derékkal állnak. Félverssoronként tesznek egy-egy lépést az asztal, pontosabban az istálló felé. Vén Moszuj visszamarad. A többiek libasorba rendeződnek, majd félkörben állnak az asztal két végéig.)

Veres öves (előlép, Máriához fordul. Énekel):

¹ testvér

Parlando.

Jó na - pot Má - ri - a	ren - delt Is - ten any - ja
Mert ál - ta - lad nyílt meg	a meny - nye - i bá - nya,
On - nan ki - szár - ma - zék	az Is - ten bá - rá - nya,
Me - lyet nem ér - het fel	a vi - lág a - ra - nya.
Hol fek - szik a Jé - zus,	mondd meg, a já - szol - ban,
A - kit be - ta kar - tál	mos - tan a pó - lyá - ban?

Mária („Jónapot kívánok” dallamára énekli. A dallamot – akárcsak az Angyal – 5 hanggal magasabban kezdi: „g” helyett a felső „d”-n):

Itt vagyon, nem fekszik puhán vetett ágyban,
Nem is születetett cifra palotában,
Mert nem lön szállása vendégfogadóban,
hanem születeték egy rongyos pajtában.

Veres öves („Jónapot, Mária” dallamára énekeli):

Serkentsd fel a Jézust, Szent Fiadat nekünk,
Mert szent angyalidtól hozzája küldettünk,
Hogy megváltónk lenne, nem is kételkedünk.

Mária („Jónapot kívánok” dallamára énekeli):

Serkenj fel szülöttem, pásztorok eljöttek,
Kik szent angyalidtól hozzája küldettek,
Hogy megváltójuk légy, nem is kételkednek.

Veres öves (visszalép a félkörben álló pásztorok közé s színesen szaval):

Vajjon jó fortátim, hol találjuk okát,
Hogy az Isten fia nem úri palotát
Választott magának, barmok kis jászolát,
Hogy így meg útálá a nagy, úri pompát?

Kecskepásztor (magyarázólag szavalva kezdi, de a vert utolsó sorát az előbbi dallamán énekli):

Azért, hogy érettünk megalázta magát,

Hogy mi is kövessük szentséges példáját,
Azért választotta barmok kis jászolát,
Hogy e világ látná alázatosságát.

(A pásztorok térdre esnek. A széles bundás alakjuk szinte összeér. Botra támaszkodva kissé meggörnyedve jobbra-balra hajladoznak. A szélsők szinte a földig borulnak. Énekelnek a „Csorda pásztorok” dallamára):

Üdvözlégy Jézus,
Pásztorok pásztora,
Mennynek és földnek
Teremtő szent Ura,
Teremtő szent Ura,
Ha nem útálsz meg,
Te szolgálid vagyunk,
És azért jöttünk,
Hogy téged imádjunk,
Hogy téged imádjunk.

Kecskepásztor *(botjával koppant és szaval. Erre felszöknek):*

Után' Unciásnak, mindjárt hívjátok el!

(Bács elindul a sor végéről az öreg után, Rongyos az ellenkező irányba.)

Kecskepásztor *(csodálkozva kérdezi):*

Hol keresed?

Rongyos *(az asztal alá mutat) ':*

Kecskepásztor *(az öregre mutat és a helyes irányba löki a Rongyost. A Rongyos és Bács megy a Vén Moszuj után).*

Bács *(„Jónapot, Mária” dallamára):*

O bandé kusztándé,¹ te is gyere velünk,
A kised Jézusunk látni el-siessünk,

¹ Szójáték. E jelenet alatt a négy pásztor értelmetlen, idegen szavakat kever a beszédjébe. Valószínűleg ezzel jelzik, hogy a pásztorok nem idevalósiak: messziről jöttek – a Jézuskához. Az idegen neveket is ezért viselik

Kinek szent angyala megjelent minékünk.
Inkább, ha nem állhatsz, segítünk és fogunk.
(Kiabálva, ahogy a nagyothallóknak szokás):
Ébredj, ébredj!

Rongyos:

Mondd nagyobbban, mert nem hallja!

Bács:

Tán biz' elaluvék... Ne aludjál, kelj fel! Kelj fel!

Vén Moszuj *(felriad álmából. Magas éneklő hangon sóhajt és az utolsó hangot lecsúsztatja.)*

Bács *(a Betlehem felé mutat)*

Vén Moszuj *(álmosan, öregesen mozog előre és énekel „Kelj fel, de hirtelen” dallamára):*

Jaj, de lassan lehet, de mégis fel ugrom,
A kisdéd Jézuskát látni rugaszkodom.

Bács *(beleszól az éneklésbe)*

De bár biz' felállhass!

Vén Moszuj *(folytatja)*

Kész vagyok elmenni, látni teremtőnket,
Aki született ma, Üdvözítőnket.

Kecskepásztor *(oldalba löki):*

Édes nagyapám, de meleg az oldalad, tán biz' a fütőből bújtá' ki?
(A Kecskepásztor elővezeti a Vén Moszujt az asztalon nyugvó Betlehemhez. A Vén Moszuj a botra támaszkodik. Megijed. Előre csúszik a bot, hátra a láb.)

Kecskepásztor:

Ne félj, ne félj, a kis Jézus nem bánt!
(A Vén Moszuj elé megy az asztalon nyugvó Betlehemhez és ott topog. A pásztorok felemelik a botokat. Vén Moszuj köhentésére a

bottal mindegyik koppant, amire az ismét visszahököl. Ezt háromszor szokták megismételni.)

Vén Moszuj *(szánakozva énekel):*

Szerelmes Jézusom, miért szenvedsz ennyit,
Hogy ily nagy rabságban minket nem hagytál itt,
Honnan érdemlettünk mi bűnösök ennyit,
Ily nagy szegénységben miért születted itt?

Ily nagy jóvoltodért Tenéked mit adjak,
Édes kis Jézusom, elődbe mit nyújtsak,
Drágább ajándékkal én nem táplálhatlak,
Hanem egy juhbőrrel mostan betakarlak.

(Juhbőrrel betakarja Jézust; két tréfás botkörözéssel Hátralép a Kecsepásztor mellé, a félkör szélére. Szaval a többi pásztor felé, csak az utolsó verssort énekli):

Nosza Vaszi, Illés, Stefán, Giligóra,
Mind álljatok elé pakulár Tódorral,
Látogassátok meg Őt ajándékokkal,
Hogy végre fizessen örök boldogsággal!
Kecsepásztor (biztatja a többit. Énekel):

Fogd meg hát Misael fekete millórát,
Én is kiválasztom kövérebbik bárányt,
Istefán rakja fel gulugóban az ordát¹,
Tódor se sajnálja elhozni a sajtját.

(Egyszerre lekoppantják a bárányt, az ordát és a sajtot az asztalra. Mindezt később tánc közben észrevétlenül veszik vissza.)

Vén Moszuj *(örömtáncra biztatja a fiatalabb társait. Énekel):*

Egy kis zsukátával² vigasztaljuk Őtet, *(rámutat Jézusra)*
Ki születésével vigasztal bennünket, *(néz a pásztorokra)*
Ördög rabságából, hogy kimentett minket, *(földre néz)*

1 Köcsögben a tejfölös, kapros, citromos túrót. (A meghatározás pontatlan, ugyanis az egész Székelyföldön az orda, a forralt savó túrójának népnyelvi elnevezése. – a szerk.)

2 Körtánc

Magának választá ezt a szegénységet. *(jászolra néz)*
(A Furulyás füttventése hangzik.)
 Hallod-e furulyás, készítsd furulyácskádat.
 Melynek szép hangjára táncra lábainkat *(dobbant a lábával)*
 Indítsuk, hogy így is édes Jézusunkat, *(fejéhez emeli kezét)*
 Inkább vigasztaljuk született Urunkat.
 Fújjad, fújjad!
 Kecsepásztor:
 Mond nagyobbban, mert nem hallja!

Vén Moszuj:

Tán biz' elaluvék? Fújjad erősebben! Kell-e bot? *(Dobog a bottal.)*
 Furulyás *(előlép. Csendesen kezdi, emelt hangon folytatja):*
 Én is itt vagyok, vén pásztorok,
 Töletek fizetést nem várok,
 Hanem a kis Jézus kedvéért
 Ugyan megjárjátok! *(Fújja, többször újra):*

Giusto. (1 vers : 12") Első tánc

(Furulya)

(Vén Moszuj vezeti a 7 pásztor körtáncát. A bal lábra (a belső) emelik és 6. ütem 3. hangra a bottal együtt dobbantják. Ezzel indul a tánc. Bot és jobb láb emelkedik, a bal sarok kissé befelé ugrik, a bot és a jobb láb ledobban. Most a bal emelkedik a bottal s a jobb sarok ugrik befelé és így tovább erélyes mozdulatokkal (a negyedkottákra, tehát elég kényelmesen). Egy kört befejezve, a Vezető csenget (a csengő a toronyban van) és kezdi az éneket. A pásztorok arccal a kör felé, botra borulva énekelnek):

l'oco rubato.

A szűz egy fi - at szült,
Kin menny - ben ö - rom gyűll. Pász - to - rok ö - rül - je - tek,
Sza - ba - di - tő föld - re szál - lott, Őr - vend - je - tek!

Vén Moszuj (a Furulyásnak)

Fújjad!

(Furulyaszóra ismét táncolnak. A kör felén járva Moszuj elkiáltja):

Szusz!

(Erre a botot mindegyik a bal karra veszi két kézzel. A kör közepén át 8-as vonalban járják a táncot.)

Vén Moszuj (táncszót ropogtat):

Jobbra fordulj! – Balra fordulj! – De matyuke lancsudáte!

(Erre középre tartja botja végét, a többiek egyszerre ráütik a magukét, majd ritmikusan mondják, egymásnak adva a szót):

Kecskepásztor: Kifajine!

Bács: Dejudáte!

Veres öves: Decsokánye!

Misael: Deszaline!

Rongyos: Desaláte!

Tódor és az összes pásztor: He-nye-he!¹

(Csengetésre ismét körbeállnak és énekelnek):

Elhagyta országát,

Ő nagy gazdagságát,

Pásztorok örüljete,

1 Táncszók: értelmüket nem tudják, máskor nem használják.

Szabadító földreszállott.
Örvendjetek.

Vén Moszuj (*ismét táncra biztat*):
Fújjad, fújjad!

Kecskepásztor:
Hiszem be jó táncú vagy, alig húzánk elé!

Vén Moszuj (*öregesen nevet*): H-h-h...

(Furulyás fújja a második táncot. Moszuj, derekát csavargatva keresi, hogy honnét jön a hang. Szinte a földig hajol és kinyílik az ágaskodásba, hátrafordítja a fejét. Végre elneveti magát):

Hö-hö-hö...

(És felegyenesedve kezdi a táncot. A negyedértékek ritmusára hárm-at üt a bottal a földre. Kis várakozás után ismét hárm-at. A következő ütemtől kezdve az összes pásztor veri a hármakat s Moszuj ugrik is hárm-at. Következik, hogy ebben is utánozzák a pásztorok: mérsékelt terpeszben állnak a körben, arccal befelé s kétütemenként hárm-at ugranak helyben. Együtt koppan a láb a bottal a földre. Kis idő múltán a hármasugrások első ugrását teljes testfordulattal csinálják: hol kifordulnak a körből, hol be, többször. Ezt táncolják tovább, mialatt Moszuj ellép a körből, távozik. Három helyett csak egyet ugrik, azt is bottalozva, minél nagyobbat a nézők felé, vagy közé! Kiabál):

Icse kuku, uccur zukú, héli sztramár, számár zuku! Hajlaha!
Hajlaha!

(Csengetésre elhallgat a fuvolya s tréfásan, mintha süket volna, csak az öreg ugrál tovább.)

Kecskepásztor *(odamegy hozzá):*

Elég, édes nagyapám, ne törd össze magadat!
(Félkörbe rendeződnek, arccal a nézők felé.)

Vén Moszuj:

Legyen elég a tánc, búcsúzzunk el innét,
Mert immár zsukáltunk, úgy hiszem, eleget!

Rongyos:

Nosza jó fortátim, innen odébb álljunk,
Mert félő, vad mián a nyájba kárt vallunk,
Eddig a mezőben is elszéledett nyájunk,
Aztán megvállik, fortát, számot honnan adunk.

Misael:

Javalnám, fortáti, hogyha elindulnánk,
De lásd-e mindnyájan, mely üres a csuklyánki.
Tudd'-e a nyájnál is, mely keveset hagyánk,
Próbáld e gazdánál, ha valamit kapnál.

Veres öves *(rámutat egy nézőre):*

De itt látom, mi is hiába nem járunk,
Mert megmosolyodék e gazda asszonyunk;
Elég lészen itten kolbászunk, májasunk,
Csak azt várják, fortát, tarisznyát rándítsunk.
(Mutogatják az üres tarisznyát:)

Bács *(rámutat egy hallgatóra):*

E gazdának bácsa én voltam tavaly is,
Hej, jó gazdám volt o nekem még akkor is,
Mert ha kétszer kértem, ennem sem adott egyszer is...

Kecskepásztor *(nagyot bólintva közbeszól):*

Az a jó gazda, láddég¹!

Bács *(folytatja szavait):*

De most, förtát, megtölti még a gulugámat is!

Kecskepásztor *(mint aki jobban tudja):*

Tudod-e te, förtát, rossz helyt kereskedtél,

A gazdaasszonnyal keveset beszéltél...

Bács *(együgyűen közbeszól):*

Én biz' semilyent sem is...

Kecskepásztor *(folytatja szavait):*

Azért a kolbásztól, májastól meg sem csömöröltél,

A pálinkától pedig meg sem részegeedtél.

(Rámutat a kis baltával az egyik hallgatóra):

Ennek a kecskéjét tavaly is őriztem,

Én a gazdát magát meg sem említettem,

(Rámutat egy másik hallgatóra):

E gazdaasszonnyal jól egyet értettem,

Azért kolbászt, májast eleget is ettem.

Vén Moszuj *(szemrehányóan, fáradt, szaggatott hangon):*

De tő magatoknak mindenütt csak kaptok,

Néktek adnak, mert tő mind ifjak vagytok,

De én mivel, hogy öreg is vagyok, süket is vagyok,

Ha kínálnak is, azt tudom, hogy szidnak s kifelé fartatok.

(Botra támaszkodva lassan távozni akar.)

De ti reám, látom, keveset vágyáztok,

Hogy a farkas után rosszul nyargalhatok,

A juhok mellett is egyre koplaltattok...

Itt is ha kínálnak, még hírét sem adjátok!

(Tódor eltaszítja Vén Moszujt, de a Kecskepásztor utána megy és visszavezeti.)

Tódor *(engesztelőleg):*

Kérlek, vén Unciás, ne panaszkodjál,

Mert nálam sincs egyéb egy üres csuklyánál.
Ma sem ettem többet egy kis málécskánál,
Azt is Isten nevében adák a más háznál.

Mindnyájan (a hallgatóság felé fordulva énekelnek. A pásztorok álarcaikat felvetik a homlokra, mutatják arcukat):

Poco rubato.

Csor-da pász-to-rok Mi-dőn Bet-le-hemben Csordát ő-ri-
(Men-je-tek el a-zért) (Nagy fé-le-...)

zé-nek Éj-jel a me-ző-ben, Éj-jel a me-ző-ben.

Isten angyali
Jövének melléjük,
Nagy félelemmel
Telék meg ő szívök,
Telék meg ő szívök.

Örömet mondok
Néktek, ne féljetek,
Mert ma született
A ti üdvösségetek,
A ti üdvösségetek.

Menjete elbé (el azért)
Gyorsan a városba,
Ott találjátok
Jézust a jászolban,
Jézust a jászolban.

(A várost, az istállót és a csillagot felvéve útra készülődnek.)

I. nemes ember *(fel s alá sétál. Azután énekel is és karját széttárja, mint előbb):*

Halljátok rendszerint e rövid példában.
Miként Krisztus Jézus romlott istállóban
Született s tétetett a hideg jászolyba,
Ottan takartatott a kóros szénába.

Ez mindnyájatoknak lön ma látására,
Miként a pásztorok angyalnak szavára,
Jövének Krisztusnak látogatására,
Miként gyuladoznak e nagy igazságban.

És nem is ok nélkül, méltán vigadoznak,
Mert ma tölt be szavok a szent prófétáknak,
Ma lett nagy örömök a meghalt atyáknak,
Mivel megnyitatték kapuja Limbusnak.

Mert nem tréfaságnak okáért fáradtunk.
Sem, hogy e világi muzsikát indítsunk,
Hanem megtérésre, hogy példát mutassunk,
Boldog mennyországban együtt vigadhassunk.

Vigadj te is méltán ímé bűnös világ,
Mert Áron vesszején nőtt ma egy szép virág,
Mely általa nyílék a bezárt mennyország,
Megszégyenült pokol ördögi sokaság.

Ti is hát mindnyájan, akik jelen vagytok,
Csekély versinkből, amit tanultatok,
A kisdéd Jézusnak mind fejet hajtsatok,
Hogy szállása legyen mindenkor nálatok.

Nemes házigazda maradj békeességben,
Megbocsáss, ha véttünk csekély verseinkbe,

Mind kedves házaddal élj jó egészségben.
Azután örvendezz a fényes egekben.

Dicséret, dicsőség a kiseded Jézusnak,
Ki magára vette terhét e világnak,
Áldás Szent Józseffel a Szűz Máriának,
Kik gondját viselték e világ urának.

Kócsár *(az I. nemes ember útján keresztbe sétálva kart tárogat és énekel):*

Nemes házigazdák, hogy szállást adátok,
Semminemű átok ne szálljon reátok,
Úr Jézus áldása terjedjen reátok,
Mi már elmegyünk, frissen maradjatok!

(Köszönnek s énekszóval, azon módon, ahogy érkeztek, elvonulnak.)

Lövéte, Udvarhely m. 1938. Domokos Pál Péter és Volly István gyűjtése. – A játékot hétévenként játsszák. Ha jó a termés, gyakrabban is. A „város”-t, „istálló”-t és „csillag”-ot a sekrestyében őrzik, a csuklyákat és a köpönyegeket is. A szereplők a karácsonyi éjféli misére jelmezbe mennek. Az első harangszóra bevonulnak. A „város”-t és „istálló”-t a mellékoltárra teszik, maguk a szentély korlátján ülnek a mise alatt. Mária és az Angyal ministrál. A Kecsepásztor óvja őket a tolongásban. Mind a teljes jelmezben van, csak a fejök fődetlen. Karácsony első napján ismét így hallgatnak misét. Utána a papnál főpróba s rendesen ebéd. Ezután kezdik a házról-házra járást s tart Vízkeresztig. Csak oda mennek, ahova egy nappal előbb meghívást kapott a Vezető. A játék ára kb. 1 pengő és 3 liter pálinka, káposzta, túró. Néhol az alkalmi hallgatók összeadnak 5–6 pengőt s akkor ugyanott többször is eljátszathatják a nézők a játékot. A Kecsepásztor gonddal vigyázza, hogy valaki soká ne bámulja a szép Angyalt, vagy Máriát. Elébe áll a bámulónak, baltáját feni, rázza, hitük szerint azért, nehogy betegre nézze az Angyalt s az másnap ne tudjon játszani. „Vágok a kecskéknek rügyet!” – mondja tréfásan és

leüti a gerendáról a kolbászt a pásztorok közé. 20–30 évesek betlehemeznek. A Vezető rendesen egy kiöregedett betlehemes. Történt, hogy az öreg Vezető éppen a betlehemezés másodnapján meghalt. A betlehemesek temették. A pásztorok botjukon vitték a koporsót. A havas hegyoldalon Mária és József ment előtte és a nemes emberek, az Angyal, a Huszár és a Kócsár teljes díszben. S a temetési menet előtt forgott és világított a betlehem csillag...

(Népi játékok. II. k. Betlehemes-bölcsöske-három királyok.
Jegyzetekkel közreadja Volly István. 3. kiadás. Bp. 1945.)

TARTALOMJEGYZÉK

Kovács Dénes	
ELŐSZÓ HELYETT	9
Almási István	
LÖVÉTEI NÉPDALOK	15
Adattár	20
Haáz Ferenc Rezső	
EGY SZÉKELY FALU ÖLTÖZETE	34
Haáz Ferenc Rezső	
A SZÉKELY VÁNYOLÓ	49
Kardalus János	
POSZTÓ- ÉS CSERGEVÁNYOLÁS	
A KIS-HOMORÓD MENTÉN	61
Kardalus János	
A LÖVÉTEI FESTETT BÚTOR	77
Oláh Sándor	
SZIMBOLIKUS TELEPÜLÉSSZERKEZET	83
Oláh Sándor	
A CIMBORABÍRÓ	91
Olsvainé Tamás Margit	
ARCHAIKUS TÁNCOK LÖVÉTÉN	99
Szabó Botár Erzsébet	
LÖVÉTEI SZEDETTES SZÖTTESEK	111
Szabó Dániel	
A CSIPEKBOGYÓ HÁZTÁJI FELDOLGOZÁSA	
LÖVÉTÉN	127
Volly István	
LÖVÉTEI BETLEHEMI JÁTÉK	137

Készült
a csikszeredai Pro-Print Rt.
nyomdájában.

